

I. Období Nové Francie (1534-1759) – jazyková a demografická situace

Demografické poměry do značné míry ovlivnily poměry jazykové, zvykové i mentální a přispěly k relativně rychlému odlišení kanadského obyvatelstva od francouzského. Prvním důležitým činitelem bylo dlouhé soužití s početně velkým etnikem indiánským. Dle odhadů obývalo celé území dnešní Kanady kolem půl milionu Indiánů, z nichž někteří vytvářeli kmenová uskupení, jako byla Irokézská či Huronská konfederace o 20 až 30.000 obyvatelích. Počítá se, že v okolí řeky svatého Vavřince žilo na počátku kolonizace zhruba 25.000 příslušníků původních kmenů Mikmaků, Montažézů, Malecitů, Algonkinů, Abenakiů, Kríů aj. Po velkou část 17. století francouzské kolonisty množstvím převyšovali, než se jejich počet vinou válek a epidemií snížil. Teprve v 18. století se poměr obrátil v jejich neprospěch, takže ke konci francouzského koloniálního období jich bylo odhadem jen 7.000 oproti 70.000 kolonistů.

K poměrně bezkonfliktnímu soužití přispělo, že na zemědělském území podél řeky svatého Vavřince osadníci již nenarazili na irokézské obyvatelstvo, o kterém ještě hovořily Cartierovy zprávy. Bezkonfliktně tak zaplnili uprázdněný prostor. Quebec, který byl založen na místě původní irokézské vesnice Stadaconé, svým zemědělským zázemím doplňoval lovecké a rybářské činnosti zhruba 1.500 Montažézů a Algonkinů kočujících v bezprostředním okolí. Některé indiánské kmeny – Abenakiové, zbytky Huronů, ale i Irokézové se ve druhé polovině 17. století usazují na zemědělské půdě v blízkosti evropských kolonistů. Do řady činností kolonisté a původní obyvatelé vstupují po dlouhou dobu jako smluvní partneři, ba spolupracovníci. Týkalo se to zejména obchodu s kožešinami.

Francouzská strana usilovala o pokřesťanštění a pofrancouzštění původních obyvatel, jak dosvědčuje dopis uršulinky Marie Guyardové, řečené Marie od Vtělení (1668):

„Pofrancouzštili jsme několik divošských dívek – Huronek a Algonkinek – a potom jsme je provdali za Francouze. Žijí spolu v dokonalé shodě. Je mezi nimi ostatně i jedna, která umí bezchybně číst a psát, a to jak ve svém huronském jazyce, tak také v naší francouzštině. Nikoho by ani nenapadlo, natož aby o tom našel důkazy, že se narodila jako divoška. [...] Jeho Královská Výsost [...] si přeje, abychom takto postupně pofrancouzštili všechny divochy a vychovali z nich civilizované obyvatele. Začínáme dětmi.“¹

Výsledky úsilí neodpovídaly vždy očekávání. Smíšených manželství nebylo mnoho, alespoň nikoli formou oficiálního sňatku, a to navzdory chronickému nedostatku žen mezi osadníky. Mnohem účinněji od počátku patrně působila instituce kmotrovství na způsob rodinného dohledu nad pokřtěnými Indiány.² Přesto není zpočátku kulturní spád jednoznačně určen ve prospěch francouzského živlu. Až do 60. let 17. století spíše platilo, že se kolonisté i misionáři v situaci menšiny museli jazykově přizpůsobovat domorodým Indiánům. Jak

¹ Emile Richardeau, *Lettres de la révérende mère Marie de l'Incarnation*, Paris, Casterman 1876, díl II., s. 388: „Nous avons francisé plusieurs filles Sauvages, tant Huronnes qu'Algonquines, que nous avons ensuite mariées à des Français, qui font fort bon ménage. Il y en a une entre autres qui sait lire et écrire en perfection, tant en sa langue huronne qu'en notre française; il n'y a personne qui la puisse distinguer ni se persuader qu'elle soit née Sauvage. [...] Sa majesté [...] désire que l'on francise ainsi peu à peu tous les Sauvages, afin d'en faire un peuple poli. L'on commence par les enfants.“

² Ze 449 manželství uzavřených do roku 1663 jen 7 bylo smíšených. Ve stejné době, od r. 1640 do r. 1662, bylo zaznamenáno 933 případů kmotrovství osadníka ve vztahu ke kmotřenci či kmotřence indiánského původu. Viz Sven Kuttner, „L'autre image: La perception française de la culture amérindienne en Nouvelle-France au 17e siècle“, in Ingo Kolboom, Maria Lieber, Edward Reichel (ed.), *Le Québec: Société et Cultures*, Dresden-München, Dresden University Press 1998, s. 39-44. Nicméně nepoměr v počtu mužů a žen mezi kolonisty přispěl k uzavírání smíšených svazků, zejména mimo hlavní centra. Tato praxe, dříve jen málokdy otevřeně přiznávaná, se udržela, byť v menší míře, až do 19. století, kdy dochází k silné pauperizaci indiánského etnika a jeho společenskému úpadku.

reformáti, tak jezuité se učili jazyku kmenů, u kterých působili a jejichž kultury slova si vesměs vážili.³ Proto sestavovali slovníky, jako byl například *Slovník huronského jazyka (Dictionnaire de la langue huronne)*, který Gabriel Sagard připojil ke své *Velké cestě do země Huronů (Le grand Voyage du pays des Hurons)*, 1632). Sama ursulinka Marie od Vtělení se naučila montañézsky, algonkinsky, huronsky a irokézsky, neboť ji k tomu přinutila jazyková situace. V roce 1640, rok po svém příjezdu, o tom píše: „[Žijeme na] *onom konci světa, kde jsme divočky celý rok, vyjma období, kdy dorazí lodě a kdy se znovu vracíme k francouzskému jazyku*“. O čtvrtstoletí později, roku 1664, již konstatuje, že kolem ní se počet Indiánů snížil na dvacetinu a že do kláštera se nyní přijímají převážně francouzské dívky.⁴ Tou dobou již francouzština v hlavních kolonizačních oblastech dominovala.

Dalším činitelem podporujícím soužití, a to i jazykové, byl obchod s kožešinami, při němž byly indiánské kmeny rovnocennými partnery a kolonisté zase těmi, kdo se při dlouhých obchodních a loveckých výpravách divočinou museli přizpůsobovat Indiánům a přijmout jejich způsob života. Podle odhadů ještě kolem roku 1700 každý druhý kolonista prošel v mládí alespoň jednoroční zkušeností života v divočině. Původní praxe výměny rukojmích jako záruky mírového soužití mezi kolonisty a indiánskými kmeny se stala prostředkem výchovy tlumočnicků.⁵ Obchod s kožešinami, jež zůstaly hlavním kanadským artiklem až do počátku 19. století, ovlivnil nejen duchovní obzor, životní styl a mentalitu kolonistů, ale měl dlouhodobě důsledky jazykové a demografické: během 18. století se francouzština stala jazykem obchodu v rozsáhlých prostorách kanadského západu a amerického středozápadu, jak dokazuje mimo jiné z francouzštiny přejaté slovo „prérie“, a zůstala i jazykem mišenců z těchto oblastí, jejichž počet lze v 19. století odhadovat do desítek tisíc.⁶ Tento fakt musel být brán v potaz při určování jazykových poměrů a školské politiky v nově vytvářených provinciích západu – Manitoby a Saskatchewanu na konci 19. století.

Z období francouzské koloniální správy existují četná svědectví o odlišné mentalitě kanadských osadníků. Zmíňme alespoň některá svědectví, to první z pera historika 18. století Françoise-Xaviera Charlevoixe:

„Kanaďané jsou živí a samolibí. [...] Přispívá k tomu povětrí onoho rozlehlého kontinentu, které vdechují. Avšak k utváření takové povahy více než dostačuje už sám styk s jeho přirozenými obyvateli a jejich příklad, neboť ti veškeré své štěstí spatřují ve svobodě a nezávislosti.“⁷

V roce 1727 intendant Claude Dupuy dokonce žádá svého pařížského nadřízeného hraběte de Maurepas, aby byli do Nové Francie posláni noví kolonisté a aby se tak obnovila

³ Viz Ana Isabel Valero Peña, „Les langues amérindiennes: un obstacle dans l'évangélisation“, *Cahiers francophones d'Europe centre-orientale*, 12, Pécs 2002, s.75-88.

⁴ Citováno dle Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 17. S odkazem na Guy Oury, *Marie de l'Incarnation, Correspondances*, Solesme, Abbaye de Saint-Pierre 1971: „[...] ce bout du monde où l'on est sauvage toute l'année, sinon lorsque les vaisseaux sont arrivez que nous reprenons notre langue française [...]“.

⁵ Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 9, 12.

⁶ Dle sčítání z roku 1871 žilo v oblasti Rivière Rouge (Red River), tedy v jádru budoucí provincie Manitoba, 5.700 mesticů frankofonních, 4.000 mesticů anglofonních a 1.600 Franko-Kanaďanů a Skotů. Dle sčítání z roku 2001 se za mesticce považuje 292.305 Kanaďanů, za Indiány se označuje 608.850 obyvatel, za Inuity 45.075. Zhruba 50.000 Kanaďanů deklaruje svou příslušnost k více než jedné ze zmíněných skupin. Prameny: www.gov.mb.ca/fls-slf/report/histbackgrd.html a www12.stacan/français/census01.

⁷ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003 s. 12, s odkazem na Françoise-Xaviera Charlevoixe, *Histoire et description générale de la Nouvelle-France*, Paris, Nyon fils 1744: „*Les Canadiens sont vifs et glorieux. [...] L'air qu'on respire dans ce vaste continent y contribue, mais l'exemple et la fréquentation de ses habitants naturels, qui mettent tout leur bonheur dans la liberté et l'indépendance, sont plus que suffisants pour former ce caractère.*“

„*francouzská rasa*“, neboť „*ta, která zde vzešla z prvních [kolonistů], zpychla a pokanadštila se tím, jak se postupně vzdaluje od svého prvotního základu.*“⁸

Sami Kanadčané jsou si toho vědomi, jak dokazuje suplika kanadských obchodníků námořní radě z roku 1719:

„Osídlenci sídlí v této kolonii od svých prapradědů, pradědů, dědů a otců [...]. Mají zde své rodiny, většinou početné. Přispěli k budování kolonie, vyklučili les a zúrodnili půdu, postavili kostely, vztyčili kříže, zachovali náboženství, dali postavit pěkné domy, přispěli k opevnění měst, vedli válku jak proti divokým národům, tak proti ostatním nepřátelům státu.“⁹

Z roku 1756 pochází toto výmluvné svědectví Louise-Antoina de Bougainville:

„Ač jsou téhož původu, mají tytéž zájmy, zachovávají tytéž náboženské a státoprávní principy, nemohou se Kanadčané a Francouzi shodnout, jakmile se před nimi vynoří naléhavé nebezpečí. Zdá se, jako by to byly dvě látky, které se nemohou smísit. [...] Zdá se, jako bychom patřili každý k jinému, ba zneprátelenému národu.“¹⁰

Kromě pocitu zakotvenosti v novém prostředí hrály důležitou úlohu odlišné životní podmínky, jiný způsob obživy, vliv životního prostoru - tak rozdílného od evropského. V kanadském prostředí byla samostatnost rozhodování a soběstačnost nutnou podmínkou přežití i pro usedlé zemědělce. U těch, kdo byli zapojeni do obchodu s kožešinami, k tomu přistupovala nutnost pronikat do vzdálených končin. Především francouzští, lépe řečeno kanadští cestovatelé objevují severoamerický kontinent – až ke Skalistým horám na západě a k Mexickému zálivu na jihu: již roku 1673 Louis Jolliet a jezuita Jacques Marquette sjíždějí Mississippi, u jejíhož ústí pak René-Robert Cavalier de La Salle zakládá Louisianu (1682), Pierre Lemoyne d'Iberville dosahuje Hudsonovy zátoky na severu (1690), Antoine de Lamothe de Cadillac zakládá Detroit (dnešní Detroit, 1701), ve 30. letech 18. století buduje Pierre Gaultier de Varenne et de la Vérendrye pevnosti na Winnipežském jezeře. O kanadské podnikavosti svědčí činnost Médarda Chouarta a jeho švagra Pierra-Esprita Radissona řečeného Des Groseillers, kteří od konce 50. let 17. století prosazují novou obchodní cestu průniku do nitra kontinentu, a to prostřednictvím základen v Hudsonově zátocě. Když s tímto strategickým plánem neuspěli v Paříži u ministra Colberta, přesvědčili o svém záměru dvůr anglického krále Karla II. Dva francouzští kolonisté tak stáli u založení Společnosti Hudsonovy zátoky (1670, *Hudson Bay Company*), která se stane velkým konkurentem francouzské kolonie na kanadském severu a západě a od roku 1760 pak významným civilizačním činitelem v oblasti prérií, než budou začleněny do Kanadské konfederace (1869). Budiž pak Radissonovo a Chouartovo počínání jedním z dílčích důkazů o výše zmíněných rozdílech cílů mezi Francouzi a francouzskými kolonisty. Rozsáhlý severoamerický kontinent, v němž se tito cestovatelé a po nich i obchodní cestující ve službách francouzských či anglických společností pohybují, je pak rozměrem jejich životního pocitu, jejich

⁸ Tamtéž, s. 12 s odkazem na *Archives des colonies*, série C11A, sv. 49, s. 330. Dopis z 20.10. 1727: „*Il faut renouveler la race de Français, celle que les premiers y ont formée devenant fière et canadienne à mesure qu'elle s'éloigne de son principe.*“

⁹ Tamtéž, s. 13 s odkazem na *Archives des colonies*, série C11A, sv. 40, s. 264. Dopis z 29.3. 1719: *Des domiciliés ont eu dans cette colonie: trisayeux, bisayeux, ayeux, leurs pères [...]. Ils y ont leurs familles, dont la plupart sont nombreuses; qu'ils ont contribué à l'établir [la colonie], qu'ils y ont ouvert et cultivé les terres, bâti les églises, arboré des croix, maintenu la religion, fait construire de belles maisons, contribué à fortifier les villes, soutenu la guerre tant contre les nations sauvages que contre les autres ennemis de l'État [...].*“

¹⁰ Tamtéž, s. 13, s odkazem na Louis-Antoine de Bougainville, „*Journal de l'expédition d'Amérique commencée en l'année 1756, le 15 mars*“, in *Rapport de l'Archiviste de la Province de Québec, 1923-1924*, s. 377: „*Les Canadiens et les Français, quoique ayant la même origine, les mêmes intérêts, les mêmes principes de religion et de gouvernement, un danger pressant devant les yeux, ne peuvent s'accorder. Il semble que ce soient deux corps qui ne peuvent s'amalgamer. [...] Il semble que nous soyons d'une nation différente, ennemie même.*“

americkým obzorem, který se stane trvalou součástí francouzsko-kanadské obrazotvornosti, kolonizačního snu, prostorové a civilizační sounáležitosti.

Jiná mentalita ovšem neznamená jiný jazyk a zcela jinou kulturu. Vícejazyčné prostředí Kanady, zprvu tak výrazné, ovlivnilo kanadskou francouzštinu jen okrajově. Z různých indiánských jazyků přijala slova spojená s prostředím, kulturou a životním stylem: ve velké míře toponyma (*Québec* - „úžina,“), oronyma (*Tadoussac* - „ženská ňadra“, název přešel na toponymum), hydronyma (*Saguenay* - „jeho ústí“), v malé míře pak názvy lovné zvěře (*caribou*, sob karibu), ryb (*achigan*, druh okouna), rostlin (*atoca*, brusinka klikva) a některých nástrojů (*babiche*, řemínek ze syrové kůže). Mnohem více nakonec působil kulturní spád směrem k indiánským jazykům, které mnoho francouzských slov přejaly: odtud například výrazy jako *labial* (pivo, *la bière*), *moswa* (kapesník, *mouchoir*) v jazyce Abenakiů.

Pro vývoj kanadské francouzštiny je především určující, že zde velice brzy, na konci 17. století, tedy o více než jedno století dříve než ve Francii samé, dochází k jazykové uniformizaci – vymizení dialektálních jazykových forem a vzniku jednotného jazykového úzu na celém území. Tento úzus se v základních rysech výslovnostních, morfologických, syntaktických i lexikálních zachoval do současnosti.

Příčiny ani sám proces tohoto rychlého vývoje nejsou sice beze zbytku objasněny, avšak existuje shoda v otázce určujících činitelů tohoto vývoje. Jedním z nich jsou demografické poměry, totiž právě původně nízký počet kolonistů. *Genealogický slovník quebeckých rodin (od počátku do r. 1730)*¹¹ uvádí 2.000 jmen všech původních kolonistů. Analýzy acadských matrik z 18. století zmiňují kolem 300 položek.¹² To značí původně silnou koncentraci obyvatel uvnitř omezeného počtu sociálních jednotek, které jsou ovšem navzájem mnohonásobně provázány.

Dalšími faktory uniformizace byl regionální původ kolonistů, jejich sociální postavení a vzdělání. Pouze 8% osadníků pocházelo z jihofrancouzských oblastí dialektů *langue d'oc*, ostatní náleželi k severní dialektální sféře *langue d'oïl*, z toho 53% z oblasti Pařížské pánve, zbytek pak z jejího okolí. Přitom mezi ženami je poměr pařížského původu vyšší (70%) než u mužů (46%). Ví se také, že většina osadníků vyšla z městského prostředí (55%). To značně přesahuje tehdejší francouzské poměry, kde lze počítat pouze s patnáctiprocentní urbanizací obyvatelstva. Kolonisté se také do značné míry rekrutovali ze středních a vzdělanějších vrstev. Asi jedna třetina z nich provozovala řemeslo vyžadující dobrou znalost francouzštiny. Více než polovina z nich se uměla podepsat. Vyplývá z toho, že do Kanady z Francie odjížděla skupina lidí, u nichž znalost francouzštiny přesahovala oněch 20% odhadovaného průměru pro Francii 17. století, kdy francouzština dosud zůstávala omezena na společenské elity a městská centra, zatímco venkov nabízel pestrou jazykovou směs dialektů: severofrancouzských, jihofrancouzských, franko-provensálských, ale též alemanských, vlámských, bretaňských, baskických a katalánských.

Poměry v Nové Francii tento fakt ještě zvýraznily. Urbanizace obyvatelstva (25%) zde byla vyšší než tehdejší francouzský průměr (15%). Zakládání vesnic a sídla nevytvářely dialektálně homogenní skupiny obyvatel, právě naopak, a stejně tomu bylo při zakládání rodin, neboť tři čtvrtiny sňatků byly uzavírány mezi kolonisty rozdílného krajového původu. Všechny tyto činitele přispívaly k rychlému stírání dialektálních rozdílů ve prospěch jednotného úzu, který byl rovněž podpořen neexistencí rigidních společenských bariér: guvernér i intendant přijímali osadníky osobně. Subjektivně k tomu přispíval fakt, že

¹¹ René Jetté, *Dictionnaire généalogique des familles du Québec (des origines à 1730)*, Montréal, Presses de l'Université de Montréal 1983.

¹² Stephen White, *Patronymes acadiens / Acadian Family Names*, Moncton, Les Éditions d'Acadie 1992.

přesídlením do Nové Francie získali osadníci většinou dobré společenské postavení spojené s jistým blahobytem.¹³

Svědectví Francouzů i cizinců, kteří na konci 17. a v 18. století pobývali v Nové Francii, se shodují v tom, že zde všichni – od sedláků po obyvatele měst - hovoří správnou, nedialektální francouzštinou „bez přízvuku“:

„Všichni zde tvrdí, že obyčejní lidé v Kanadě hovoří zpravidla čistší francouzštinou než v kterékoli francouzské provincii a že s jistotou v tom mohou soupeřit s Paříží. Z Francouzů i sami rodilí Pařížané to museli uznat.“¹⁴

Takové zjištění může být překvapující pro toho, kdo ví, jak odlišně dnes zní kanadská francouzština, jak podivná ta řeč připadá Francouzům a jaké potíže působí při prvním kontaktu cizinci, než jí uvykne. Přesto platí, že ve výslovnosti, morfologii i syntaxi se kanadský úzus shodoval s územ pařížským a že v jednotlivých variantách a dubletách se přidržoval řeči vyšších vrstev a dvora více, než bylo obvyklé ve Francii oné doby. Současné rozdíly jsou především výsledkem vývoje jazyka ve Francii v období společenských změn po Francouzské revoluci 1789 v první polovině 19. století. Kanadská francouzština naopak petrifikovala výslovnostní a gramatický stav z konce 18. století. Často se to týká původních dublet, z nichž kolonisté upřednostnili a tím uchovali onu část, kterou naopak evropská francouzština odstranila (*à matin/ce matin* = dnes ráno, *fret/froid* = zima, chlad, *pleyer/ployer* = ohnout, *assisez-vous/asseyez-vous* = sedněte si). Tyto odlišnosti si hovorová kanadská francouzština podržela dodnes, navzdory sblížení s evropským standardem v průběhu 20. století vlivem rozhlasu a televize.

V jednom se ovšem kanadská francouzština odlišila od francouzské již v 17. a 18. století, totiž ve slovní zásobě, kam pronikly jednak nečetné výpůjčky z indiánských jazyků (viz výše) a kde se také prosadily některé regionalismy a archaismy (*abriér/couvrir* = zakrýt, *il mouille/il pleut* = prší, *solage/fondations* = základy domu, *poudrerie/tempête de neige* = vánice aj). Další rozdíly se týkají frazeologie.¹⁵ Především s takovými odchylkami, vázanými na odlišné životní podmínky, je spojeno povědomí kolonistů a jejich pocit svébytnosti, který se již v této době vytváří.

Pro jazykové a kulturní povědomí je důležitý i vztah psaného a ústního projevu a obecně i poměr písemné kultury a ústní tradice. V situaci kulturní periferie, kde za celou dobu francouzské koloniální správy nevznikla jediná tiskárna a kde uvnitř území texty obíhaly především v podobě ručně psaných spisů a opisů, stává se ústní projev relativně silnou součástí kultury. Zde, v období Nové Francie, se vytváří jeden z dlouhodobých diferenciacních znaků odlišující dodnes francouzsko-kanadskou literaturu od francouzské. K postavení orální kultury v kanadském prostředí patrně přispěl i dlouhodobý kontakt s vytříbenou kulturou mluveného slova původních indiánských obyvatel. Vztah kolonistů, cestovatelů a misionářů k této kultuře byl ambivalentní: na jedné straně jisté pohrdání a povýšenost spojená s přesvědčením o nadřazenosti psaného slova a civilizace Písma nad civilizací divočiny a ústní tradice, na druhé straně pak obdiv k řečnickému umění kmenových

¹³ Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 31-35.

¹⁴ J. Rousseau – G. Béthune, *Voyage de Pehr Kalm au Canada*, Montréal, Cercle du livre de France 1977 (překlad ze švédštiny cestopisu vydaného v Helsingforsu 1753-1761): „Tous, ici tiennent pour assuré que les gens du commun parlent ordinairement au Canada un français plus pur qu'en n'importe quelle Province de France et qu'ils peuvent même, à coup sûr, rivaliser avec Paris. Ce sont les Français nés à Paris, eux-mêmes, qui ont été obligés de le reconnaître.“ Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 26-42.

¹⁵ Viz Gaston Dulong, *Dictionnaire des canadianismes*, Sillery, Septentrion 1999; Lionel Meney, *Dictionnaire québécois français*, Montréal, Guérin 1999.

vůdců, vyslanců a vyjednávačů a k jejich smyslu pro teatrálnost, obřadnost, inscenaci slova.¹⁶ Misionáři si všímají výrazné metaforičnosti veřejných projevů, v nichž jezuita Paul Le Jeune spatřuje „*rétoriku tak vytríbenou a plynou, jako by vzešla z Aristotelovy nebo Ciceronovy školy*“, a obdivují se jejímu účinku, neboť „*veškerá autorita náčelníka plyne z jeho úst, je jen tak silný, jak je výřečný.*“¹⁷

V kanadských podmínkách je tedy francouzština vystavena od počátku prostředí, v němž se zesiluje barokní citlivost k účinku slova. Postavení ústního projevu pak bude ovlivněno dalšími činiteli v obdobích následujících. Jisté však je, že právě v 17. a 18. století se zakládá onen odlišný přístup ke kultuře mluveného slova, k ústnímu projevu a svébytné hovorovosti, v nichž francouzsko-kanadská kultura a literatura budou spatřovat a dodnes spatřují živý zdroj své identity.

¹⁶ Viz líčení jednání a teatrální inscenace řeči irokézského vyslance v *Zprávě* jezuity Barthélémyho Vimonta (1642-1645). Viz též Ana Isabel Valero Peña, „Le pouvoir de la parole dans les relations franco-amérindiennes en Nouvelle-France au XVIIe siècle“, *Globe*, r. 6, č. 1, 2003, s. 151-169.

¹⁷ Paul Le Jeune, *Relations* (1633): „[...] une rhétorique aussi fine et déliée qu'il en sçauroit sortir de l'escholle d'Aristote, ou de Cicéron.“ „Toute l'autorité de leur chef est au bout de ses lèvres, il est aussi puissant qu'il est éloquent.“

II. Raně kanadské období (1760-1840)

II.1. Anglický zábor a politické uspořádání kolonie

Kolem roku 1760 žilo v Nové Francii a jejím okolí zhruba 240.000 původních indiánských obyvatel, 70.000 kolonistů francouzského a 1.500.000 britského či jiného původu. Vojenské operace francouzsko-anglického konfliktu v Severní Americe souvisejí se sedmiletou válkou. Výsledek byl předurčen převahou lidského i vojenského potenciálu, který Anglie a anglické kolonie do bojů vložily. Zatímco Francie se angažovala především v Evropě, anglický ministr William Pitt dosáhl, aby byl pro severoamerické operace vyčleněn dvacetitisícový kontingent, který v Americe podpořily jednotky rekrutované z kolonistů Nové Anglie. Markýz de Montcalm, vrchní velitel francouzských sil, disponoval pětkrát menší pravidelnou armádou, zatímco větší a k bojům v kanadských podmínkách lépe přizpůsobenou součást jeho sil tvořila milice dobrovolníků z řad osadníků, prakticky každý zbraněschopný muž. Anglie postupně okupuje strategické body: pevnost Louisbourg při ústí do řeky svatého Vavřince (1758) a na jihu Fort Duquesne, dnešní Pittsburg (1758), Niagaru (1759). Expediční sbor generála Wolfa obléhá od 23. června 1759 Quebec a po zdařilém manévru vnutí markýzi de Montcalm bitvu před hradbami města. Bitva na Abrahamových pláních 13. září 1759 má nejen bezprostřední vojenský dopad, kapitulaci Quebecu, ale nabude později symbolického významu národní katastrofy. Bojuje se ovšem až do následujícího roku a po bitvě u Sainte-Foy jsou v quebecké pevnosti zase obléháni Angličané, dokud nová expediční flotila a další anglické vojenské síly o 20.000 mužích nezamíří k Montrealu, který kapituluje 8. září 1760. O definitivním osudu Nové Francie rozhodla pak pařížská mírová smlouva z 10. února 1763. Nová Francie, jejíž prostor se rozkládal ke Skalistým horám na západě a k ústí Mississippi na jihu, se scvrkne na patnáctou anglickou kolonii - provincii Quebec omezenou na úzký pruh území při řece svatého Vavřince.

Anglická koloniální administrativa nestojí poprvé před problémem, jak do britského impéria začlenit francouzské, katolické obyvatelstvo. V severoamerických podmínkách se tak stalo již v případě Acadie okupované roku 1710 a definitivně přisouzené anglické koruně utrechtskou smlouvou (1713). Nemožnost vydržovat silnou posádku nutila Angličany, aby respektovali katolické náboženství osadníků spadajících pod církevní správu quebecké diecéze a spokojili se s neutralitou obyvatel, kteří se vyhýbali přísaze věrnosti anglickému králi, aniž by usilovali o návrat pod žezlo francouzské. Osadníci ze své neutrality hospodářsky těžili, dokud nový hrozící anglo-francouzský konflikt nevnukl koloniální administrativě myšlenku na radikální řešení – masovou deportaci (tzv. *le grand dérangement*). Během léta a podzimu 1755 bylo 7.000 Acad'ánů na lodích dílem rozptýleno po celém severoamerickém pobřeží, dílem převezeno do Evropy nebo do francouzské Louisiany, kde nynějších 700.000 frankofonních obyvatel tohoto státu jsou potomky necelých 3.000 deportovaných. Majetek byl zabaven a předán anglickým kolonistům. Do Nového Skotska se Acad'ané budou moci vrátit až po králově svolení roku 1762.

V Kanadě anglická správa tento krok již nezopakuje. Chybějí vojenské důvody, brání tomu poměry demografické, hospodářské zájmy a také politické ohledy, zejména nutnost uchránit novou kolonii před vřením v ostatních severoamerických koloniích, jež povede k revoluci (1776) a uznání Spojených států amerických Británií (1783).

V období 1760-1840 se hranice Quebecu a Kanady několikrát změní, změní se i politické uspořádání. Vojenskou správu (1760-1764) nahradí na základě královské deklarace civilní královská správa (1764-1774) a nakonec dvě ústavy – Zákon o Quebecu (*Acte de Québec, Quebec Act*, 1774) a Ústavní zákon (*Acte constitutionnel, Constitutional Act*, 1791). V průběhu osmi desetiletí se původně úzce vymezené území Quebecu nejprve rozšířilo opět na rozsáhlý severoamerický prostor (1774), než bylo rozděleno (1791) na dvě oddělené provincie – Horní Kanadu (*Haut-Canada*, budoucí Ontario) a Dolní Kanadu (*Bas-Canada*).

Území Dolní Kanady se pro toto období stane základním rámcem konstituující se francouzsko-kanadské kultury.

Z hlediska vnitřního uspořádání je nastolený anglický režim pragmatickým kompromisem. Oba první angličtí guvernérů – James Murray a Guy Carleton – pochopili, že společenský konsensus je účinnější než rázná anglicizace. Vyjma repatriované francouzské královské úředníky a vojsko byla kanadská společnost natolik připoutána ke své zemi, že byla ochotna k ústupkům. Bývalí obyvatelé Nové Francie byli ostatně uvyklí účtě k silné královské autoritě a přitom nový král, jenž ve své titulatuře měl i titul krále Francie, zaváděl pořádky mnohem liberálnější. Jazyk, jež patriotismus a nacionalismus 19. a 20. století povýší spolu s katolictvím na hlavní bod sporu, nebyl - alespoň zpočátku - určující. Mnohem citlivější byla pro osadníky, pro pozemkovou aristokracii, ale i katolickou církev otázka pozemkového vlastnictví a jeho právního rámce. Druhým citlivým bodem byla přísaha věrnosti, tzv. *test*, která obsahovala anglikánské pasáže nepřijatelné pro katolíky. Bez této přísahy nebylo možno zastávat soudní a administrativní funkce. Především tento dopad, nikoli hledisko úzce náboženské, znesnadňoval integraci kanadské společnosti do anglického rámce.

Jeden z bodů kompromisu spočíval v ustavení dvojího práva: v otázkách trestních byl zaveden právní řád anglický, avšak v občanském právu, a tedy i majetkovém, bylo ponecháno právo francouzské. V otázce administrativní a vládní postupovali guvernérů tak, že do své Rady jmenovali Franko-Kanadány. Katolická církev není sice podporována, avšak ani perzekvována, a nakonec je legálně potvrzeno její postavení. Guvernérů spoléhají na generálního vikáře diecéze Jeana-Oliviera Brianda a na Louise-Philippa Mariauchaua d'Esgly (1710-1788), vůbec prvního biskupa kanadského původu (koadjutor od roku 1772, biskup od 1784).

Na druhé straně tu působil tlak nově příchozích anglických obchodníků a osadníků, kteří jen stěží mohli pochopit, proč by se v anglické kolonii měli podrobovat neanglickým zvyklostem, neanglickému majetkovému právu a proč by neměli mít liberální demokratické výsady anglického politického života – volené shromáždění kontrolující exekutivu. Ožehavost situace vyostřil po roce 1783 příchod tzv. loajalistů, amerických osadníků, kteří v občanském konfliktu, jímž byla americká revoluce, zůstali věrni anglické koruně, a museli se proto ze Spojených států vystěhovat. Zavedení anglického systému v celém rozsahu by ale v kanadských podmínkách znamenalo vyloučení frankofonních katolíků, tvořících drtivou většinu, z politického a hospodářského rozhodování.

Ústavní zákon (1791) konfliktnost situace vyřešil administrativním vydělením území pro anglické kolonisty - Horní Kanady - od převážně frankofonní Dolní Kanady. Byly tak odloučeny oba právní systémy – *common law* od kompromisního anglo-francouzského. V obou částech byl ustaven politický systém s volným Shromážděním a jmenovanou Legislativní radou, avšak se silnou exekutivou, která nepodléhala hlasování Shromáždění. Na tento nedemokratický prvek se soustředí útoky anglo-kanadských i franko-kanadských liberálů majících příklad v sousední americké demokracii. Ke kladům zavedené ústavy je nicméně třeba připočíst široce pojaté volební právo s velice nízkým volebním censem ve srovnání s ostatními zeměmi: v Kanadě je volební právo přiznáno 12,5% obyvatel, oproti 14,3% ve Spojených státech, 0,72% v Anglii a 0,2% ve Francii. Volit mohou i ženy mužských voličů a také Indiáni a Židé. V Kanadě ženy o volební právo přijdou roku 1849 a v Quebecu je nezískají zpět dříve než roku 1917 pro federální a 1940 pro provinční volby.

Dejme za pravdu historikovi Marcelu Trudelovi, že francouzsko-kanadská společnost prožila v tomto období tři citelné změny: změnu koloniálního statutu, kdy území přechází z francouzské sféry vlivu pod anglickou nadvládu, přechod na ústavní, byť neúplně demokratický systém a konečně liberální revoluci roku 1837, která uspíšila další vývoj

kolonie.¹⁸ Nelze zakrývat dramatičnost tohoto společenského a kulturního zlomu. Vize národní katastrofy a obětovaného národa je však spíš odrazem národní tísně až druhé poloviny 19. století. Vedle problémů a konfliktů přinesla anglická vláda mnoho kladného, počínaje liberálním politickým systémem a progresivnějším trestním právem – bez legální tortury při výslechu, s právní pomocí advokáta obhajoby, občanskou porotou a s důkazním řízením dle zásady *habeas corpus*. Nová koloniální správa zavádí jednodušší, přehlednější a pružnější řízení. Zrušení obchodního monopolu uvolňuje hospodářský rozvoj podnícený začleněním do severoamerického a anglického prostoru. Přijímání všech progresivních prvků moderního života a demokracie se stane součástí nově vznikajícího národního programu francouzsko-kanadské společnosti, který se formuluje od prvního desetiletí 19. století v úzké návaznosti na parlamentní a veřejný život, v němž důležitou úlohu sehraje tisk.

Není divu, že v anglo-americkém konfliktu se převážná většina Franko-Kanaďanů zachová loajálně. Když vojska amerických vzbouřenců vedená Benedictem Arnoldem a Richardem Montgomerym táhnou v létě 1775 na Montreal a Quebec, postaví se kanadská aristokracie a později i obyvatelstvo na odpor. Američané sice obsadí Montreal, neboť zde byla jen slabá posádka, avšak Quebec se ubrání. Okupací území, která trvá až do příplutí anglického expedičního sboru na jaře 1776, si Američané zneprátní většinu osadníků. Jen u části intelektuálů myšlenka republikánství nalezne dlouhodobější odezvu.

II.2. Od většiny k menšině – demografické, jazykové a kulturní poměry

Převaha francouzsky mluvícího obyvatelstva v nové anglické kolonii a demografický vývoj ovlivněný přistěhovalectvím určují proměny jazykové a kulturní situace. Pro francouzsko-kanadský venkov, jenž představuje zázemí demografického růstu, je důležité, že na dvou stovkách panství, v nichž se může uplatňovat předchozí francouzský systém držby, jsou dosud obdělána pouze 3% a rozděleno pouze 12,5% půdy. Pozemková rezerva poslouží k rozvoji frankofonního obyvatelstva – na „vlastní půdě“ - téměř do roku 1830, kdy dosáhne 400.000 obyvatel (šestkrát více za 70 let). Na venkově přitom žije 75 až 80% všech obyvatel.

Anglofonní Kanaďané jsou do roku 1775 početně nevýznamní (3 %). Až příchod 6.000 loajalistů z Pensylvánie a New Yorku (po roce 1783) ztrojnásobuje jejich počet v Quebecu na necelých 10.000. Spíše než do Quebecu se však noví osadníci stěhují do Přímořských provincií (Nové Skotsko, Nový Brunšvik) a do Horní Kanady, kde původně slabé osídlení roste z počátečních 10.000 obyvatel (1791) na 400.000 (1840). Zásahu na tom má zejména přistěhovalectví spojené s novým ekonomickým zapojením Kanady do světového obchodu. Napoleonova kontinentální blokáda přinutila Anglii, aby nahradila ztracené zdroje stavebního dříví a obilí kanadskými. Intenzivní těžba a vývoz dřeva zlevnily dopravu evropských přistěhovalců, zejména Skotů, Walesanů a Irů, při cestě do Severní Ameriky. Všichni noví osadníci nebyli anglofonní a po jistou dobu si i v Kanadě podrželi úzus původní gaelštiny, než rozdíl setřel rozvoj základního školství po roce 1840.

Po roce 1815 zesílil příliv imigrace i do Dolní Kanady, kde počet anglofonního obyvatelstva stoupá z 30.000 (1812) na 150.000 (1840) a 200.000 (1851). Když je roku 1840 novou ústavou vytvořena Sjednocená Kanada (*Canada-Uni*), již s jedním milionem obyvatel, představuje sice frankofonní obyvatelstvo většinu v Dolní Kanadě (450.000 ku 150.000), avšak celkově je nepatrně menšinové. Během tří generací, zejména pak v posledních třech desetiletích, se tedy situace obrátila a další nepoměr následné imigrační vlny ještě zesílí. Pro demografickou a jazykovou situaci je také důležitá sociální skladba. Zde má angličtina od počátku oporu v administrativní, vojenské, obchodní, výrobní a intelektuální elitě, která se soustřeďuje zejména ve městech, kde tvoří poměrně kompaktní a společensky účinný a vlivný

¹⁸ Marcel Trudel, *Mythes et réalités dans l'histoire du Québec*, Montréal, Hurtubise 2001, kapitola „Au XVIIIe siècle, le vent des „Lumières“ souffle aussi de l'Angleterre“, s. 249-264.

celek. Kolem roku 1840 je město Quebec již z poloviny anglofonní a v Montrealu pak mezi roky 1831 až 1867 představuje anglofonní obyvatelstvo většinu.

Jazykové poměry se proměňují souběžně s demografickým vývojem. Celková tendence vývoje spěje k postupnému vytlačování francouzštiny a poangličťování kanadské společnosti. Prvotní převaha francouzštiny usnadňuje integraci Franko-Kanaďanů v rámci představy o dvojjazyčné koloniální společnosti, později však růst anglicizačních snah a také vznik nové francouzsko-kanadské měšťanské elity vedou k vytvoření a prosazování odděleného vlasteneckého programu.

Postavení francouzštiny je zpočátku naprosto dominantní, a to i ve styku s novou anglickou správou kolonie. Kapitulace Quebecu, Montrealu i pařížská smlouva jsou redigovány francouzsky, francouzský jazyk ovládají i angličtí vojenští správci a guvernéri i jejich tajemníci, vesměs francouzští hugenoti. V 18. století je francouzština jazykem evropských elit a týká se to i anglických důstojníků, kteří se budou v Kanadě podílet na pořádání francouzských divadelních představení. Pozici francouzštiny v prvních třech desetiletích po anglickém záboru posiluje demografická převaha, ale také nedostatek anglických administrátorů, úředníků a soudců schopných překonat dvojí bariéru jazyka a odbornosti. Například v soudnictví bude dlouho třeba francouzsko-kanadských právníků, jako byl François-Joseph Cugnet (1720-1789), kteří ve dvoukolejně právní situaci budou moci náležitě interpretovat francouzské právo anglické správě a naopak přeložit *common law* do francouzštiny.

Ve společenské elitě, ale i v nižších vrstvách společnosti se ukazuje tendence k integraci, ať už se jedná o smíšená manželství, zapojení Franko-Kanaďanů do politických institucí kolonie či společné hospodářské podniky. Za příklad poslouží jmenování osmi Franko-Kanaďanů do sedmadvacetičlenné Rady guvernéra (1775) a účast montrealských Franko-Kanaďanů v anglicko-skotské Severozápadní společnosti (*North-West Fur Company, Compagnie de Nord-Ouest*, založeno 1787), která se v soupeření se Společností Hudsonova zálivu o zdroje kožešin zaslouží o kolonizaci kanadského západu. Od roku 1764 vycházejí dvojjazyčné noviny *The Quebec Gazette/La Gazette de Québec* a s dvojjazyčností počítá guvernér lord Dorchester (Guy Carleton) v návrhu školského systému, včetně univerzity (1787). Společenský projekt dvojjazyčné společnosti, podepřený osvícenským racionalismem, je živý do prvního desetiletí 19. století.

Oddálení, ba odcizení obou jazykových komunit vyplývá ze souběhu několika činitelů. Z těch vnějších jsou to ideové, politické a vojenské střety vyvolané Francouzskou revolucí a napoleonskými válkami, které se v severoamerickém prostředí promítaly do válečného konfliktu mezi Británií a Spojenými státy. Důsledkem v kanadském prostředí byla nedůvěra ve spolehlivost a loajalitu Franko-Kanaďanů. Zvláště někteří liberálové, například Fleury Mesplet, Valentin Jautard aj., byli podezříváni ze sympatií k francouzskému a americkému republikanismu. Uvnitř kolonie pak rozvoj parlamentního života, společenských sdružení a tisku ukázal Franko-Kanaďanům, jak prosazovat či alespoň bránit své zájmy. V tom druhá strana spatřovala protibritské zneužití britského systému a další důkaz neloajality či neochoty ztotožnit se s britskými hodnotami. Na jedné i druhé straně tyto třenice souvisejí s růstem střední měšťanské vrstvy, která se stane na francouzsko-kanadské straně hlavní nositelkou národního programu politického, ideového a kulturního. Počínaje rokem 1805, kdy vychází proanglický *Quebec Mercury*, a rokem 1806, kdy je založen francouzsky psaný týdeník *Le Canadien* tlumočící stanoviska Kanadské strany (*Parti canadien*), jež se roku 1827 stane Vlasteneckou stranou (*Parti patriote*), budou zaměření a cíle obou jazykových společenství směřovat jinam, a to až k revolučnímu vyhocení konfliktu v roce 1837. Jestliže závěr 18. století bude ještě ve znamení dvojjazyčnosti a společensky integrujícího programu

kolonie, s počátkem 19. století sílí jak anglicizační snahy, tak také důraz Franko-Kanaďanů na jazyk jako identifikační znak národní identity.

II.2.1. Postavení francouzštiny

Až ústava z roku 1840 výslovně – a jenom do zrušení sporného článku 41 (1848) – stanoví úřední jazyk - angličtinu. Do té doby byla jazykové institucionalizaci ponechávána volnost úzu a konkurenčních tlaků v jednotlivých oblastech veřejného života. První jazykové třenice úzce souvisejí s ekonomickými a politickými zájmy vázanými na právní rámec a politický život. Zatímco nově příchozí angličtí a skotští obchodníci a podnikatelé mají zájem na rychlém zapojení Kanady do britského impéria, včetně přijetí obecně platných britských zákonů – *common law*, pro Franko-Kanaďany je stěžejní vlastnictví půdy, a tedy zachování francouzského právního řádu. Přesně to vyjadřuje heslo v záhlaví časopisu *Le Canadien*, jenž byl tribunou francouzsko-kanadských zájmů a Kanadské strany: „*Naše instituce, náš jazyk a naše zákony*“ („*Nos institutions, notre langue et nos lois*“). Právní rámec je tu zdůrazněn hned dvěma slovy, přičemž to první – chápáno v osvícenském smyslu 18. století - široce označuje etablované zvyklosti, ustanovení i společenské instance, včetně církve. Jazyk – na druhém místě – je především nutný nástroj, který těmto zavedeným pořádkům dává výraz a zajišťuje společenskou funkčnost. Není to zdaleka ona romantická koncepce spatřující v jazyce génia národa. Třetí termín – zákony – se vztahují nejen k minulosti, ale i k budoucnosti – k parlamentnímu střetu a vůli prosadit řád dle vlastních představ.

Původní společenský kompromis se při sílící britské imigraci dostává pod silný tlak. Patrné je to zejména ve dvou oblastech – v soudnictví a v parlamentních zvyklostech. Relativně liberální volební zákon vycházející z ústavy roku 1791 zajistil Franko-Kanaďanům výraznou většinu v dolnokanadském parlamentu (34 míst z 50). Předsedou je zvolen Jean-Antoine Panet, který pak ve své řeči oslovuje guvernéra francouzsky. Francouzština se tak stane vedle angličtiny jednacím jazykem legislativního orgánu. Problém však vyvstane znovu při určení jazyka, v němž budou redigovány zápisy a zákony. Pro anglickou správu je stěží představitelné, aby zákonně závazný text byl v jiném jazyce než v angličtině. I když konečné řešení umožňuje dvojkolejnost – francouzštinu pro civilní a angličtinu pro trestní právo, *via facti* se v rámci bilingvismu dostává angličtině hlavního postavení a francouzštině pak postavení jazyka druhořadého, jazyka překladu.

Zatímco na parlamentní půdě bylo možno zaměstnat překladatele, v soudní praxi často chyběli jak tlumočníci, tak soudci a advokáti mocní obou užívaných jazyků a schopní porozumět oběma koexistujícím právním systémům. Dvojjazyčnost soudních pří udivila francouzského pozorovatele Alexise de Tocqueville, který Kanadou projížděl roku 1831:

„[...] advokát obhajoby rozhořčeně povstával a ke kauze argumentoval francouzsky, jeho protivník mu odpovídal anglicky. Na jedné i druhé straně se rozohňovali v obou jazycích, patrně aniž si dokonale rozuměli. Angličan se občas snažil vyjádřit své myšlenky francouzsky, aby se přiblížil svému protivníkovi, a ten si tu a tam počínal obdobně. Soudce usiloval – tu francouzsky, tu anglicky – zjednat pořádek. A soudní zřízenec vykřikoval „Ticho!“, vyslovuje to slovo střídavě anglicky a francouzsky.“¹⁹

¹⁹ Citováno dle Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 76. S odkazem na Guy Bouthilier, Jean Menaud, *Le Choc des langues au Québec, 1760-1970*, Montréal, Presses de l'Université du Québec 1972, s. 141: „[...] l'avocat du défenseur se levait avec indignation et plaidait sa cause en français, son adversaire lui répondait en anglais. On s'échauffait de part et d'autre dans les deux langues sans comprendre sans doute parfaitement. L'Anglais s'efforçait de temps en temps d'exprimer ses idées en français pour suivre de plus près son adversaire; ainsi faisait parfois celui-ci. Le juge s'efforçait tantôt en anglais, tantôt en français, de remettre de l'ordre. Et l'huissier criait: Silence! en donnant alternativement à ce mot la prononciation anglaise et française.“

V soudních a notářských zápisech bilingvismus vyústil v jistou specializaci. Zatímco trestní právo zůstalo jazykově zakotveno v anglickém úzu, v občanském právu se uplatňovala dvojjazyčnost. Podobně tomu bylo i při uzavírání smluv: obchodní smlouvy byly redigovány anglicky, zatímco nájemní smlouvy bytů či nájem a prodej zemědělské půdy byly ve znamení francouzštiny, a to i v anglofonních zónách.²⁰

Profesionální zdatnost i počet francouzsko-kanadských notářů sice působily ve prospěch francouzštiny, avšak v obchodě a řemesle převládla angličtina. Souviselo to s výrobním a technologickým pokrokem, který do Kanady přinášeli britští přistěhovalci. S novými technikami, novými výrobky, ale i s novým životním stylem přicházela nová, nefrancouzská lexikální vrstva. Významně se to projevilo tam, kde se spojila koncentrace anglofonního obyvatelstva s koncentrací pokroku a modernosti, totiž ve městech, která svým veřejným vzhledem – nápisy, obchodními štíty, firemními značkami a reklamami – vytvářela dojem anglickosti i tam, kde v soukromém styku převládala francouzština. Jako jazyk impéria angličtina navíc požívala kulturní prestiže, stejně jako anglický životní styl. Anglomanií frankofonních elit si bere na mušku i komedie Josepha Quesnela (1746-1809) *Anglománie aneb Oběd po anglicku (L'Anglomanie ou le Dîner à l'anglaise, 1802)*.

Ke kulturnímu a jazykovému spádu ve prospěch angličtiny přispěly proměny, jež postihly samotnou francouzštinu. Postupně, zvláště pak od počátku 19. století, totiž začala být francouzština považována za jazyk méněcenný, jazyk zaostalých venkovanů, ignorantů a nepřátel pokroku. Vznik tohoto dlouhodobého typu kulturního diskurzu o ignorantských a zaostalých Franko-Kanaďanech je nutno vidět v souběhu vícero příčin a činitelů, mimo jiné i v souvislosti s prvními anglo-kanadskými interpretacemi kanadských dějin (William Smith mladší), s nimiž se Franko-Kanaďané budou jen postupně a obtížně vyrovnávat. Přejít do anglické koloniální sféry znamená přesun hodnotového těžiště: pro Franko-Kanaďany z toho vyplývá zdvojení perifernosti, neboť jsou nejen Neevropany, ale navíc Neangličany (a katolíky).

V jazykové oblasti je nutno upozornit na poměr mezi ústním a psaným projevem, který vyplýval z relativně výraznějšího postavení orální kultury v podmínkách Nové Francie. Dalšími důvody jsou nedotvořenost zděděného školského systému, vyšší negramotnost francouzsko-kanadského venkova (96%) vzhledem ke vzdělanějšímu anglofonnímu obyvatelstvu, rezistence katolické hierarchie vůči zavádění osvícenských školských reforem tam, kde nad nimi nemohla mít kontrolu. V samotné školské praxi převládá až do dvacátých let 19. století zastaralý školský přístup, zakládající výuku čtení a psaní na latině, nikoli na mateřském jazyce. Francouzštině se tedy školáci učí na překladu. Tento způsob výuky se sice neliší od výuky ve Francii, avšak zatímco v evropských podmínkách nedostatky mohly být korigovány společenským stykem, rozvinutým kulturním životem a působením společenských a státních institucí, v kanadské dvojjazyčné situaci jsou francouzsky mluvící uživatelé neustále konfrontováni s výše postavenou, prestižní angličtinou, a to jak v každodenním styku, tak na institucionální úrovni – v administrativě, nové legislativě, často i v tisku, kde se francouzština rovněž, tak jako ve škole, dostala do pozice druhořadého, překladového jazyka.

Z toho vyplývají proměny lexika, frazeologie, větné stavby a četné kontaminace, jež svědčí na jedné straně o schopnosti hovorového jazyka vstřebat cizí vlivy,²¹ na straně druhé však vyvolávají znejistění u francouzsko-kanadských elit. Odklony od francouzské normy, která se po Francouzské revoluci ve Francii samé rovněž rychle měnila, jsou postupem doby vnímány nikoli jako přirozený rozchod, nýbrž jako nedostatek, nedokonalost, zkaženost, případně zaostalost kanadského úzu. Objevují se puristické tendence. Jestliže Jacques Viger v *Nových kanadských slovech (Néologie canadienne, psáno 1810)* ještě nijak významně

²⁰ *Tamtéž*, s. 86.

²¹ Například *souhaiter la pinouillère* – od *Happy New Year* - přát vše nejlepší k novému roku.

nekomentuje rozdíly oproti evropské normě, Michel Bibaud v časopise *L'Aurore* (1817) již pedagogicky kritizuje přijaté anglicismy („neříkejte – ale říkejte“) a abbé Thomas Maguire pak v *Příručce nejobvyklejších obtíží francouzského jazyka (Manuel des difficultés les plus communes de la langue française, 1841)* za jedinou normativní referenci považuje úzus francouzský. Maguirův puristický spis, proti němuž se vlastenecky ohradili abbé Jérôme Demers i Michel Bibaud, je symptomatický především tím, že v sobě spojuje pohled evropský s pohledem původně anglofonního vzdělance, tedy dvojí přístup vnější, upřednostňující evropskou normu jako určující. Nezřídka to bude názor Anglo-Kanaďanů ctících prestiž francouzštiny, nikoli však jejího kanadského úzu. Dvojí periferizace kanadské francouzštiny se tak přenáší do kanadského prostředí a přispívá k její společenské marginalizaci.

II.3.1. Školství

Po anglickém záboru byla pozastavena činnost jen několika málo škol, mezi nimi jezuitské koleje v Quebecu. Vedle montrealské koleje a quebeckého semináře, který plní i roli střední civilní školy, disponují Franko-Kanaďané po roce 1760 třicítkou základních škol, k nimž přistupuje do roku 1787 patnáct dalších. Příliv anglofonních kolonistů vede guvernéra Guy Carletona k progresivnímu návrhu školského systému (1787, 1789) v duchu osvícenského racionalismu a konfesijní i jazykové tolerance: každá farnost měla mít základní školu, každé hrabství školu střední a kolonie pak dvojjazyčnou univerzitu. Guvernérův návrh, afirmující ústřední roli bezkonfesijního státu, vyvolal polemiku uvnitř katolické církve mezi pokrokařským koadjutorem Charlesem-Françoisem Baillym de Messein a biskupem Jeanem-Françoisem Hubertem, který se obával vlivu protestantství a ztráty katolického vlivu ve školství.²² Stejný postoj pak katolická církev zaujme k dalším návrhům a školským zákonům. Vedle konfesijních důvodů zde působila skutečnost, že katolická církev dosud nedisponovala takovým intelektuálním potenciálem, aby mohla pokrýt pedagogické potřeby rozvinutého školského systému.

Ve vzdělávacím systému anglického typu, který se v Kanadě prosadil, je nutno počítat s významným podílem preceptorství, soukromých škol a nadací. Rozhodující úlohu však přece jen sehrály školy veřejné. Základního školství se týkaly tři reformy. Roku 1801 to byla liberální reforma - tzv. Královská instituce (*Institution Royale, Royal Institution*) zřizující na státní náklady základní školy ve farnostech, které o to požádaly. Katolická církev zmobilizovala své duchovní a věřící k bojkotu: ve frankofonní zóně proto do roku 1818 vznikne jen 11 škol řízených Franko-Kanaďany, 10 dalších povedou Anglo-Kanaďané, zatímco v anglofonní zóně je založeno 15 škol. Roku 1822 dosáhne arcibiskup Plessis modifikace zákona, tak aby kontrolu nad školami převzaly rady farností (tzv. *Loi des écoles de fabrique, 1824*). Zde již mohla katolická církev uplatnit svůj vliv. Odpovědí liberálů je kompromis, který svěřuje kontrolní úlohu školským radám (*Loi des écoles de syndics* neboli *Loi des écoles d'Assemblées, 1829*). Teprve tyto poslední zákony umožnily zvýšit počet základních škol až na 1.372 (1836) a 2.005 (1850). Ve srovnání s Anglo-Kanaďany však francouzsko-kanadské základní školství zůstalo v rozvoji výrazně opožděno, téměř o půl století. Vzhledem k počtu obyvatel je síť anglických škol hustší: v roce 1790 připadá jedna francouzská škola na 4.000 obyvatel, anglická na 600; v roce 1838 je ve 27 z 54 dolnokanadských hrabství 363 škol francouzských, 258 anglických a 140 smíšených. Školní docházka je nepovinná: absence jsou častější na frankofonním venkově než ve městech.²³ Diskurz o ignorantství a zaostalosti quebeckých venkovanů v takové situaci nacházel oporu. Za klad systému je možno považovat rovný přístup ke vzdělání dívek. Většina škol je určena

²² Marcel Trudel, *Mythes et réalités dans l'histoire du Québec*, Montréal, Hurtubise 2001, kapitola „Au XVIIe siècle, le vent des „Lumières“ souffle aussi de l'Angleterre“, s. 254 a n.

²³ Maurice Lemire a kol., *La Vie littéraire au Québec*, II, Sainte-Foy, Les Presses Universitaires de l'Université Laval, 1992, s. 40. Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 1992, s. 99 a n.

dětem obého pohlaví (844 v roce 1831) a počet škol s oddělenou docházkou je pro chlapce i dívky stejný (186 a 183). Část z těchto dívčích škol (22) vedou příslušnice ženských řádů - uršulinky, kongregacionistky.²⁴

Katolické církvi bezpochyby náleží zásluha za rozvoj školství středního, na něž se soustředila a kde mohla postupně nabízet rostoucí počet kvalifikovaných pedagogů. Ke quebeckému semináři a montrealské koleji časem přibudou ústavy v dalších lokalitách: Nicolet (1803), Saint-Hyacinthe (1811), Saint-Roch (1818), Chambly a Sainte-Thérèse (1825), Sainte-Anne-de-la-Pocatière (1827) a L'Assomption (1832). Tato síť klasických gymnázií (*séminaire, collège*) pokryla celý quebecký venkov a přispěla nemálo k podchycení talentovaných studentů a k výchově relativně početné střední vrstvy, která se stane nositelkou vlasteneckého programu a také onou vrstvou, k níž se bude obracet literární tvorba. Zatímco venkovské koleje jsou populačně homogenní, prestižní quebecký seminář a montrealská kolej přitahují anglofonní studenty nejen z Kanady, ale též ze Spojených států, Anglie a Skotska.

Osvícenský projekt Guy Carletona podnítil montrealského obchodníka Jamese McGilla a notáře Simona Sanguineta k ustavení nadací, jež měly sloužit k založení univerzity každé z jazykových komunit. Protože uskutečnění Sanguinetova odkazu se postavila do cesty nevěle dědiců a katolické církve, zřízena byla jen McGillova univerzita (1821).²⁵ Do té doby získávali Kanadčané vysokoškolské vzdělání buď na amerických a anglických univerzitách, nebo profesní stáží u renomovaných právníků, advokátů, notářů, lékařů, kteří často disponovali velice dobrými knihovnami. Řada intelektuálů prošla právě tímto odborným školením. Příkladem může být historik François-Xavier Garneau (1809-1866) a jeho stáž u quebeckého advokáta skotského původu Archibalda Campbella. Frankofonní, katolická Lavalova univerzita bude v Quebecu založena až roku 1852.

III. Konstituování národní kultury (1840-1930)

III.1. DEKOLONIZACE A VYTVOŘENÍ FEDERÁLNÍHO STÁTU

Ozbrojené vystoupení Vlastenců v listopadu 1837, prosincové bouře v hornokanadském Torontu, vyhlášení nezávislé Dolnokanadské republiky (*République du Bas-Canada*) ústy jejího povstaleckého prezidenta Roberta Nelsona v únoru 1838 a další nepokoje v Dolní Kanadě na podzim téhož roku vyvolaly nejen represí koloniální správy, ale i přehodnocení britské politiky. 12 Vlastenců bylo odsouzeno a popraveno oběšením, mezi nimi Chevalier de Lorimier, 58 jich bylo deportováno do Austrálie, další museli hledat útočiště ve Spojených státech a v Evropě. Podnět k reformě postavení obou kanadských kolonií přinesla inspekce a zpráva Johna George Lambtona Durhama (1792-1840), který v Kanadě působil jako mimořádný generální guvernér od 27.5. do 1.11. 1838. Více než dvousetstránkovou *Zprávu o záležitostech Britské Severní Ameriky (Report on the Affairs of British North America)* dokončil lord Durham 31.1. 1839. V intencích liberální britské tradice, jejímž byl radikálním stoupencem, navrhuje tento přední diplomat a politik přeměnit kolonii v moderní jednotný stát. *Zpráva* vycházející z historické analýzy hodnotí kanadskou situaci výrazně proanglicky. Až na nečetnou aristokratickou a úzkou měšťanskou elitu se Franko-Kanadčané Durhamovi jeví jako zaostalá masa sedláků. Přitom právě lpění na tradicích a francouzskosti považuje za brzdu pokroku:

²⁴ *Tamtéž*, s. 41.

²⁵ Maurice Lemire a kol., *La Vie littéraire au Québec*, I, Sainte-Foy, Les Presses Universitaires de l'Université Laval, 1991, s. 121.

„Lze si jen stěžít představit národnost, která by více postrádala vše, co může oživovat a povznášet lid, než jsou potomci Francouzů v Dolní Kanadě, a to proto, že si uchovali svůj jazyk a své zvláštní zvyklosti. Je to lid bez dějin a bez literatury.“²⁶

Tyto obyvatelé britského impéria, nevzdělané, bez podnikavého ducha a nového myšlení, bude možno poangličtit, ba je to v zájmu pokroku i jich samých. Lord Durham umírá na tuberkulózu jen pět dní poté, kdy je britským parlamentem schválena nová kanadská ústava, tzv. Zákon o sjednocení (*Union Act, Acte d'Union*, 28.7. 1840). Změny se netýkají ani tak poměru mezi jednotlivými složkami moci, neboť zůstává v platnosti nadřazenost guvernérova rozhodnutí v otázce exekutivy, která je odpovědná jemu, a nikoli volenému Shromáždění. Mnohem důležitější pro celé následující období je politická praxe mající za cíl vytvoření státního celku s jednotným právním, politickým a hospodářským uspořádáním. Budování moderního státu se týká i obecní samosprávy, školství, hospodářské a sociální úlohy státu. Jednotliví guvernéri – zejména Charles Poulette Thomson (lord Sydenham; 1841), sir Charles Bagot (1842-1843), Durhamův zeť lord Elgin (1847-1854) – respektují výsledky voleb a vládu sestavují ve shodě s předáky vítězné strany. Díky tomu se integrují politické síly původně oddělených provincií. Kolem umírněných liberálů Louise-Hippolyta Lafontaine a Roberta Baldwina krystalizuje liberální strana, která postupně vstřebává quebecké radikály (tzv. „*rouges*“) seskupené kolem Louise-Josepha Papineaua (1786-1871) i radikály ontarijské (tzv. „*clear grits*“) vedené novinářem Georgem Brownem. Podobně se integruje konzervativní pravice kolem Allana Napiera MacNaba, Étienne-Pascala Tachého, Augustina-Norberta Morina. Demokratické fungování státních institucí vytváří podmínky pro přijetí moderní demokratické ústavy s plnou vnitřní autonomií Kanadské konfederace (1867).

První čtvrtstoletí existence Sjednocené Kanady (*Canada-Uni*, 1840-1867) není bezkonfliktní. Ze strany Franko-Kanaďanů vyžaduje nutnost vypořádat se s menšinovým postavením v otevřeném severoamerickém prostoru, nadto v situaci, kdy článek 41 Zákona o sjednocení deklaruje angličtinu za jediný úřední jazyk a francouzsky mluvící poslanci jsou ve Shromáždění v menšině. Nutnost parlamentní a veřejné spolupráce si vynutila pragmatický kompromis, a to i s přispěním Anglo-Kanaďanů, takže sporný článek byl britským parlamentem roku 1848 zrušen. Přesto jsou Franko-Kanaďané napříště vystaveni mnohem silnějším asimilačním tlakům než doposud.

Nelze ovšem tvrdit, že ve sjednocení obou kanadských provincií by Franko-Kanaďané nenašli jisté výhody. Nové uspořádání je v zájmu nejen frankofonního měšťanstva, ale i zemědělců a pozemkových vlastníků. Rezervy zemědělské půdy v Quebecu, na něž se vztahovalo francouzské vlastnické právo a jež umožnily populační rozvoj francouzsko-kanadského obyvatelstva, se kolem roku 1830 již vyčerpaly. Širší právní a státní rámec skýtal další možnosti rozvoje. Přitom zde spolupůsobil faktor počínající průmyslové revoluce ve Spojených státech. Ekonomickému tlaku jižního souseda bylo možno konkurovat pouze za předpokladu státní hospodářské politiky, která by dolnokanadskou průmyslovou výrobu v zárodku ochránila. S ohledem na dominantní postavení anglického a anglo-kanadského kapitálu, který profitoval z obchodní liberální politiky, nebyla taková quebecká politika možná. Důsledkem bylo, že se quebecká provincie stala levným zdrojem potravin a surovin, zejména dřeva, a také zdrojem levné pracovní síly pro textilní manufaktury v Nové Anglii. Nutnost zvolit v rámci kanadského anglo-francouzského kompromisu zemědělskou cestu rozvoje vedla Franko-Kanaďany k představě historického partnerství dvou zakladatelských

²⁶ Citováno z francouzského překladu John George Lambton Durham, *Le Rapport Durham*, Éditions de l'Hexagone, Montréal 1989, s. 237: „*On ne peut guère concevoir de nationalité plus dépourvue de tout ce qui peut vivifier et élever un peuple que celle des descendants des Français dans le Bas-Canada, du fait qu'ils ont conservé leur langue et leurs coutumes particulières. C'est un peuple sans histoire et sans littérature.*“

národů (*peuples fondateurs*), v němž by Franko-Kanaďanům připadla úloha zemědělské kolonizace severoamerického prostoru, se zábořem nových území.

Tato představa se ovšem utvářela postupně za mocného přispění elit, zejména z řad katolické církve, která v agrárním řádu spatřovala hráz proti protestantské industrializaci. I když netřeba přeceňovat tuto komponentu francouzsko-kanadské obraznosti, znamená důležitý moment při formování Kanadské konfederace od 60. let 19. století. Spojené síly čtyř zakladatelských provincií – Quebecu, Ontaria, Nového Brunšviku a Nového Skotska, k nimž na pacifickém pobřeží přistupuje Britská Kolumbie (1871) – mají totiž vytvořit základ pro politickou a hospodářskou expanzi na západ, který v severní části kontinentu tehdy okupovala a spravovala obchodní Společnost Hudsonova zálivu. Když car Alexandr II. prodal Spojeným státům Aljašku (1867), podařilo se jen s přispěním britské vlády odvrátit podobnou transakci, která by ke Spojeným státům přičlenila území nynějšího kanadského západu a severu. Společnost Hudsonova zálivu nakonec přece jen prodala své území - Rupertovu zemi - Kanadské konfederaci (1869).

Jak zřejmo, i v tomto historickém okamžiku, kdy se formuje do nynějších hranic Kanadská konfederace, působí zde tlak vyvolaný expanzí Spojených států. Přesto je vznik nového státu záležitostí po výtce vnitrokanadskou a myšlenka sama sílí od 50. let 19. století. Spojení čtyř zakladatelských provincií je dohodnuto na konferencích v Charlottetownu a Quebecu (1864). Díky vstřícnému postoji britské vlády je nová ústava - Zákon o Britské Severní Americe (*British North America Act, Acte de l'Amérique du Nord Britannique*) – schválena britským parlamentem 29.3. 1867 a Kanadská konfederace (*Dominion of Canada, Confédération canadienne*) je slavnostně vyhlášena 1.7. 1867. Od roku 1865 je již rozhodnuto i o umístění nového hlavního města. Ottawa - spolovičným podílem frankofonního obyvatelstva, na hranici provincií Ontaria a Quebecu – tak nahradila dosud rotující hlavní města Spojené Kanady: Kingston (1840-1844), Montreal (1844-1849), Toronto (1849-1851, 1855-1859), Quebec (1851-1855, 1859-1865).

Expanze na západ, jež měla naplnit grandiózní představu erbovního hesla nového kontinentálního státu „*od oceánu k oceánu*“ (*a mari usque ad mare*), si vyžádala značné investice i celonárodní úsilí při stavbě transkontinentální železnice (dokončena 1885). Ta pak urychlila kolonizaci a zemědělskou exploataci prérií a vznik nových provincií – Manitoby (1870), Saskatchewanu a Albery (1905), kde na přelomu 19. a 20. století žije již na dva a půl milionu obyvatel.

Franko-Kanaďané měli v tomto kontinentálním projektu své důležité místo a alespoň zpočátku se mohli považovat za partnery Anglo-Kanaďanů. V Rupertově zemi, kterou ottawská vláda od Společnosti Hudsonova zálivu odkoupila, již totiž existovalo strukturované společenství, kde frankofonní osadníci a frankofonní míšenci představovali podstatnou část obyvatelstva. Tato frankofonní vrstva navíc tvořila bezpečnou sociální spojnici k původnímu indiánskému etniku. Na nově kolonizovaném území již také existovala síť misí – katolických (frankofonních) i protestantských (anglofonních). Začleňování nových území se neobešlo bez konfliktů mezi místními obyvateli a úředníky a zeměměřiči z Ottawy. Ti totiž odmítali při sestavování katastru vzít v úvahu místní zvykovou držbu půdy. Do čela ozbrojeného vystoupení frankofonních osadníků, míšenců, indiánských kmenů, ale i části anglofonních osadníků se postavil mladý frankofonní míšenec Louis-David Riel (1844-1885). Výsledkem jednání byl Zákon o Manitobě (*Manitoba Act, Acte de Manitoba*), na jehož základě byla ustavena nová samostatná provincie jakožto součást Konfederace. Vzhledem k důležitosti frankofonního obyvatelstva to byla provincie dvojjazyčná.

Na tom se zakládaly i některé představy Franko-Kanaďanů o jejich účasti na kolonizaci západu a severoamerického kontinentu. Oživuje se frankofonní verze amerického snu. Roku 1888 zřizuje quebecká provinční vláda Honorého Merciera ministerstvo zemědělství a kolonizace, do jehož správy jmenuje abbého Antoina Labella (1834-1891),

legendární osobnost zcela oddanou myšlence zemědělské kolonizace dosud neobydlených území. I když hlavní úsilí bude směřovat do severních oblastí provincie Quebecu (jezero svatého Jana - Lac Saint-Jean, Abitibi, Témiscaming), součástí záměru je vybudování nové železniční dráhy spojující severní Quebec s manitobskou prérií, kam také má směřovat populační přebytek francouzsko-kanadského zemědělského obyvatelstva. Katolická církev tento záměr podporuje ideově i prakticky, neboť skupinám osadníků nezřídka velí právě misionáři-kolonisté (*missionnaires-colonisateurs*). Abbé Antoine Labelle chce pro svůj záměr získat i francouzské evropské obyvatelstvo a za tím účelem se vydá do Paříže (1885).

Ke snu o nové francouzské Americe, kterou by utvořili osadníci v souběžném severním pásu ke kolonizaci anglofonní napříč celým kontinentem, se později připojí nový projekt zahrnující tentokrát celou Severní Ameriku. Tato představa je vlastně důsledkem nedostatečné industrializace Quebecu, odkud se za prací do Spojených států odstěhovalo v období 1840-1940 925.000 obyvatel (tj. cca 1/3 frankofonních obyvatel Kanady v roce 1931). V roce 1900 žije v Nové Anglii 573.000 Quebečanů, roku 1930 již 800.000 a tvoří zde 10% obyvatelstva. V některých menších městech v okolí Bostonu představují většinu (Suncook, Woonsocket), jinde výraznou menšinu (Fall River, New Bedford, Manchester, Nashua). Podobně je tomu i v oblasti Velkých jezer, v Louisianě a jinde. Vysoká porodnost a kulturní soudržnost spojená s katolictvím vytvářejí naději, že frankofonní obyvatelstvo vytvoří postupně síť pokrývající celý severoamerický kontinent. Ještě dnes hovoří francouzsky 6% obyvatelstva Spojených států.²⁷ Tuto naději vyjádřil Faucher de Saint-Maurice ve své utopii *Otázka dne – Zůstaneme Francouzi? (Question du jour – Resterons-nous Français?, 1890)*. Představa o frankofonní Americe se zdaleka neomezuje na konzervativní či klerikální kruhy. Sdílejí ji rovněž mnozí liberálové. Není náhoda, že abbé Antoine Labelle si za spolupracovníka, který měl publicisticky i literárně podpořit propagaci kolonizace, vybral význačného liberálního novináře Arthura Buiese. Dějinná vize francouzského severoamerického prostoru od severu po Louisianu se odráží v *Legendě jednoho národa (La Légende d'un peuple, 1887)* liberálně smýšlejícího básníka Louise-Honorého Fréchetta.

Za půlstoletí 1851-1901 zamíří do prérijní oblasti, a to navzdory vstřícnému postoji frankofonních biskupů z manitobského Saint-Boniface, jen 50.000 francouzsko-kanadských kolonistů a podíl Franko-Kanaďanů tak v Manitobě poklesne z 15,6% (1881) na 6,8% (1910). V Saskatchewanu jejich počet nepřesáhne významně pětiprocentní hranici. Kromě patrné neochoty samotných Quebečanů zde jistě působily další činitele, zejména vůle Anglo-Kanaďanů omezit kanadskou dvojjazyčnost na jedinou z provincií – Quebec. Preferenční dopravní tarify zvyhodňovaly evropské přistěhovalce - z Velké Británie, ale i z oblastí, jejichž obyvatelé mohli být snadněji asimilováni (Skandinávci, Poláci, Ukrajinci aj.). Rozpory, které se v Manitobě projevíly mezi ottawskou správou a frankofonními usedlíky, míšenci a indiánskými kmeny roku 1869, znovu propukly v západnějším Saskatchewanu roku 1884. Vzbuřenci vyzvali Louise-Davida Riela, aby se vrátil z vyhnanství v Montaně a postavil se do čela povstání. Nově vybudovaná transkanadská železnice již ale umožnila rychlý přísun vojska, povstání bylo poraženo a Louis-David Riel byl odsouzen a roku 1885 v Regině oběšen. Tato poprava, kterou si na ottawské vládě vynutili zejména neústupní ontarijští oranžisté, vyvolala bouřlivou reakci v sousední quebecké provincii, kde byla Rielova exekuce považována za zradu společného projektu kolonizace Západu dvěma „zakladatelskými národy“. Další kroky manitobské vlády tomuto pocitu zrady daly za pravdu. Anglofonní většina v manitobském parlamentu zrušila dvojjazyčný status provincie (1887, 1890) a brzy nastaly změny ve školském systému zde i v dalších provinciích. To je jen jeden příklad z řady deziluzí, na kterých ztroskotal sen o partnerství i o francouzské Americe. Kanadská

²⁷ Údaje jsou převzaty z Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 53, 163 a n.

konfederace byla navzdory svému názvu koncipována jako stát federální s poměrně výraznými federálními kompetencemi v oblasti hospodářské, fiskální, legislativní i soudní. Zemi však není přiznána úplná suverenita. Znamená to, že Kanada sice požívá plné vnitřní autonomie, ale v zahraniční politice zůstává podřízena Velké Británii. Cesta k emancipaci je postupná. Důležité kroky v tom učinil ministerský předseda - Franko-Kanaďan – sir Wilfrid Laurier (1896-1911), který musel reagovat, krom jiného, na neochotu svých frankofonních spoluobčanů účastnit se v rámci britského impéria búrské války v jižní Africe. Roku 1908 si Laurier vyměňuje, že Kanadu nezavazuje žádná mezinárodní smlouva uzavřená Velkou Británií. Počínaje rokem 1910 získává Kanada plnou kontrolu nad imigrační politikou, a to i ve vztahu k občanům Velké Británie. Zřizuje také své ministerstvo zahraničí. Zahraniční smlouvy však stále musejí být vyjednávány jménem anglické koruny a opatřeny kontrasignací britského ministerstva zahraničí. Tato praxe končí roku 1923, kdy Kanada uzavírá svou první samostatnou smlouvu se Spojenými státy o regulaci rybolovu v Pacifiku. Na konferenci britského impéria roku 1926 je vyhlášena rovnoprávnost jednotlivých členů Britského společenství národů (*Commonwealth of Nations*) a tu pak stvrzuje tzv. Westminsterský statut (1931). Kanada je plně nezávislá a s Velkou Británií ji spojuje jen osoba panovníka. Od roku 1926 otvírá Kanada první zahraniční legace, které se mění roku 1944 ve vyslanectví. Formálně je proces emancipace dokončen 17. dubna 1982, když královna Alžběta II. přiváží do Ottawy Zákon o Britské Severní Americe - kanadskou ústavu – a předává tak zemi ústavní svrchovanost, do té doby zaštitěnou britským parlamentem. V základních atributech vnitřní i vnější suverenity se politická emancipace britské kolonie ovšem završuje již ve 20. a 30. letech 20. století.

III.2. Demografické a jazykové poměry

Po napoleonských válkách se zvýšil počet přistěhovalců z britských ostrovů – Skotů, Irů, Angličanů. Do poloviny 19. století se jich v Kanadě usídlil více než jeden milion. Významně se tím změnil demografický a jazykový poměr mezi frankofonním a anglofonním obyvatelstvem. Vývoz stavebního dřeva a obilí do Evropy značně zlevnil dopravu osob při zpáteční cestě lodí na severoamerický kontinent, kde pak nová transkanadská železnice umožnila přepravu nových kolonistů do prérií na západě. Až do nasycení tohoto prostoru, tedy zhruba do roku 1920, počet přistěhovalců roste: 485.260 osob pro období 1860-1879, 1.222.088 v letech 1880-1899 a 3.259.258 mezi 1900 a 1919.²⁸ Zvyšuje se tak celkový počet obyvatel: z 3,5 milionu (1871) na 5,3 milionu (1901) a 10,3 milionu (1931).²⁹

Neméně důležitá je skladba nových obyvatel: britská populace je postupně nahrazována jazykovým konglomerátem germánským (Němci, Islandané, Švédové, Norové), slovanským (Poláci, Ukrajinci, Rusové, Slováci, Češi), baltským (Litevci, Lotyšši), ugrofinským (Maďaři). Vedle jazykového aspektu hraje úlohu různorodost náboženská: severoněmečtí mennonité, hutterité, ukrajinští a ruští duchoborci, mormoni, židé, pravoslavní křesťané narušují dosavadní náboženský protiklad mezi anglofonními protestanty a irskými a francouzsko-kanadskými katolíky. Protože školská politika byla vázána na svobodu náboženského vyznání, a jazyková otázka byla tudíž propojena s otázkou konfesijní, lze pochopit snahu ottawské vlády a vlád jednotlivých provincií o anglicizaci školství, která v Ontariu, Manitobě a Novém Brunšviku postihla i školství frankofonní. Spád jazykové asimilace směrem k angličtině převládal, a to i u přistěhovalců románského původu, z nichž nejčetnější byli Italové.

Nová populace se ovšem neusazovala na kanadském území rovnoměrně. I když byla města Quebec a Montreal hlavní vstupní branou, většina imigrantů pokračovala dál do Ontaria

²⁸ Jean R. Burnet, Howar Palmer, *Coming Canadian. An Introduction to a History of Canada's people*, Toronto, McClelland and Stewart 1988, s. 40.

²⁹ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 165.

a do dalších provincií na západě. Jestliže roku 1921 tvoří obyvatelstvo neanglického a nefrancouzského původu plných 15% celkového počtu, v Quebecu je to pouze 6%. To vysvětluje dlouhodobou populační stejnorodost této provincie vzhledem k tomu, co současná terminologie označuje jako „zbytek Kanady“ (*the rest of Canada - ROC*). Podíl Franko-Kanaďanů se dlouhodobě ustálil na 80% obyvatel této provincie a v rámci obyvatelstva celé Kanady pak na 30%. Přesto i zde lze zaznamenat klesající tendenci - od 31,07% (1871) k 27,91 % (1921). Je to důsledek jak změn vyvolaných imigrací, tak výsledkem postupné jazykové asimilace. Teprve od 30. let 20. století nastává obrat.

Jazykovou rezistenci Franko-Kanaďanů – od Nového Skotska po Manitobu - lze vysvětlit nejen probuzeným národním sebevědomím, ale také faktory demografickými. Tím prvním je sama migrace. Kanada byla po celé toto období nejen zemí přistěhovalců, ale také zemí další emigrace. Do Spojených států tak odešel v období 1840-1940 nejen téměř jeden milion obyvatel Quebecu, ale vystěhovaly se také necelé tři miliony dalších, z větší části anglofonních Kanaďanů. Tento poměr do jisté míry zmírňuje vliv nefrankofonních přistěhovalců. Druhým činitelem je vysoká porodnost francouzsko-kanadského obyvatelstva. Hovoří se o „odplatě kolébek“ (*revanche des berceaux*): míněna je tím odplata za anglický zábor Nové Francie a reakce Franko-Kanaďanů na poangličťování. Vysoká porodnost ovšem charakterizuje i anglofonní Kanadu a až do roku 1871 se porodnost v Ontariu i Quebecu udržuje na stejné úrovni. Teprve od tohoto data se v anglofonních provinciích snižuje rychleji: 163 narozených dětí na 1000 žen za jeden rok v Quebecu oproti 144 v celé Kanadě (1891), 155 oproti 120 (1921). Vyšší porodností, a to především v chudší, venkovské populaci, čelí Franko-Kanaďané jazykové asimilaci. V některých provinciích, například v Novém Brunšviku, jejich relativní počet dokonce stoupá: ze 17,6 % (1881) na 38,3% (1951). Jak roste celkový počet obyvatelstva, vzrůstá i počet francouzsky mluvícího obyvatelstva: z jednoho milionu (1871) na 2 miliony (1911) a 3 miliony (1931).³⁰ Franko-Kanaďané tedy představují rychle se rozvíjející, věkově mladé společenství schopné čelit nepříznivému menšinovému postavení i v neustále se měnících podmínkách rozvoje severoamerického kontinentu.

III.2.1. Postavení francouzštiny

Na postavení francouzštiny je nutno nahlížet z několika úhlů: ústavně právního a politického, ekonomického, společenského, kulturního, úzce jazykového. Výslovně se jazykového postavení angličtiny a francouzštiny týká pouze 133. článek ústavy - Zákona o Britské Severní Americe. Stanoví povinné užívání obou jazyků jak na úrovni federální, tak v provincii Quebec, a to při parlamentním a soudním jednání. Co se týče ostatních provincií, nebyla vzata v úvahu existence ani 85.000 acadských, ani 75.000 ontarijských Franko-Kanaďanů.³¹ Implicitně pak byla jazyková práva obsažena v článku 93, kterým se školství svěřuje do kompetence jednotlivých provincií, avšak ukládá se jim, aby respektovaly práva konfesijních škol. Předpokládalo se, že na konfesijním základě se tak ochrání frankofonní výuka v anglofonních provinciích a anglofonní v Quebecu.³² Při formulaci ústavního zákona převládal politický optimismus, jak o tom svědčí slova Hectora-Louise Langevina:

„V Konfederaci nebude jedno plémě ovládat druhé, a kdyby se jedna část chtěla zachovat nespravedlivě vůči jiné části, ty ostatní by se spojily a zabránily by tomu.“³³

³⁰ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 165 a n.

³¹ Viz Donald Creighton, *The Road to Confederation. The Emergence of Canada, 1863-1867*, Toronto, Macmillan 1964, s. 178 a j.

³² Richard Arès, „Un siècle de vie française en dehors du Québec“, *Revue d'histoire de l'Amérique française*, XXI, č. 3, 1967, s. 539.

³³ *Débats sur la Confédération*, 1864, s. 374: „Avec la Confédération, il n'y aura pas de domination d'une race sur l'autre, et si une section voulait commettre une injustice envers une autre section, toutes les autres

Ve skutečnosti byla francouzština od počátku druhořadým jazykem, s nímž se ani na konfederální úrovni příliš nepočítalo. Teprve nátlak quebeckých národovců si vynutil zavedení dvojjazyčných poštovních známek (1927) a bankovek (1936). V Quebecu samém teprve zákonná iniciativa poslance Armanda Lavergne z roku 1910 nastolila požadavek dvojjazyčnosti veřejných služeb (železnice, lodní doprava, pošta, telefonu, telegrafu, služeb elektrárenských společností). Na úrovni konfederace se Lavergnův návrh, podaný již roku 1908, nedostal ani na pořad jednání, ač měl osobní podporu kanadského ministerského předsedy Wilfrida Lauriera.

Uvedené indicie ukazují, s jakými obtížemi se bude oficiální dvojjazyčnost setkávat, zejména v jednotlivých provinciích. Již roku 1864, tedy ještě před ustavením Konfederace, zrušila vláda provincie Nové Skotsko subvence katolickým a frankofonním školám. Nový Brunšvik následoval roku 1871 a Acad'ané se neúspěšně proti rozhodnutí odvolávají u soudů i parlamentu konfederace.³⁴ Manitoba uzákonila při svém vzniku roku 1870 dvojjazyčnost na půdě provinčního parlamentu a před soudy (čl. 23) a stanovila ochranu katolických frankofonních škol (čl. 22). O dvě desetiletí později však oba články zrušila. Podobně je tomu v Severozápadních teritoriích - to znamená v budoucích provinciích Saskatchewan a Alberta (od 1905) - kde se od roku 1892 odstupuje od veřejné i školské dvojjazyčnosti. Nevole Franko-Kanad'anů sice vede ke kompromisu – školskému zákonu vyjednanému ministerským předsedou Wilfridem Laurierem (1897), na jehož základě se ve státních školách v Manitobě vyučuje jazykem menšiny, pokud je ve třídě alespoň 10 žáků, avšak tento zákon je roku 1916 nahrazen povinnou scholarizací v angličtině. Roku 1912 omezuje výuku ve francouzštině také Ontario, a to pouze na první dvě třídy frankofonních katolických škol (tzv. *écoles séparées*). Konfesijní rovnost je přitom porušena, neboť financování anglofonních katolických škol je zachováno. K nápravě situace dojde obecně teprve pod tlakem Quebecu a quebeckého separatismu od 70. let 20. století.

Společenské postavení jazyka je určováno rovněž činiteli ekonomickými a společenskými. Rozvoj hospodářství a městského života vnesl do jazykové situace nové podmínky. Zatímco v polovině 19. století nedosahoval podíl městského obyvatelstva v Quebecu ani jedné pětiny počtu obyvatel, o půlstoletí později je to již celá polovina a roku 1931 žije ve městech již 60% obyvatel. I když je urbanizace ve frankofonní provincii pomalejší než v anglofonním Ontariu, je jejím středem tehdy největší kanadské město Montreal, který dosahuje roku 1911 půl milionu a roku 1931 již jednoho milionu obyvatel. Přitom za nový nárůst vděčí tato hospodářská metropole především přílivu venkovského frankofonního obyvatelstva. Jestliže vlna irských přistěhovalců ve 30. letech 19. století proměnila město ve většinově anglofonní, od roku 1861 je již Montreal opět většinově frankofonní. Kolem roku 1900 se poměr Franko-Kanad'anů v aglomeraci ustálil na nynějších 60% celkového počtu, podíl původních anglofonů se snížil na 30% a počet přistěhovalců přesáhl 10%.³⁵

Městské prostředí a industrializace vystavují francouzštinu silnému asimilačnímu tlaku. Frankofonní obyvatelé měst tvoří především proletariát, pracovní sílu stojící v pracovním procesu na nejnižším stupni. Společenský vzestup předpokládá znalost angličtiny. Proto i frankofonní střední a vyšší vrstvy jsou zcela přirozeně bilingvní.

s'uniraient ensemble et l'en empêcheraient." Citováno dle Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 143.

³⁴ Michel Bastarache, Andréa Boudreau-Ouellet, „Droits linguistiques et culturels des Acadiens et des Acadiennes de 1713 à nos jours“, in: Jean Daigle (ed.), *L'Acadie des maritimes*, Moncton, Centre d'études acadiennes, Université de Moncton 1993, s. 407-408.

³⁵ Jean-Claude Robert, *Atlas historique de Montréal*, Montréal, Libre expression 1995.

Poangličťování souvisí nejen s touto „etnickou dělbou práce“,³⁶ ale i s technologií, neboť veškerá nová terminologie a nové výrobky jsou zcela přirozeně pojmenovávány anglicky. Zejména je poangličťen celý veřejný prostor ve městech i na venkově – nápisy, firemní štíty, reklamy, veřejné nápisy a oznámení – a to i v oblastech zcela frankofonních. Tento akulturační tlak je méně výrazný na venkově, který si dlouho uchovává svébytný jazykový a kulturní rámec. Avšak i sem pronikají katalogy obchodních firem, výrobky, móda, nové zvyklosti.

Výše uvedené faktory se spolupodílejí na jazykové situaci, která od bilingvismu přechází k diglosii, tedy k sociálně podřazené užitnosti francouzského jazyka. Za indicii může posloužit poznámka francouzského politika Ernesta Duvergiera de Hauranne, který si při cestě po Kanadě roku 1864 všiml, že

„[t]éměř všechny aristokratické rody v Quebecu uzavřely sňatky s Angličany a hovoří nejčastěji úředním jazykem spíše než jazykem rodným. Ve vládě je takových plno.“³⁷

Tendence k druhořadosti, která započala již v předchozím období, zesiluje. Zvýrazňuje se rovněž již zmíněná dvojí periferizace kanadské francouzštiny, tedy z hlediska angličtiny a evropské francouzské normy. K tomu přispívá i obnovení a zintenzivnění kontaktů mezi Kanadou a Francií po roce 1850 zásluhou dobrých anglicko-francouzských vztahů, které nastolil Napoleon III. Dne 13. července 1855 připlouvá do quebeckého přístavu francouzská korveta *La Capricieuse*, první francouzská válečná loď téměř po stu letech, která zde ovšem plní, vřele vítána a oslavována,³⁸ jen zcela symbolické poslání předznamenávající otevření francouzského konzulátu v Quebecu roku 1859. Řada quebeckých intelektuálů pobývá ve Francii (a v Evropě) a navazuje zde plodné kontakty: Napoléon Bourassa studuje v Paříži malířství (1852); abbé Jean-Baptiste-Antoine Ferland se v Paříži seznamuje s Louistem a Eugènem Veuillotovými (1856); mladý Arthur Buies studuje na pařížském lyceu svatého Ludvíka (1857-1861), než se přihlásí mezi Garibaldiho dobrovolníky; Octave Crémazie se po své první cestě (1850) do Evropy často vrací, než zvolí Francii za místo svého vyhnanství (1862); Pierre-Joseph-Olivier Chauveau plní ve Francii ministerské poslání (1866); v Paříži pravidelně pobývá Henri-Raymond Casgrain; Louis-Honoré Fréchette, mezi jehož korespondenty patří např. Jules Claretie, uveřejňuje v Paříži při své druhé cestě (1887) *Legendu jednoho národa*. S přelomem století se kontakty rozšiřují, Paříž a Francie se stávají téměř povinnou etapou učednických a pracovních let francouzsko-kanadských intelektuálů, zejména těch, kteří předznamenávají hnutí „exotistů“ nebo k němu patří, ať už se jedná o Kmen Kazuárů (*Tribu des Casoars*) či o skupinu kolem časopisu *Le Nigog* apod.. Z těch nejznámějších je možno uvést alespoň Reného Chopina, Paula Morina, Marcela Dugase, Roberta de Roquebrune. Intelektuální migrace probíhá i opačným směrem – z Evropy do Kanady: síť kanadsko-evropských vztahů upevňuje příchod francouzských intelektuálů – spisovatelů a novinářů (Paul-Marc Sauvalle, Léon Ledieu, Louis Hémon) či kněží (Étienne-Michel Faillon, Édouard Hamon, Adam-Charles-Gustave Desmazures). Vzájemné vazby se dotýkají jak liberálního proudu francouzsko-kanadské kultury, tak části konzervativně klerikální. Právě ta se zdá být velice posílena přílivem čtrnácti francouzských řádů a kongregací, zejména po laicizaci francouzského školství třetí republiky zákonem Julese Ferryho (1882) a po odluce státu a církve (1905).

³⁶ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 159 : „*division ethnique du travail*“.

³⁷ Ernest Duvergier de Hauranne, *Huit mois en Amérique. Lettres et notes de voyage, 1864-1865*, Paris 1866: „*Presque toutes les familles de l'aristocratie de Québec ont contracté des alliances avec les Anglais, et parlent le plus souvent la langue officielle que la langue natale. Le gouvernement en est plein.*“ Citováno dle Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 148.

³⁸ Viz báseň Octava Crémazieho „Básnické poslání k námořníkům na ‚La Capricieuse‘“ („*Envoi aux marins de ‚La Capricieuse‘*“) z 19. srpna 1855.

Z hlediska postavení kanadské francouzštiny, ale i francouzsko-kanadské literatury to znamená znovunastolení vztahu mezi evropským centrem a kanadskou periferií a faktické zesílení periferizace. Tento tlak je tím silnější, že se periferizace dotýká širokého pole činností od školství po žurnalistiku a literaturu. K tomu přistupuje periferizace druhá, ta, kterou Franko-Kanaďanům silou své společenské váhy vnutili Anglo-Kanaďané. S odkazem na evropskou normu (*Parisian French*) a vzhledem k nižšímu sociálnímu postavení frankofonního obyvatelstva Kanady se zde objevuje a od 60. let 19. století prosazuje depreciativní označení „*French Canadian patois*“, které lze přeložit jako „francouzsko-kanadské nářečí“ či „podřečí“, ale také jako „hatmatilka“. Míní se tím řeč sedláků, nádeníků a proletariátu – jazyk sociálně podřadný. Toto společenské stigma je výrazem periferizace kanadské francouzštiny vůči angličtině.

Vlivy evropské, ale zejména severoamerické angličtiny jsou velice patrné ve slovních přejímkách: *tire* místo evropského *pneu* (pneumatika), *windshield* místo *pare-brise* (přední sklo automobilu), *set de table* (*service de table* – sada nádobí), *badrer* (*ennuyer* – obtěžovat, od *to bother*), *draver* a *draveur* (od *to drive* – plavit dříví, vorař) atd. Vznikají četné sémantické kalky: *clairer* (od *to clear* – vyklidit, propustit z práce, vydělat peníze), *appliquer* a *faire application pour* (od *to apply* – hlásit se o místo, podat přihlášku). K odchylce od evropské normy dochází při překládání anglických termínů: *lumières*, *carré* (od *lights* – světla semaforu - místo *feux*; od *square* – náměstí – místo *place*). Do mluveného úzu pronikají slovní spojení jako *sur la rue*, *sur le bus*, *sur l'étage* (místo *dans la rue*, *dans le bus*, *à l'étage* dle anglického *on the street*; atd. - na ulici, v autobuse, na poschodí). Některá anglická slova pronikají do kanadské francouzštiny dříve než do evropské, a proto si zde uchovávají jiný mluvnický rod - *la job*, *la gang* (práce, banda) – a lze od nich vytvořit zdvojnásobky - *jobbine*. Četné jsou frazeologické kalky: *être dans le même bateau*, *dans l'eau chaude* (*to be in the same boat*, *in hot water* – být v téže situaci, v nepříjemné situaci – místo evropských výrazů *être dans la même galère*, *logé à la même enseigne*, *dans un joli pétrin*). Tyto lexikální, tvaroslovné, frazeologické a větoslovné přejímky a vlivy angličtiny se připojují k původním odchylkám kanadské francouzštiny a zdůrazňují její odlišnost.

Vedle vlivu angličtiny se v kanadské francouzštině projevuje rostoucí prestiž evropské jazykové normy, a to do té míry, že od konce 19. století dochází k přejímkám francouzských evropských anglicismů-amerikanismů, pro něž měla kanadská francouzština svá vlastní označení: a tak slova jako *mocassins*, *squaw*, *tomahawk*, *wigwam* nahrazují původní *souliers sauvages*, *sauvagesse*, *casse-tête*, *cabane sauvage*.

Uvedené příklady naznačují pnutí jak uvnitř jazykové normy, tak pnutí ve vztahu, který k jazykové normě zaujímají uživatelé a nositelé. Výrazná dvojí periferizace kanadské francouzštiny neznamena ještě obnovení podřízenosti kanadské francouzštiny vůči evropské normě. Složitost situace charakterizuje protichůdnost postojů u francouzsko-kanadských kulturních elit: setkáme se tu totiž jak s reakcemi sebedepreciativními a purismem, tak s postojem sebeobraným, hájícím a valorizujícím kanadské zvláštnosti. Velice často se tyto postoje spojují a doplňují.

Jazykové rubriky jsou součástí francouzsko-kanadského tisku. Od roku 1865, kdy Arthur Buies zahájil v časopise *Le Pays* jazykový koutek příznačně nazvaný „Kanadské barbarismy“ (*Barbarismes canadiens*), bylo podobných rubrik, které se udržely až do 60. let 20. století, napočítáno 64. Titulky jsou často formulovány jako výzva a výmluvně charakterizují vztah k mateřtině: „Opravme se“ (*Corrigeons-nous*), „Očistěme svůj jazyk“ (*Épurons notre langue*), „Řekněte správně francouzsky“ (*Dites en bon français*), „Mluvme lépe“ (*Parlons mieux*), „Střežme svůj jazyk“ (*Sauvegardons notre langue*), „Řeč našich otců“ (*La langue de nos pères*), „Rodná hrouda“ (*Le terroir*) apod. Odsudky špatné mluvy hraničí s národním masochismem, kanadský úzus je považován za „neforemný, vykloubený, kulhavý, chudokrevný, zkažený, zparchantělý, rozežraný sněti“ (*informe, désarticulé, boiteux,*

anémique, corrompu, abâtardi, gangréné), je označován jako „hatmatilka, hantýrka, kanadáčtina, masabobština, irokézština“ (*patois, jargon, baragouin, canayen, petit nègre, iroquois*).³⁹

Jazykové rubriky v tisku vedli spisovatelé často velice významní jako Louis-Honoré Fréchette, Jules-Paul Tardivel či Lionel Groulx. Přitom na společné obraně a nápravě řeči se shodli intelektuálové i protichůdného politického a kulturního zaměření. Rozdílnosti v postojích ovšem existují a lze je v některých případech spojit s odlišným estetickým obzorem a tvůrčím zaměřením. Zatímco modernistické proudy z počátku 20. století tíhly k francouzskosti evropské, a tedy i k jazykovému výrazu a jazykovému postoji shodnému s „univerzální“ evropskou normou, národovectví „rodné hroudy“, většinou konzervativního, katolického zaměření, se více přiklánělo k jazykové kanadskosti. Romantický historicismus se přitom nezřídka snoubí s konzervativní ideologií oslavující kanadskou francouzskost jako francouzskost původní, nezkaženou evropskými revolucemi, republikánstvím, antimonarchismem a laicizací: v očích francouzsko-kanadských konzervativců Kanada věrně uchovala hodnoty původní Francie - to, co Francouzská revoluce, Komuna a třetí republika zničily. Platí to i o jazyce:

„A sláva našich předků je v tom, že sem přinesli [tj. do Kanady] nejen klasickou francouzštinu, ale jazyk, jenž „od provincie k provincii nestrádal svůj med“ (Zidler). Tak jako se francouzský jazyk obohatil přínosem nářečí, která spisovnému jazyku poskytla substantiva nezbytná k náhradě slov zaniklých, tak i naše řeč se zde uchovala díky nářečním a zastaralým tvarům přineseným z jednotlivých francouzských provincií a tyto tvary nám tradice předala.“⁴⁰

Purismus blízký konzervativnímu, historicizujícímu národovectví se ve vztahu k evropské jazykové normě osvědčil, neboť ospravedlnil kanadskou francouzštinu jako legitimní pokračování evropské, původní francouzštiny. Tím byly legitimovány kanadské novotvary, jazyková tvořivost a různé odchylky. Představoval rovněž ideovou hráz vůči odsudlivému označování kanadské francouzštiny jako „*French Canadian patois*“. Obrana proti dvojí periferizaci vytváří základ pro pozdější uznání a legitimizaci quebecké jazykové sebestřednosti po roce 1960. V kontextu 2. poloviny 19. století pak tento typ národně konzervativního, obranného purismu umožňuje jednak omezit normativní jazykovou nejistotu, jednak uchovat kladné povědomí o jazykové zvláštnosti a odlišnosti. Především pak dovoluje překonat „tvrdý purismus“ Thomase Maguira vycházející z evropské normy (*Příručka nejobvyklejších obtíží francouzského jazyka*, 1841). Důležitým počinem byl *Franko-kanadský glosář a slovník chybných obrátů užívaných v Kanadě (Glossaire franco-canadien, et vocabulaire de locutions vicieuses usitées au Canada*, 1880) novináře a esejisty **Oscara Dunna** (1845-1885). V předmluvě Dunn brání kanadskou francouzštinu:

„Užíváme množství slov, která [francouzská] Akademie zavrhuje, ale jež k nám přišla z Francie [...]. Všechny tyto výrazy dokazují náš původ; každé z nich je osvědčením národní příslušnosti.“⁴¹

³⁹ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 200. *Canayen* je lidová výslovnost slova *canadien*. Je to lidové sebeoznačení frankofonních obyvatel Kanady a jejich jazyka. Avšak může mít, jako v tomto případě, konotaci záporného odsudku.

⁴⁰ *Premier Congrès de la langue française au Canada. Compte rendu*, Québec, Imprimerie de l'Action sociale limitée 1913, s. 398 a n. Jedná se o citaci proslovu lingvisty Adjutora Rivarda: „*Et la gloire de nos aïeux est d'avoir apporté ici, non seulement le français classique, mais une langue qui, „de province en province avait cueilli son miel“ (Zidler). Comme la langue française s'est enrichie par l'apport des dialectes, qui fournissent au langage littéraire les substantifs dont il a besoin pour remplacer les vocables disparus, de même notre langage s'est conservé ici grâce aux formes dialectales et vieilles, apportées des provinces de France et transmises jusqu'à nous.*“

⁴¹ Oscar Dunn, *Glossaire franco-canadien, et vocabulaire de locutions vicieuses usitées au Canada*, Québec, Imprimerie A. Côté 1880, s. XIX-XX: „*Nous employons un bon nombre de mots qui, rejetés par l'Académie,*

Dunnovým pokračovatelem byl lingvista, esejista a překladatel **Sylva Clapin** (1853-1928), autor *Kanadsko-francouzského slovníku* (*Dictionnaire canadien-français*, 1894). Kladem a novým prvkem tohoto díla je, že přináší objektivní lexikografický popis oproštěný od hodnotících komentářů.

Dne 18. 2. 1902 vznikla učená **Společnost pro francouzskou mluvu v Kanadě** (*Société du parler français au Canada*), která se na rozdíl od výrazně puristické Společnosti pro správnou francouzskou mluvu (*Société du bon parler français*, 1923) zaměřila na systematický popis zvláštností kanadské francouzštiny. Zakladatelé – **Adjutor Rivard** (1868-1945), abbé **Stanislas-Alfred Lortie** (1869-1912) a **Nicolas-Olivier-Eugène Rouillard** (1851-1926) se rozhodli výsledky průběžně publikovat v měsíčním zpravodaji *Bulletin* (do roku 1918), než byl konečně vydán *Glosář francouzské mluvy v Kanadě* (*Glossaire du parler français au Canada*, 1930) obsahující přibližně 10.000 hesel, tedy čtyřnásobně více než předchozí Clapinův slovník. Společnost také zorganizovala tři významné kongresy francouzského jazyka (1912, 1937 a 1952), na kterých se shromáždili jazykovědci nejen z Quebecu a Kanady, ale z celé Severní Ameriky. *Glosář*, ač dílo zásadní důležitosti, byl ovšem slovník pouze diferenční, soustředěný na výčet a výklad rozdílů mezi evropským a americkým, zejména quebeckým územím. Z jazykového hlediska toto dílo uzavírá první etapu na cestě k normativní emancipaci a k povědomí o sebestřednosti. Tou další etapou bude slovník zahrnující celkový pohled na kanadskou francouzštinu, který dotvoří o tři desetiletí později Louis-Alexandre Bélisle (1902-1985) – *Všeobecný slovník francouzského jazyka v Kanadě* (*Dictionnaire général de la langue française au Canada*, 1957).

III.3. Společenské vzdělávací a kulturní instituce

Vznik institucí, jako je výše zmíněná Společnost pro francouzskou mluvu v Kanadě, naznačuje, že Franko-Kanaďané přikládali jazyku a kultuře velkou důležitost. Jazyková otázka je však jen zlomkem národně uvědomovacího procesu, který zahrnuje rovněž oblast školství, vzdělávacích a vědeckých společností, vydavatelství a knižní distribuce, tisku apod. Rozvoj společenských institucí a pokračující strukturace a diferenciací kulturního prostoru ve 2. polovině 19. století jsou provázány soupeřením mezi liberálními elitami a katolickou církví. Je to do jisté míry souboj o kontrolu nad veřejným prostorem, v němž se katolická církev prosadí jako hegemon při utváření a hierarchizaci hodnot.

III.3.1. Katolická církev

Státotvornou loajalitou vůči anglické koruně a odsouzením povstání Vlastenců (1837-1838) si katolická církev zajistila dobrou výchozí pozici pro rozvoj a rozšíření vlivu. Určující je tu nejen vztah vůči anglické koloniální správě, která se ostatně po roce 1840 liberalizuje a směřuje k emancipaci kolonie, ale jedná se hlavně o vazbu mezi elitami a lidem. Porážkou liberálů utrpěla jejich důvěryhodnost, zatímco církev mohla rozvinout nový étos své pastýřské činnosti, v níž od 40. let 19. století byla zdůrazňována lidová zbožnost. Katolické církvi se daří rozšiřovat své řady. V období 1870-1900 se počet kněží zvýšil o 62%, zatímco populace provincie Quebecu jen o 26,1%.⁴² Od 40. let jsou do Kanady z Francie povolávány církevní řády, jejichž počet vzrostl zejména na konci 19. století, když se jim Kanada stala útočištěm při perzekuci ze strany laické třetí republiky. Největší rozvoj však zaznamenávají ženské řády a kongregace. Vedle původních vznikají nové: Sestry Prozřetelnosti (1843), Sestry Milosrdenství (1846), Sestry svaté Anny (1848) atd. Mezi roky 1850 a 1900 počet řádových sester z 350 vzrostl na 2.391, z toho 1.984 v provincii Quebecu. Většina řádů působí v úzkém

nous sont venus toutefois de France [...] Toutes ces expressions prouvent notre origine; elles sont autant de certificats de nationalité.“

⁴² Louis-Edmond Hamelin, „Évolution numérique séculaire du clergé catholique dans le Québec“, *Recherches sociographiques*, roč. II, č. 2, duben 1961, s. 238.

styku s veřejností: církev tak prosadí svůj společenský monopol v péči o nemocné, sirotky či přestárlé. Podobně je tomu ve školství, kde se podíl laiků v učitelském sboru v Quebecu mezi roky 1874 a 1897 snížil z 59,76% na 34,43%.⁴³ Z iniciativy katolické církve se na počátku 20. století organizuje odborové hnutí, takže i založení Konfederace katolických pracujících v Kanadě (*Confédération des travailleurs catholiques du Canada*, 1921) proběhlo pod její patronací.

Tento dopad veřejně prospěšné činnosti katolické církve je podpořen pevnou organizací. Od roku 1886 je kanadský prostor rozčleněn na tři arcidiecéze – Quebec, Montreal, Ottawa - a počet diecézí je doplněn na deset ustanovením biskupství v Sherbrooku (1874), Chicoutimi (1978), Nicoletu (1885) a Valleyfieldu (1892). Quebecká katolická církev je početně i hospodářsky natolik silná, že může rozvinout svou činnost nejen v kanadském, ale i severoamerickém měřítku. To jen zvyšuje její domácí prestiž.

Výraznými postavami tohoto období byli montrealský biskup Ignace Bourget (1799-1885, biskup koadjutor 1837, biskup 1840) a jeho nástupce arcibiskup Édouard-Charles Fabre (1827-1896, biskup 1876, arcibiskup 1886). Zejména oni určovali postoj quebecké katolické církve označovaný jako ultramontanismus,⁴⁴ jenž v kanadské situaci neznamena ani tak hájení centralistických zájmů papežské stolice jako spíše prostřednictvím tohoto ideového zdůvodnění snahu prosazovat vlastní nadřazenost v quebecké a francouzsko-kanadské společnosti. V této souvislosti je nutno upozornit na zdánlivě paradoxní komplementárnost anglosaského liberalismu a ultramontanismu. Liberální redukce státní intervence jen na nezbytně nutné aspekty politického, hospodářského a soudního systému byla katolickou církví podporována právě proto, že jí umožňovala zaplnit společenské vakuum a ovládnout důležité sektory společenského dění. Respektování tohoto původně liberálního principu přijali quebečtí konzervativci. Jejich politické spojenectví s katolickou církví se udržel až do konce 50. let 20. století.

Ultramontanismus nebyl jenom záležitostí církve, ale i necírkevních elit, které kolem sebe seskupila. Tím také ultramontanismus ovlivnil vztah francouzsko-kanadské kultury ke kultuře francouzské. Najdeme zde podobnosti se situací jazykovou. Vazby na konzervativní proudy ve francouzském katolictví, reprezentované Josephem de Maistre (1753-1821), Louisem de Bonald (1754-1840) či publicistou Louisem Veuillotem (1813-1883), umožňovaly zdůraznění historické věrnosti Franko-Kanaďanů původní katolické Francii a vytvářely odstup vůči Francii soudobé, moderní. Paradoxně tak tento konzervativní a ideově zpátečnický klerikální postoj vytvářel prostor pro autonomizaci kulturní periferie vůči evropskému centru.

Postoj quebecké katolické církve není ovšem jednoduší. Ultramontanismus se prosadil především v Montrealu, kde církev byla také daleko více vystavena konfrontaci s moderním liberalismem měšťanských elit. V Quebecu, kde urbanizace a industrializace nebyly tak výrazné a rychlé a kde se udržela tradice galikánského propojení světské a církevní moci, se biskupové a arcibiskupové přidržovali smířlivějších postojů a konsensuální spolupráce s provinční vládou, ve které se konzervativci střídali s liberály.

Nepřekvapí, že v průběhu 19. století se katolictví spolu s jazykem stává stále výraznějším rysem patriotismu a identifikačním znamením kanadské francouzskosti. Víra a jazyk nahrazují důraz liberálů na zděděná práva a právní rámec. V polemice s veřejnou

⁴³ Nive Voisine, *Histoire du catholicisme québécois. Les XVIIIe et XIXe siècles.* (díl II.) *Réveil et consolidation, 1840-1898*, Montréal, Boréal 1991. s. 274.

⁴⁴ Termíny ultramontanismus a galikanismus převzala francouzsko-kanadská kultura z prostředí francouzského, kde historicky označují dva odlišné postoje ve vztahu mezi královskou vládou a papežskou autoritou. Zatímco stoupenci galikanismu prosazovali nezávislé postavení katolické církve ve Francii na papeži a uznávali autoritu královské moci ve věcech církevní organizace, stoupenci ultramontanismu podporovali papežskou autoritu na úkor královské a samostatnost církve ve vztahu ke státu. V Kanadě je význam těchto termínů pochopitelně posunutý. Týká se obecně vztahu státu a církve a vazby katolické církve k papežské autoritě.

přednáškou liberálního právníka Gonzalva Doutra (1842-1880) „Princip národnosti“, v níž definoval základ národní pospolitosti jako „*vědomí společného zájmu*“,⁴⁵ biskup diecéze Trois-Rivières Louis-François Laflèche (1818-1898) určil „*za základní prvky národa mateřský jazyk, víru předků, mravy, zvyky a rodinné zvyklosti*“.⁴⁶

Pevnému spojení jazyka a víry se dostalo vyjádření v heslu „*kdo ztratí svůj jazyk, ztratí i víru*“.⁴⁷ Proto bylo pro Franko-Kanaďany velkým zklamáním, když politika Vatikánu zcela realisticky, opírajíc se o biskupy irského původu, vsadila při šíření katolictví v Severní Americe na angličtinu. Řeč westminsterského arcibiskupa Francise Bourna na 21. eucharistickém kongresu v Montrealu (1910), kde byla tato myšlenka vyslovena, vyvolala pobouřenou odpověď novináře a politika Henriho Bourassy (1868-1952). Svůj postoj pak pregnančně formuloval v eseji *Řeč – strážkyně víry (La langue, gardienne de la foi*, 1918):

„Chceme-li bránit své duchovní a národní dědictví [...], musíme tak činit v harmonickém souladu s našimi společenskými povinnostmi a s tím, k čemu nás povolala Prozřetelnost. Nebojujme jen za uchování své řeči a víry; bojujme za svou řeč, abychom lépe zachovali víru.“⁴⁸

Právě v této souvislosti jsou angličtina, americká a anglická kultura spolu s protestantstvím označeny za zdroj a výraz moderního sobectví, individualismu, materialismu, uctívání zlata a soudobého zla, zatímco francouzsko-kanadský postoj je idealizován do heroické polohy kultury, která se bojovně obětuje za univerzální hodnoty Boží i lidské. V této patetické, mesianistické a konfliktní poloze, ideově navazující na hagiografii 17. a 18. století, se ožívují barokizující prvky francouzsko-kanadského dědictví. I když tento katolický nacionalismus nebyl jediným výrazem francouzsko-kanadského vlastenectví, přesto byl v dobovém kontextu silný a vlivný. Teprve od 30. let 20. století se začíná oddělovat jazyková otázka od náboženské a tento proces se završí až koncem 50. let.

III.3.2. Školství

Je zřejmé, že síla a vliv církve se uplatnily ve školství už proto, že církev si dokázala vypěstovat dostatečně početnou elitu pedagogů, neboť právě školství považovala za základní článek své kontroly nad společností. Nová podoba kanadského školství se utváří ve Sjednocené Kanadě po roce 1840. Koncepce konfesijně neutrální školy naráží záhy na odpor katolické církve, která si vynutí zřízení ministerstva náboženství (1845) s právem školní inspekce, dozoru nad učebnicemi a právem schvalování učitelské způsobilosti (1849). Kanadská vláda ponechává quebecké záležitosti v kompetenci provinčního úřadu superintendenta pro školství (*surintendant*). Až roku 1867, po vzniku Konfederace, je zřízeno quebecké ministerstvo školství, jehož vedením byl pověřen dosavadní superintendant (1855-1867) a spisovatel Pierre-Joseph-Olivier Chauveau. Ale již roku 1875 se quebecká vláda navrácí k předchozímu systému superintendantů a ministerstvo je zrušeno. Pokus o obnovení ministerstva (1897) naráží opět na nevoli biskupů. Faktickým řídicím orgánem se stává Rada veřejného školství (*Conseil de l'instruction publique*, od 1856) a ta je konfesijně rozdělena na

⁴⁵ Gonzalve Doutra, „Du principe des nationalités. Lecture faite à l'Institut canadien le 1er décembre 1864“, *Le Pays*, 17. a 20.12. 1864.

⁴⁶ Louis-François Laflèche, „Quelques considérations sur les rapports de la société civile avec la religion et la famille“, *Journal de Trois-Rivières*, 9.6. 1865 – 22.5. 1866. Citováno dle Maurice Lemire a kol., *Dictionnaire des oeuvres littéraires du Québec, I, Des Origines à 1900*, díl I., Montréal, Fides 1980, s. 619 : „[...] la langue maternelle, la foi des ancêtres, les moeurs, les coutumes et les usages formés dans la famille sont les éléments constitutifs de la nation.“

⁴⁷ Mason Wade, *Les Canadiens français de 1760 à nos jours*, Montréal, Cercle du livre de France, s. 381.

⁴⁸ Citováno dle Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 172: „Si nous voulons défendre notre patrimoine intellectuel et national [...], nous devons le faire selon l'ordre harmonieux de nos devoirs sociaux et de notre vocation providentielle. Ne luttons pas seulement pour garder la langue et la foi; luttons pour la langue afin de mieux garder la foi.“

část protestantskou a katolickou (1869). Od roku 1875 zasedali v katolické části Rady všichni quebečtí biskupové doplnění o stejný počet laiků. Radě byly také předkládány k posouzení všechny nové školské zákony a novely zákonů. Svůj vliv si biskupové podrží až do 60. let 20. století.

Koncepce konfesijní školy nebyla v severoamerickém prostoru pojímána jako jev nesourodý s liberálním přístupem ke vzdělání, ale jako důsledek práv a svobod, tak jak je definovalo osvícenství v 18. století, včetně práva na svobodu vyznání. Rozdíl mezi Anglo-Kanaďany a Franko-Kanaďany byl ovšem v realizaci. V konfesijně pestrém protestantském prostředí, kde navíc znalost Písma a vzdělání byla považována za základní hodnotu, se ujala praxe všeobecné, bezplatné a konfesijně otevřené školy. U Franko-Kanaďanů katolická církev prosadila svou hegemonii mimo jiné i svou organizační kompaktností.

Školská politika 19. století se především zaměřuje na budování jednak základního, jednak univerzitního školství. Jsou založeny tři učitelské ústavy (*écoles normales*) – dva v Montrealu a jeden v Quebecu, kde je také klášter uršulinek pověřený vzděláváním učitelek. Ty mohou získat vzdělání a kvalifikaci i na dvou necírkevních montrealských ústavech. Na základní školy navazují nově zřizované měšťanky (*académies*). Zatímco industrializace si vyžaduje budování školství odborného (*collèges industriels*), výchovu elit nadále zajišťují již zavedená gymnázia (*collèges*), která mohou být zároveň předstupněm ke vzdělání kněžskému (*séminaires*). Neuspokojivá platová situace učitelů vede k poměrně rychlé feminizaci učitelského sboru na základních školách⁴⁹ a vysokému uplatnění církevních řádů, zejména ženských, v základním, ale i středním školství. Laické elity se tak v celkovém kontextu stávají doplňkem elit církevních.

Budování základního školství je rychlé, avšak při celkovém populačním růstu nedostatečné. Na prvním Francouzsko-kanadském katolickém kongresu v Quebecu roku 1880 hovoří superintendent Gédéon Ouimet o 4.300 školách a 240.000 žácích, což činilo 16% celkové populace provincie. Toto číslo mohlo být zcela srovnatelné s Francií (13%) či Pruskem a Švýcarskem (15%), kdyby podíl školou povinné populace v Quebecu nečinil 20%.⁵⁰ Část populace tedy zůstávala nescholariována a ve srovnání s jinými kanadskými provinciemi, především s Ontariem, se francouzsko-kanadské školství opožďuje. Počet analfabetů v Quebecu představoval roku 1891 29,6% obyvatelstva oproti 15%, 13,8 % a 7% v Novém Brunšviku, Novém Skotsku a Ontariu. Situace se postupně zlepšovala, avšak odstup zůstával. V roce 1931 činil analfabetismus u populace starší 10 let v Quebecu 6,2% u mužů a 3,3% u žen, v Ontariu 2,7% a 1,9%, přičemž na quebeckém venkově, kde převládá frankofonní element, to bylo v průměru 7,2%. V anglofonní, většinou městské populaci se analfabetismus pohyboval mezi 1,9% u obyvatel irského a 1% u obyvatel skotského původu.⁵¹

Nepravidelná, protože nepovinná školní docházka a také kratší doba scholarizace měly za důsledek celkově nižší vzdělanost frankofonní populace. To jen podporovalo společenský předsudek anglofonních spoluobčanů o francouzsko-kanadské méněcennosti a vedlo i k tomu, že neanglofonní přistěhovalci preferovali anglické školy. Anglofonní školství bylo také modernější, lépe uzpůsobené k technickému a ekonomickému vzdělání. Proto i ve

⁴⁹ Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 52: v roce 1851 působí v quebecké provincii 1.136 učitelů a 699 učitelek, roku 1861 je to 957 učitelů a 1.995 učitelek. Údaje jsou převzaty z práce Lionela Groulx, *L'enseignement français au Canada*, díl I. *Dans le Québec*, Montréal, Librairie d'Action canadienne-française 1931, s. 248.

⁵⁰ Maurice Lemire, Denis Saint-Jacques a kol., *La Vie littéraire au Québec*, díl IV., Québec, Presses de l'Université de Laval 1999, s. 46 a n. s odvoláním na *Actes et délibérations du premier Congrès catholique canadien français tenu à Québec les 25, 27 et 27 juin 1880*, Montréal, Eusèbe Senécal 1880, s. 222-223.

⁵¹ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 177-180.

frankofonních oblastech obyvatelé požadovali zavedení „anglických škol“ nebo zavedení angličtiny.⁵²

Pokrok v základním školství je přesto nepochybný. To spolu s růstem obyvatelstva přispívá k rozšíření počtu čtenářů, vytváří podmínky pro rozvoj knižního trhu a literatury, posiluje postavení společenských elit. Ty již disponují sítí gymnázií, kterým lze možná vytkat tradiční klasické zaměření, nikoli však kvalitu vzdělání. Chybí však univerzita. V polovině 19. století disponuje anglofonní obyvatelstvo pěti vysokými školami: McGill College v Montrealu (1821), King's College v Torontu (1827), Victoria College v Cobourgu (1841), Queen's College v Kingstonu (1841) a Bishop's College v Lennoxvillu (1843). Založení první frankofonní univerzity vyšlo z iniciativy montrealského biskupa Ignace Bourgeta na biskupském koncilu v Quebecu (1851). V debatách o jejím umístění a institucionálním zaštitění nakonec převládlo rozhodnutí zřídit univerzitu v Quebecu jakožto extenzi quebeckého semináře, pod autoritou quebeckého arcibiskupa. Dne 8.12. 1852 podepsala královna Viktorie zakládající listinu Lavalovy univerzity. Ta měla od počátku čtyři fakulty – lékařskou, právnickou, teologickou a artistickou. Od 70. let se biskup Bourget obrací na Vatikán s žádostí o zřízení další univerzity, a to v Montrealu: měla být naplněním jeho ultramonních představ. Spor mezi galikanismem a liberálnějším přístupem quebeckého arcibiskupství na jedné straně a montrealským ultramontanstvím na straně druhé rozhodl Vatikán (1876) ve prospěch Lavalovy univerzity, a tak Montrealská univerzita byla roku 1878 zřízena jen jako pobočka quebecké univerzity. Osamostatnila se až roku 1920. Oba vysokoškolské ústavy se navzdory finančním obtížím rozvíjejí: jestliže v roce 1866 má Lavalova univerzita 26 profesorů, roku 1894 je to již 32 v Quebecu a 49 v Montrealu.

⁵² Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 181: hovoří se zde o žádosti obyvatel Bouchervillu z roku 1850 a o rozhodnutí školské komise v Chicoutimi z roku 1860.

IV. Na cestě k modernosti (1930-1960)

IV.1. Proměny kanadské společnosti a situace v Quebecu

Demokratické střídání liberálních a konzervativních vlád na konfederální a provinční úrovni překrývá dramatické události a změny související s přesunem těžiště světového hospodářského a politického dění z Evropy do Severní Ameriky. Kanada ovšem není hlavním činitelem – centrem moci, ale zůstává periferií moci jiné – Spojených států. Změna se dotýká nejdříve hospodářských vazeb, totiž oslabení kontaktů s Evropou – zejména Velkou Británií, a zesílení závislosti na jižním sousedovi Kanady. V zahraničních investicích předstihují roku 1926 Spojené státy Velkou Británii a toto místo zaujmají v Kanadě doposud. Jestliže ještě v roce 1938 činil kanadský vývoz do Velké Británie 41% a do USA 32%, v roce 1957 je tento poměr již obrácený: 15% ku 59% ve prospěch USA.⁵³ Tato ekonomická závislost a propojenost neznamena závislost politickou ani kulturní, neboť zde Kanada vždy osvědčila dost samostatného úsudku a svou kulturu včas ochránila zákony. Jedná se především o to, že spíše než s Evropou sdílí Kanada velké společenské impulzy se svým jižním sousedem a spolu s ním a v závislosti na něm se posouvá do čela světa. Nikoli Kanada sama o sobě, ale světové události a rozmach severoamerického kontinentu proměňují na konci druhé světové války dvanáctimilionovou zemi ve vojenskou velmoc s třetí největší flotilou na světě a čtvrtým letectvem. Taková změna je podložena rozvojem hospodářským a technologickým.

Kanada – ono rozsáhlé území na okraji severské pustiny, vzdálené příčinám traumatických otřesů 20. století – byla vtažena do víru událostí a dějinných zkoušek, které sice způsobily citelné rány, avšak zároveň přispěly k proměně země v průběhu jedné generace. V období 1930-1960 jsou hlavními činiteli dvě události: velká hospodářská krize z 30. let a druhá světová válka. O tom, jak vážně obě světové války – 1914-1918 a 1939-1945 - narušily anglo-francouzské soužití, bude ještě pojednáno. Nyní je na místě zdůraznit spíše obecnou úlohu těchto faktorů při urychlení společenských změn.

Kanada 20. let 20. století čerpala svou hospodářskou sílu z předchozího kolonizačního rozmachu kanadských préríí. Na zemědělskou výrobu kanadského západu, zejména na produkci obilí, byl vázán rozvoj průmyslu a obchodu na východě. Na vývozu obilí, dřeva a celulózky závisel zahraniční obchod. Navzdory industrializaci a prudkému nárůstu městského obyvatelstva, které se jen v Montrealu a Torontu za období 1901-1921 zdvojnásobuje, se poměr venkovského obyvatelstva za stejnou dobu snižoval jen pozvolna – z 60% na 50%. Prérie totiž nebyly dosud dosídleny a absorbovaly část demografického růstu. Za další desetiletí, do roku 1931, kdy se Montreal rozroste o 38% a Toronto o 32%, se poměr městského k venkovskému obyvatelstvu změnil na 60% ku 40%.⁵⁴

Krach na newyorské burze a hospodářská krize postihly Kanadu tvrdě. Jestliže roku 1929 činila nezaměstnanost v průmyslu a službách 4,2 %, roku 1930 to bylo 13% a roku 1933 dvojnásobek – 26%. Na úroveň 13% se nezaměstnanost vrátila až na počátku druhé světové války. Průměrný roční příjem se ze 471 dolarů (1928) snížil téměř o polovinu - na 247 dolarů (1933). Nejhuře byly postiženy zemědělské provincie Alberta (-61%) a Saskatchewan (-72%), které ve 30. letech navíc sužovala neobvyklá sucha provázená prachovými bouřemi a nálety kobylek. Dvě třetiny původních farmářů závisejí na potravinové pomoci obcí, z nichž 95% je roku 1937 na pokraji bankrotu.⁵⁵

Sociální zákony - o pojištění v nezaměstnanosti, minimální mzdě a pracovní době – které konzervativní premiér Richard Bedford Bennett prosazuje roku 1935 po vzoru programu „New Deal“ severoamerického prezidenta Franklina Roosevelta, jsou Nejvyšším soudem zrušeny jako protiústavní. Kanada, již se staronovou liberální vládou Williama Lyona

⁵³ Lenka Rovná, Miroslav Jindra, *Dějiny Kanady*, Praha, Lidové noviny 2000, s. 253.

⁵⁴ Viz Craig Brown a kol., *Histoire générale du Canada*, Montréal, Boréal 1990, s. 470 a 514.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 533 a n.

Mackenzieho Kinga (1935-1948), vybředává z krize až s přílivem válečných zakázek pro průmysl roku 1939 a s válečnou výrobou.

Druhá světová válka, které se zúčastní přes jeden milion Kanadánů, si vyžádá 42.000 padlých, méně než ta předchozí. Válečná situace především promění kanadské hospodářství a celou společnost. Právě během druhé světové války se Kanada - výrobní zázemí spojeneckých sil – promění v industriální a technologickou velmoc. Přispěly k tomu objevy nalezišť železné rudy na Labradoru, nafty v Albertě, niklu v severním Ontariu, hliníku a azbestu v Quebecu. Avšak důležitější než surovinová základna byl technologický rozvoj. Zdařilá poválečná konverze průmyslu napomohla trvalému hospodářskému rozvoji. Roku 1965 činila nezaměstnanost jen 3,3%.

Hospodářská krize a nutnost centrálního plánování v době války posílily hospodářskou a sociální úlohu státu. Na konfederální úrovni se vytvořila kompetentní, moderní administrativa inspirovaná ekonomickými teoriemi Johna Maynarda Keynesa. Konfederální a provinční sociální zákony – od sociálního po zdravotní pojištění a příspěvky v mateřství – se tak zhlédly spíše v evropském vzoru než ve Spojených státech a proměnily Kanadu v moderní stát sociálně demokratického typu.

Hospodářský rozvoj se odrazil v populačním poválečném růstu (tzv. *baby boom* s 12% dětí do 5 let z celkové populace v roce 1951) a ve vzniku nové početné střední vrstvy. Průměrný výdělek v průmyslu stoupl za desetiletí 1946-1956 z 1.516 na 3.136 dolarů, počet automobilů se více než zdvojnásobil, k běžnému vybavení domácností patří televize. Nová střední vrstva investuje do vzdělání. Jestliže v období 1945-1961 se počet dětí ve školách zdvojnásobil, pak jen za první poválečnou pětiletku se počet univerzitních studentů již ztrojnásobil.⁵⁶ Vzdělání a kulturu podporují provinční i konfederální vlády. Roku 1957 je z výnosu dědických daní ustaven konfederální fond o stu milionech dolarů, z něhož udílí každoroční ceny a subvence Kanadská rada pro umění (*Canada Council for the Arts, Conseil des Arts du Canada*).

Co znamenaly události tohoto období pro francouzsko-kanadskou a quebeckou společnost? Úloha chudších příbuzných, jež Franko-Kanadánům připadla, vyostruje pnutí jak uvnitř jejich společenství, tak navenek, ve vztahu k Anglo-Kanadánům. Důsledky hospodářské krize a následné hospodářské proměny se totiž dotýkají pilířů francouzsko-kanadské identity – jazyka a kultury. Na venkově se rozpadá tradiční rurální společnost, s jejímiž hodnotami se doposud Franko-Kanadáné ztotožňovali. Roku 1960 bude quebecké zemědělství zaměstnávat již jen 7,5% praceschopného obyvatelstva. Bývalí zemědělci od třicátých let přesídlují do měst, zejména do Montrealu, který je ze dvou třetin frankofonní. Ve městech tvoří Franko-Kanadáné chudší, ba nejchudší vrstvu, obývající čtvrti, jejichž bída kontrastuje s blahobytem lepších, převážně anglofonních částí. Hospodářská krize také více postihla střední a malé podniky, kde se uplatňovala převážně střední frankofonní vrstva. Úbytkem tohoto středního měšťanstva přechodně utrpěla kultura. Nový hospodářský vzestup po roce 1939 pak dával větší šance velkým podnikům s americkým a anglo-kanadským kapitálem. V těchto podnicích, zcela poangličtěných, se zvyrazňuje již zmíněná „etnická dělba práce“,⁵⁷ při níž mají anglofonní zaměstnanci větší možnost uplatnění a vyšší místa a příjmy než frankofonní.

Přesto i Franko-Kanadáné profitovali z poválečného blahobytu. Ten umožnil – byť v menší míře a na nižší hospodářské úrovni – vznik nové střední třídy. Je vzdělanější, nezávislejší než bývalá. Tito noví inženýři, účetní, učitelé, odborníci technických a společenských profesí jsou již vesměs naladěni na moderní laické smýšlení, oproštěné od konzervativního klerikalismu. V dobovém společenském a politickém kontextu narážejí

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 580 a n.

⁵⁷ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 159 : „*division ethnique du travail*“.

jednak na bariéru anglofonního hospodářského establishmentu, jednak na konzervativismus quebecké provinční vlády. Jediného spojence nalezne tato elita v konfederální vládě, která v tomto období iniciuje společenské reformy. Právě z této frankofonní vrstvy se budou rekrutovat nositelé a stoupenci transformací tzv. Klidné revoluce v 60. a 70. letech.

Na změny vyvolané hospodářskou krizí a následným rozvojem reagovala francouzsko-kanadská společnost provincie Quebec, tedy tam, kde mohla mít i svou politickou reprezentaci, dvojnásobem. V návaznosti na tradici zde působí dvě tendence – liberální a konzervativní. Ta liberální zastává program ekonomického rozvoje a modernizace, zaštitěný vůdčí úlohou provinční vlády. Za vlády ministerského předsedy Adélarde Godbouta (1936, 1939-1944) je uděleno provinční volební právo ženám (1940; pro konfederální volby mají quebecké ženy volební právo od roku 1917), je odhlasován zákon o povinné školní docházce (1942) a zákoník práce (1944), zákonem je ustanovena státní (provinční) společnost Hydro-Québec (1944) zajišťující převahu státu ve výrobě a distribuci elektrické energie. Provinční vláda přistupuje na konfederální pravidla podpory v nezaměstnanosti.⁵⁸

Proti této liberální politice, která při důrazu na občanskou individualitu podcenila úlohu kolektivní soudržnosti quebecké pospolitosti, se staví tendence konzervativně klerikální, ztělesněná dlouhou vládou quebeckého premiéra Maurice Duplessise (1936-1939; 1944-1959). Duplessisův režim, který jeho odpůrci nazvali „dobou temna“ (*la grande noirceur*), podivuhodně kombinoval hospodářský pokrok a rozvoj s myšlenkovým zpátečnictvím. Na jedné straně Duplessis, k jehož spojencům patřily velké koncerny, především těžařské ze Spojených států, podpořil elektrifikaci venkova, modernizaci zemědělství a rozvoj velkých průmyslových podniků, na straně druhé se opíral o katolickou církev a o představu quebecké společnosti jako pospolitě katolické rodiny, jíž autoritativně, patriarchálně vládl, pozvedaje štít ochránce církve a novou národní vlajku s bílými liliemi na modrém, bílým křížem protaťem poli (1948). V nové hospodářské a společenské situaci se tak zachovávají, ba rozvíjejí již zastaralé společenské struktury. Nelze v tom však spatřovat jen projev zpátečnictví či pouhé zaostalosti. Rozpad quebeckého venkova, dosud pevně organizovaného do farností a soustředěného kolem kostela a faráře, vyvolal v kanadsko-francouzské společnosti obrannou reakci. Přesídlení do měst se quebeckí venkované znovu seskupují kolem svých farností a chudinská montrealská a quebecká předměstí se organizují po venkovském způsobu. Katolická církev zde splnila důležitou úlohu: zakládá spořitelny, nákupní družstva, sportovní kluby, organizuje sportovní soutěže, pořádá filmová představení, zajišťuje provoz farních knihoven, nabízí vzdělávací kurzy dospělým apod. Pevný sociální rámec společenského života dotvářejí organizace jako Katolická dělnická mládež (*Jeunesse ouvrière catholique*, 1931), Katolická ženská dělnická mládež (*Jeunesse ouvrière catholique féminine*, 1932), Katolická studující mládež (*Jeunesse étudiante catholique*, 1935) a Katolická dělnická liga (*Ligue ouvrière catholique*, 1938; určená křesťanským manželským párům). Katolická církev také nadále kontroluje školský systém. Obraz o tomto vesnicko-městském světě podává literatura: např. román *Pod vrškem* (*Au pied de la pente douce*, 1944) Rogera Lemelina, *Otčina* (*La Petite patrie*, 1972) Clauda Jasmina či Tremblayova hexalogie *Příběhy z Plateau-Mont-Royal* (*Chroniques du Plateau-Mont-Royal*, 1978-1987). Přímknutí k národní komunitě v oné vesnické podobě není však vlastní jen konzervativcům. Vždyť jedna z prvních reakcí na hospodářskou krizi byl zákon o podpoře zemědělské kolonizace (1935), který prosadil liberální premiér Louis-Alexandre Tachereau (1920-1935).

Duplessisova podpora církvi pramenila z tradice konzervativních vlád považujících oblast rodinné, školské, sociální a zdravotní péče za nevládní záležitost, tedy za sféru, kam stát nezasahuje. Tím se Duplessis postavil převládajícímu trendu doby, neboť zavrhl politiku státních intervencí při budování školské, zdravotní a sociální infrastruktury. Vznikl tak vleklý

⁵⁸ Jean Provencher, *Chronologie du Québec 1534-2000*, Montréal, Boréal 2000, s. 224 a n.

spor mezi konfederální vládou, prosazující modernizaci země, a vládou quebeckou. Spor měl nádech národní obrany quebecké provincie a její suverenity před ottawským intervencionismem, avšak právě tento spor a nespolupráce na řadě konfederálních programů způsobily Quebecu značné zpoždění, neboť finanční kompenzace za nevyužité konfederální dotace určené k výstavbě škol a nemocnic quebecká vláda neobdržela. Toto období pasivní rezistence quebecké provincie ukončila až liberální vláda Jeana Lesage (1960-1966).

Rozvoj quebecké společnosti byl přese vše tak mocný, že ani katolická církev, ani vláda nedokázaly udržet kontrolu nad společenskými procesy. Důkazem byla stávka v azbestových dolech v Asbestosu roku 1949, při níž se proti americkému koncernu, quebecké vládě i části kléru postavila Konfederace katolických pracujících v Kanadě. Občanská společnost vystupuje z úzkého rámce dosud určovaného katolickými elitami a vytváří nezávislé organizace.⁵⁹ Na druhé straně katolická církev již ani nedisponuje takovými početními stavy, aby zajistila veškerý požadovaný rozsah společenských služeb. 50. léta jsou obdobím vzrůstajícího napětí mezi rozvíjející se quebeckou společností nakročenou do moderního světa a starými administrativními a společenskými strukturami, které jsou již brzdou a příčinou opoždění Franko-Kanaďanů za anglofonními spoluobčany. Nové laické elity jsou koncem 50. let již připraveny nahradit staré elity klerikální. Změna však nastane až po smrti premiéra Duplessise a po volbách roku 1960.

IV.1.1. Národní otázka

Obě světové války a proměny kanadské společnosti vyostřily národnostní spory. Zejména otázka povinného vojenského odvodu v obou světových válkách ukázala, jak málo se francouzsko-kanadská společnost ztotožňuje nejen s proanglickým vlastenectvím anglo-kanadských spoluobčanů, ale také s myšlenkou na obranu „staré vlasti“ - Francie. Koneckonců je armáda považována za další nástroj jazykového útisku francouzštiny už proto, že jako jinde ve společnosti zde Franko-Kanaďané nedosáhnou vyšších funkcí ani ocenění a poct.⁶⁰

Zákon o povinné konskripci, který byl v srpnu 1917 po průtazích schválen, přinesl nakonec více škod než užitku. Z nových 125.000 odvedenců jich na evropské frontě zasáhlo pouze 24.000, avšak samo hlasování o zákonu rozvrátilo vnitrostranickou solidaritu dle jazykového klíče, podobně jako nedlouho předtím v Ontariu pohřbil náboženskou soudržnost frankofonních a irských katolíků školský konflikt o vyučovacím jazyku, když se irští katolíci postavili na stranu protestantů za omezení výuky ve francouzštině. V obou případech se ukázalo, že jazyková a kulturní identita bude ve 20. století důležitější, než si 19. století připustilo.

Do druhé světové války vstupoval kanadský premiér, liberál Lyon Mackenzie King, s vědomím, že podobný vnitřní rozvrat nesmí připustit. Na jedné straně musel zvolit ostrý postup proti francouzsko-kanadskému extremismu, a dal proto na čtyři roky internovat (1940-1944) starostu Montrealu Camilliena Houda za to, že spoluobčany vybízel, aby nevyplňovali registrační odvodní karty. Na straně druhé se premiér snaží odložit parlamentní hlasování o povinném odvodu, je však přinucen o záležitosti vypsát referendum, které Kanadu opět rozdělí. Novinář André Laurendeau (1912-1968) a budoucí montrealský starosta Jean Drapeau (1916-1999) zakládají Ligu na obranu Kanady (*Ligue pour la défense du Canada*, 1942) a agitují za odmítnutí povinného odvodu. Stejně se vyslovuje provinční quebecký

⁵⁹ Viz Luc Turgeon, „La grande absente. La société civile au coeur des changements de la Révolution tranquille“, *Globe. Revue internationale d'études québécoises*, r. II, č. 1, 1999, s. 35-56.

⁶⁰ Viz řeč *Proč rukuju (Pourquoi je m'engage)* novináře Olivara Asselina z 21.1. 1916. Viz Gilles Marcotte a kol., *Anthologie de la littérature québécoise*, díl II., Montréal, Hexagone 1994, s. 118-127. V řeči Asselin také dává za příklad odbojného národovectví Čechy a Maďary.

parlament. V referendu samém pak Quebec hlasuje 71,2% záporně a zbytek Kanady z 80% ano. Země je rozdělena a Franko-Kanaďané považují výsledek za diktát většiny. Povinné odvody jsou ovšem vyhlášeny až na podzim 1944 a do konce války se do Evropy přeplaví jen 2.500 nových branců. Jenže rány po konfliktu zůstaly.⁶¹ Literárně ono hluboké neporozumění mezi oběma komunitami zachytil např. Roch Carrier v románě *Válka – rozkaz, pane* (*La Guerre, yes sir*, 1968, drama 1970). NeznaMENÁ to, že by Franko-Kanaďané odmítali vojenskou službu úplně. Dokonce mezi nimi nebylo výrazně méně dobrovolníků než mezi Anglo-Kanaďany. Důvodem ke vstupu do armády však byly v mnoha případech peněžní kompenzace jedincům a rodinám - jisté východisko z tíživé situace zaviněné hospodářskou krizí.

Národovectví rozšiřuje svou sociální i politickou základnu. Tím jak se postupně laicizuje a odpoutává od myšlenky spojení jazyka a katolické víry, získává na síle a z obranného postoje se mění v ofenzivní požadavky. Katolické národovectví, které pregnantně zformuloval Henri Bourassa v eseji *Řeč – strážkyně víry* (*La langue, gardienne de la foi*, 1918), má sice svého mocného stoupence ve vlivném intelektuálovi, jímž byl historik abbé Lionel Groulx, avšak již počátkem 40. let vystupuje dominikán Georges-Henri Lévesque (1903-2000), zakladatel fakulty sociologie a politologie na Lavalově univerzitě, s požadavkem oddělení národní otázky od náboženské. Vysloužil si za to od premiéra Duplessise osočení z komunistického levičáctví, avšak Lévesquův postoj posílil liberální laické chápání národního života.⁶²

Z obranného se národní postoj mění v ofenzivní. V již převážně městském prostředí, které se rozšiřuje o nový komunikační rozměr - rozhlas a televizi, se vnučuje souboj o povahu veřejného prostoru. Proto k jazykovědným, literárním, kulturním či vzdělávacím spolkům a institucím z předchozího období přistupují organizace rázu politického - např. Mladá Kanada (*Jeune-Canada*, 1932) – kterou založil novinář André Laurendeau a na jejíž činnosti se podílel Lionel Groulx. Národní požadavky se stupňují. Kritik a politik Raymond Barbeau (*1930) se již vyslovuje pro nezávislost Quebecu a k propagaci myšlenky mu slouží hnutí Laurentinská aliance (*Alliance laurentienne*, 1957-1964) a Synové Quebecu (*Les Fils du Québec*, 1970). Myšlenku nezávislosti formuluje též politická levice: Raoul Roy (1914-1996), politolog, historik a redaktor *La Revue socialiste* (1959), zakládá Socialistickou akci za nezávislost (*Action socialiste pour l'indépendance*, 1960) a tuto politickou linii sledují také další jím řízená periodika *L'indépendantiste* (1968), *Les Cahiers de la décolonisation du Franc-Canada* (1969), *La Revue indépendantiste* (1977). I když jsou tyto tendence v 50. letech dosud marginální, dostávají se postupně do středu pozornosti i proto, že veřejné mínění se radikalizuje. Za symptomatické lze považovat dvě události z roku 1955. Když je hokejista *Montreal Canadiens* (*Le Canadien de Montréal*) Maurice Richard disciplinárně postižen zákazem činnosti, propuknou masové protesty a bouře, neboť je to považováno za národní příkoří. Téhož roku pak vzniknou spory o pojmenování přepychového hotelu, který konfederální železniční společnost *Canadien National* staví v centru Montrealu. Návrh revue *L'Action nationale* a deníku *Le Devoir*, aby hotel nesl jméno zakladatele většinově frankofonního města, tedy Maisonneuve, naráží na odpor ředitele železnic Donalda Gordona. Nepomohla ani petiční akce (200.000 podpisů jednotlivců, 550 petic obecních rad, 40 petic organizací), neboť ani konfederální, ani provinční Duplessisova vláda ji nepodpořily. Název hotelu *The Queen Elizabeth/La Reine Élisabeth* bude montrealská frankofonní veřejnost pociťovat jako potupu, stejně jako pozdější výrok ředitele Gordona, že by k řízení železniční společnosti nenašel mezi Franko-Kanaďany žádného schopného uchazeče pro vysoké funkce

⁶¹ Viz Craig Brown a kol., *Histoire générale du Canada*, Montréal, Boréal 1990, s. 559-561.

⁶² Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 174, s odkazem na *Les Cahiers d'histoire du Québec au XXe siècle*, č. 2, léto 1994, s. 67-68, 111, 113.

(1962).⁶³ Na přelomu 60. let Franko-Kanaďané odmítají být považováni za občany druhé kategorie. Roku 1963 se již jedna šestina Quebecanů staví za nezávislost své provincie.⁶⁴

IV.2. Demografické a jazykové poměry

Demografický růst závisel i v tomto období na dvou činitelích – imigraci a porodnosti. Proměny imigrační politiky sledují ekonomický vývoj a reagují na společenské klima země. První kanadský zákon o přistěhovalectví z roku 1869 ještě neuváděl žádné restriktivní podmínky a jeho novelizovaná podoba z roku 1872 vylučovala jen osoby kriminální a nežádoucí. I při aktivní imigrační politice se prosazuje stále přísnější státní dozor, a to i vůči přistěhovalcům z Británie (1910). Při kolonizaci prérií jsou nežádoucí Asiaté odrazováni vysokými vstupními poplatky a černí Američané nařízením o zdravotním stavu. Roku 1923 jsou novým zákonem zavedeny kvóty, které umožní silně omezit imigraci v době velké hospodářské krize ve 30. letech, kdy Kanada není příliš nakloněna ani utečencům z Německa a nacismem ohrožené Evropy. Válka pak utlumuje imigraci celkově. Nedůvěra vůči asijské imigraci se projeví internací předválečných japonských přistěhovalců (1942). Situace se mění po roce 1945. Kanada figuruje mezi signatáři úmluvy OSN o uprchlících a sama od té doby každoročně přijímá 10% z celosvětové kvóty utečenců, včetně Maďarů a Poláků (1956) či Čechů a Slováků (1968). Restriktivní zákon z roku 1923 je zrušen (1947) a roku 1967 je nahrazen novou liberální legislativou stanovující priority a zvýhodňující rodinné příslušníky a rodiny, samostatné osoby dle profese a uprchlíky. Ponechává však faktickou kontrolu nad skladbou a množstvím přistěhovalců.

Přistěhovalectví je možno považovat za kanadský barometr. Zatímco v desetiletí 1920-1929 dosáhl počet imigrantů 1.264.220, za další dvacetiletí 1930-1949 – období krize a války - to bylo jen 680.777. V Quebecu v tomto období množství vystěhovalců dokonce převážilo nad přistěhovalci. Následující dekáda 1950-1959 se vrací k číslu 1.544.642, z toho téměř jeden milion zamířil do Quebecu, takže poměr mezi přistěhovalci a vystěhovalci se vrátil ke kladnému číslu 205.000. Velký obrat nastává ve skladbě: jestliže do roku 1945 představovali přistěhovalci z Británie a Spojených států celých 60%, po roce 1945 je to již jen jedna čtvrtina. Zato stoupá počet Italů (1/4), Němců, Portugalců a Poláků. Neevropského původu je zhruba 1/10 imigrantů.⁶⁵

Při nižší imigraci se hlavním faktorem demografického růstu stává porodnost, která je u francouzsko-kanadského obyvatelstva vyšší. Mezi roky 1921-1941 je přírůstek obyvatelstva v Quebecu o 5% vyšší než ve zbytku Kanady a teprve od roku 1951 se situace vyrovnává. Znamená to, že i celkově relativní počet Franko-Kanaďanů stoupá z 27,9% (1921) na 30,83% (1951). V Novém Brunšviku, odkud v době krize odešlo mnoho Anglo-Kanaďanů, je to nárůst ještě vyšší: ze 17,6 % (1881) na 38,3% (1951). Porodnost je ve francouzsko-kanadské populaci vyšší (117 novorozenců na 1000 žen ročně; 1951) než v anglo-kanadské (109). Ještě roku 1961 se porodnost v Quebecu drží na 26,6 promile. Jak roste celková populace – z 10 milionů (1931) na 14 (1951) a 18 (1961) - roste i počet francouzsky mluvícího obyvatelstva – ze 3 (1931) na téměř 6 milionů (1961). V roce 1961 má Quebec, který je více než z 80% frankofonní, 5,3 milionu obyvatel.⁶⁶

⁶³ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 225-227.

⁶⁴ Craig Brown a kol., *Histoire générale du Canada*, Montréal, Boréal 1990, s. 614.

⁶⁵ Jean R. Burnet, Howar Palmer, *Coming Canadian. An Introduction to a History of Canada's people*, Toronto, McClelland and Stewart 1988, s. 40. Paule-Marie Duhet, *Le Canada*, Nancy, Presses Universitaires de Nancy 1991, s. 120 a n. Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 211-215.

⁶⁶ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 165 a n. Jean Provencher, *Chronologie du Québec 1534-2000*, Montréal, Boréal 2000, s. 274 a n. Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 222.

Pokles anglofonní imigrace po roce 1945 mění populační poměry, především pak ve velkých městech, jako je Toronto a Montreal. Zatímco frankofonní obyvatelstvo montrealské aglomerace, přesahující roku 1961 2 miliony obyvatel, se na počátku 20. století ustálilo mezi 60% a 65%, anglofonní podíl se snížil z 30% (1921) na 15% (1951) a alofonní část populace vzrostla z 10% (1921) na 20% (1951). Franko-Kanaďané jsou tak od 50. let postaveni před naléhavou otázkou kulturního a jazykového začlenění imigrantů do svého prostoru. Konkurence angličtiny a francouzštiny tak dostává novou podobu. V tomto souboji francouzština od počátku prohrává nejen kvůli větší společenské užitnosti angličtiny, ale také vinou sebeobranné uzavřenosti francouzsko-kanadské komunity, která narušení vlastní stejnorodosti pocítovala jako ohrožení identity. Také dosud převládající myšlenka propojenosti jazyka s katolickou vírou a dohled, který katolická církev udržovala nad školstvím, odrazovaly přistěhovalce, aby děti posílali do francouzských škol. V Montrealu tak podíl dětí imigrantů vzdělávaných ve francouzštině klesl z 53,% (1930-1931) na 25,5% (1961-1962).⁶⁷

IV.2.1. Postavení francouzštiny

Klesající zájem o francouzštinu mezi přistěhovalci vypovídá nejen o její nižší společenské užitnosti, ale ukazuje také, že frankofonní společenství je navzdory svému růstu sociálně a kulturně velice zranitelné. Souvisí to se společenskými změnami. Tradiční životní rámec francouzsko-kanadského venkova se rozpadl a v novém městském prostředí jsou společensky níže postavení Franko-Kanaďané vystaveni mnohem silnějšímu asimilačnímu tlaku – na pracovišti, ve veřejném prostoru (nápisy, reklamy, plakáty), ve veřejném styku. Učený jezuita, sociolog Richard Arès (1910-1989), prokázal analýzou statistických dat ze 40. a 50. let postup asimilace. Z rozboru dat také vyplynul poznatek, že asimilační tlak roste se vzdáleností od centra frankofonie – provincie Quebecu. Ztráty za uvedená dvě desetiletí vyhodnotil na půl milionu mluvčích, tedy na 1/10 z celkového počtu Franko-Kanaďanů.⁶⁸ Arèsova data podnítl jednak novou konfederální jazykovou politiku 60. let, jednak poslouží za odrazový můstek quebeckému neonacionalismu, který bude usilovat o změnu oficiálního postavení francouzštiny, tak aby se z jazyka konfederální menšiny stala většinovým jazykem v ohraničené suverénní provincii.

Jazyková asimilace vyvolává společenskou a kulturní nejistotu, která se nejvíce dotýká francouzsko-kanadských elit. Jestliže znakem kanadskosti či quebeckosti byl doposud řád venkova a jeho mluva, v nové situaci to již možné není. Přesun legitimacy na novou, městskou autentičnost francouzské kanadskosti není věc snadná. Kulturní elity se zdráhají ztotožnit s mluvou a kulturou frankofonní periferie, považují ji za pokleslou, rozloženou anglicismy. K tomu se přidružuje rozpor mezi vysokou kulturou francouzsko-kanadské elity a novou masovou kulturou lidovou, kterou šíří rozhlas a televize a která se na severoamerickém kontinentě vyznačuje uniformitou, nezávisle na jazykovém prostředí. Městské frankofonní lidové vrstvy žijí americky se vším, co vliv angličtiny přináší, zatímco elita se dosud kulturně zcela neodpoutala od Evropy. Městskou mluvu – montrealský *joual* – vstřebá až literatura 60. let.

Znamená to, že se v tomto období zvyrazňuje již zmíněná dvojí periferizace kanadské francouzštiny, kterou Anglo-Kanaďané označují za „*French Canadian patois*“ – hatmatilku. Francouzsko-kanadská inteligence situaci zhoršuje svým konzervativním purismem. Problémem tu však již není ani tak závislost na evropské jazykové normě jako spíš ona kdysi účinná představa o kanadské francouzštině jako svébytné odnoži zachovávající čistotu

⁶⁷ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 158, 182 a n.

⁶⁸ Richard Arès, „La grande pitié de nos minorités françaises“, *Relations*, č. 267, březen 1963, s. 65-68. Převzato z Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 168-169.

původní klasické, předrevoluční francouzštiny evropské. Tato myšlenka, která se mohla opřít o svébytnou tradici, ovšem tradici po výtce venkovskou, vyústila ve všeobecný popis kanadské francouzštiny – tedy v počiny Oscara Dunna (1845-1885), Sylvy Clapina (1853-1928) a Společnosti pro francouzskou mluvu v Kanadě (*Glosář francouzské mluvy v Kanadě; Glossaire du parler français au Canada*, 1930). Završením byl *Všeobecný slovník francouzského jazyka v Kanadě (Dictionnaire général de la langue française au Canada*, 1957) Louise-Alexandra Bélišla (1902-1985). Jenže tentýž konzervativní purismus je napříště neproduktivní, a to tím spíše, že pocit jazykového ohrožení sílí a projevuje se jak marnými didaktickými snahami o nápravu, tak jazykovým sebemrskáčstvím hraničícím s masochismem. Obé vrcholí v jazykových rubrikách a člancích v tisku 50. let:

„Jinak řečeno: i když píšeme náležitou francouzštinou, v bezprostředním ústním styku se až příliš často spokojujeme s odpornou hatmatilkou.“

„Od shora dolů ve společenském žebříčku – i když pokaždé na odlišném stupni, pochopitelně – se mluvený jazyk Franko-Kanaďanů ukazuje jako neuvěřitelně chudobný a vulgární.“

„Ale jak bránit řeč, kterou v Montrealu tak pitvoříme? [...] Je to mluva čím dál tím bezpáteřnější, jejímž nesčetným nedostatkům ucho přivyklo tak, že si je docela už ani neuvědomujeme, ale jejíž nesprávnost, těžkopádnost a vulgarita jsou neoddiskutovatelné.“⁶⁹

Za touto sebedepreciací, která se soustřeďuje často na mluvený jazyk, se jistě skrývá „zviditelnění“ řeči v rozhlasu a televizi, ale hlavní příčina je spíše sociolingvistická. Francouzsko-kanadská inteligence ztratila oporu v ryzosti venkovské mluvy a s lidovou městskou mluvou se dosud neztotožnila. To provede až nová elita v 60. letech. Teprve tato integrace *joualú* – do kultury i do obecného jazykového povědomí – upevní jazykové sebevědomí a dovrší proces normativní sebestřednosti kanadské francouzštiny vůči normě evropské. Podíl na tom budou mít i ona „zviditelnující“ média – rozhlas a televize, neboť uspíší uniformizaci mluveného slova a sblížení vzdělané vysoké mluvy „po evropsku“ s lidovou mluvou „po kanadsku“. Nakonec Úřad pro francouzský jazyk (*Office de la langue française*, 1961) stanoví svébytnou kanadskou *Normu psané a mluvené francouzštiny v Québecu (Norme du français écrit et parlé au Québec*, 1965).

Tento další, progresivní rozvoj – již pod patronací nové vlády quebecké provincie – kontrastuje s převládajícím pesimismem a jazykovou méněcenností Franko-Kanaďanů v období 1930-1960. Pocit zranitelnosti vůči asimilačnímu tlaku angličtiny převládá. Předmětem úvah je kanadská dvojjazyčnost. I mezi puristy, ale i u liberálně orientovaných intelektuálů, jako byl François Hertel (1905-1985), se objevuje myšlenka, že nejlepší cesta ke správné francouzštině vede přes studium angličtiny a uvědomění si rozdílů mezi oběma jazyky.⁷⁰ Ve většině případů je však bilingvismus považován za příčinu úpadku francouzštiny.

⁶⁹ Roger Duhamel, „Le français en péril“, *La Patrie*, 17.4. 1953: „En d'autres termes, si nous écrivons convenablement le français, trop souvent nous nous contentons, pour nous exprimer de vive voix, d'un infâme charabia.“

Jean-Marie Morin, „Propos sur l'éducation“ *La Presse*, 23.5. 1953: „Du haut en bas de l'échelle sociale, bien qu'à des degrés différents, évidemment, le langage parlé des Canadiens français est d'une indigence et d'une vulgarité incroyables.“

Jean-Marie Morin, „Propos sur l'éducation“ *La Presse*, 23.5. 1953: „Mais comment défendre la langue que nous écorchons à Montréal? [...] C'est un idiome de plus en plus désossé dont les innombrables défauts ne nous apparaissent guère parce que l'oreille y est accoutumée, mais dont l'incorrection, la lourdeur et la vulgarité sont indiscutables.“

Citace převzaty z Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 203-204.

⁷⁰ François Hertel, „L'éducation du patriotisme par la langue“, *Le Devoir*, 14.1. 1941. Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 204.

Pozornost lingvistů se přitom z oblasti čistě jazykové a jazykově normativní obrací k aspektům sociolingvistickým. Ukazuje se, že bez jazykové politiky a bez intervence veřejných institucí nebude možno některé trendy zvrátit. Vzniká ofenzivní jazyková politika, nejprve mimo státní struktury, později již zaštitěná quebeckou provinční administrativou.

Řád Jacquese Cartiera (*Ordre de Jacques-Cartier*), založený v Ottawě roku 1926, si klade za cíl prosazovat zastoupení francouzštiny ve státní administrativě. I když má silného spojence v ministru Ernestu Lapointovi (1876-1941), podaří se prosadit pouze jediný zákon (*Loi Lacroix*, 1938), který zamezuje jmenování úředníků neznalých francouzštiny do quebecké administrativy. Když roku 1947 skupina pěti poslanců mapuje situaci, konstatuje, že mezi úředníky Konfederace je jen 10% Franko-Kanaďanů a že Franko-Kanaďanům nepatří ani jedno místo ministerského náměstka.

Veřejný tlak vyvíjejí další spolky a organizace: Výbor pro záchranu francouzštiny v Americe (*Comité de la survivance française en Amérique*, 1937), který se roku 1955 přejmenuje na Radu pro francouzský život v Americe (*Conseil de la vie française en Amérique*), Francouzsko-kanadská akademie (*Académie canadienne-française*, 1944), již zakladatel a předseda Victor Barbeau (1896-1994) určil práci na zachování a rozvoji francouzského jazyka, Ústav pro dějiny francouzské Ameriky (*Institut d'Histoire de l'Amérique française*, 1946) založený Lionelem Groulxem, Kanadské sdružení francouzsky mluvících vychovatelů (*Association canadienne des éducateurs de langue française*, 1947) zaměřující se na pomoc jazykovým menšinám mimo Quebec.

O jazykové otázce se diskutuje na velkých kongresech francouzského jazyka v Quebecu – 1937, 1952, 1957. Zatímco kongres z roku 1952 – s 6.000 účastníky z celého severoamerického kontinentu – se zaměřil na výuku a výchovu, kongres z roku 1957 měl již ofenzivní program – opětovné pofrancouzštění (*réfrancisation*). Tento společenský tlak přinutil politiky k reakci. Roku 1953 je ustavena Královská vyšetřovací komise (*Commission royale d'enquête*, tzv. Tremblayova - *Commission Tremblay*). Ta navrhla vytvoření úřadu pro francouzský jazyk, financovaného z veřejných fondů a tvořeného lingvisty Společnosti pro francouzskou mluvu v Kanadě a Francouzsko-kanadské akademie. Jejich úkolem měla být péče o zachování, rozvoj a čistotu francouzštiny a příprava návrhů normativních opatření. Provinční vláda Maurice Duplessise záležitost odložila, avšak nová liberální vláda Jeana Lesage tento Úřad pro francouzský jazyk (*Office de la langue française*) - již jako státní instituci - zřídí (1961). To bude počátek cílené jazykové politiky v Quebecu.

IV.3. Staré a nové vzdělávací a kulturní instituce

Základní kulturní a vzdělávací instituce – školství, spolky a společnosti, knihovny, divadla, vydavatelství, tisk apod. – byly vybudovány v průběhu 19. a na počátku 20. století. V tomto období se také rozhodlo o hegemonu kulturního prostoru: stala se jím ve francouzsko-kanadské společnosti katolická církev. Společenské změny období 1930-1960 se nutně promítly i do kulturní oblasti. Proměna se dotýká zejména katolické církve. Její ústup je součástí celospolečenské laicizace, která se projeví i ve školství. Kulturní a literární život pak ovlivňují nové komunikační prostředky – rozhlas a televize a také nové umění – film. Vedle náročné, intelektuální kultury vzniká masová kultura.

IV.3.1. Proměny katolické církve

Až do 60. let si katolická církev podržuje společenskou nezastupitelnost v řadě oblastí – vzdělání, zdravotní a sociální péči. Odtud plyne její autorita ve společenském dění, politice, spolkovém životě apod. Disponuje silným kádrovým zabezpečením. Počet kněží se zvyšuje ze 4.000 (1930) na 5.000 (1945) a 8.400 (1960), zvyšuje se i členství v řádových komunitách a kongregacích z 25.000 (1931) na 33.000 (1941) a 45.000 (1961).

Dějinným změnám pak nastavuje dvojí tvář. Na jedné straně se snaží udržet vliv. V tom je posílena jednak svatořečením jezuitských mučedníků v čele s Jeanem de Brébeuf (1930), který je prohlášen patronem Kanady (1940), jednak blahořečením Marguerity Bourgeoysové (1950). Roku 1950 vyhlašuje montrealský arcibiskup křížové tažení za rodinné modlení růžence. K propagaci slouží moderní prostředky: rozhlas (1931) a televize (1954).

Na druhé straně se sama katolická církev myšlenkově obnovuje a proti starému kolektivismu staví moderní individualismus nových intelektuálů. Stimulující se ukázaly kontakty s Francií – vliv novotomistů Jacquese Maritaina (1882-1973), Étiennea Gilsona (1884-1978), personalisty Emmanuela Mouniera (1905-1950) či křesťanského existencialisty Gabriela Marcela (1889-1973). Nositeli progresivních myšlenkových proudů se stali zejména dominikáni a jezuité. Dominikán Georges-Henri Lévesque (1903-2000) zakládá na Lavalově univerzitě fakultu sociologie a politologie, která se spolu se sociologií na Montrealské univerzitě zaslouží o výchovu nastupující politické elity 60. let. Gymnázia řízená jezuity a kongregacionistkami, kde byla do školního programu zahrnuta i soudobá literatura, se zaměřovala na výchovu moderní měšťanské elity. Není náhoda, že mnozí významní spisovatelé tohoto období a let následujících – Jacques Brault, Robert Charbonneau, Jacques Ferron, Claude Gauvreau, Jacques Godbout aj. – prošli některým z jezuitských montrealských ústavů – Panny Marie (*Sainte-Marie*), Jeana de Brébeuf a svatého Ignáce z Loyoly. Je to ostatně i případ jednoho z tvůrců moderní Kanady – liberálního premiéra Pierra-Elliotta Trudeaua. Podíl modernistů uvnitř katolické církve na laicizaci kultury a literatury je nezanedbatelný. O moderním postoji části katolické hierarchie svědčí angažovanost montrealského arcibiskupa Josepha Charbonneaua, který se postavil na stranu stávkujících v Asbestosu (1949), byť kvůli tomu musel abdikovat (1950).

Nové chování katolické církve má ovšem další důvody. Rozvoj společnosti jí už nedovoluje ovládat řadu spolků a organizací jako dříve. A také tam, kde pečovala o větší díl společenských potřeb, již přestává stačit nárokům rychle rostoucího obyvatelstva (v Quebecu průměrně 2% ročně).⁷¹ Příkladem může být školství.

IV.3.2. Školství

Kladnou změnou je zavedení povinné školní docházky zákonem z roku 1942, který navíc zaručuje bezplatnost vzdělání na základním stupni. Navzdory velkému pokroku ve scholarizaci pokulhává francouzsko-kanadské školství za anglofonním. Finanční zajištění z místních daní je nedostačující a ukazuje se nutnost školské politiky státu. Zatímco jiné provincie přijímají školský program konfederální vlády a čerpají dotace z ústředního fondu, quebecká rezistence vlády Maurice Duplessise nedovoluje dostatečně reagovat na nárůst populace ve školním věku. Jen v Quebecu se počet žáků a studentů v období 1945-1960 zvýšil takřka dvojnásobně – ze 720.000 na 1,3 milionu (1/4 veškeré populace). Nedostatek financí znamená špatnou vybavenost: ještě roku 1951 je 60% quebeckých škol bez elektřiny a 40% bez sanitárního vybavení. Znamená to také, že francouzsko-kanadští učitelé v katolických školách jsou hůře placeni než v anglofonních protestantských (asi o 1/3) a učitelky mají jen čtvrtinový plat oproti mužům. Školství je z 80% feminizováno, přičemž hlavní podíl připadá řádovým sestrám. Přitom katolická církev již nemůže personálně uspokojit vzrůstající požadavky. Jestliže roku 1945 ve školství tvořili členové a členky církevních řádů 45% vyučujících, roku 1960 je to jen 31%. Problémy základního školství se promítají do školství středního a vysokého. Jen třetina frankofonních žáků pokračuje na střední škole (34%, 1954) a na vysoké školy přicházejí necelá 3% populace (2,9%, 1960). Netřeba zdůrazňovat, že anglofonní část populace je nadále vzdělanější. I po založení

⁷¹ Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 91 a n. a 331 a n.

univerzity v Sherbrooku (1954), kdy se v Quebecu vyrovnává jak počet anglofonních a frankofonních univerzit (3 ku 3), tak počet absolventů, je vzhledem k poměru obou populací (4 ku 1) počet francouzsko-kanadských vysokoškoláků stále ještě čtyřikrát nižší.⁷² Koncem 50. let se ukazuje, že změna systému a nová školská politika provinční vlády jsou nezbytné. Vnucuje se především přechod na laické, konfesijně neutrální, moderní školství zajištěné státem. To si v 60. letech vyžádá vysoké investice.

Nelze přesto opomenout celkový vzrůst vzdělanosti. Na řadě základních a středních škol jsou zavedeny moderní výukové programy. Univerzity vychovávají nové odborníky. Francouzsko-kanadská inteligence, početnější i zásluhou populačního a poválečného hospodářského růstu, dovršuje své vzdělání doktoráty ve Spojených státech a Evropě, hlavně ve Francii. Vytváří se nová střední vrstva, nová hlavně smyšlením.

IV.3.3. Rozhlas, televize a film

Hospodářská síla Spojených států přinutila Kanadu, aby ve všech třech oblastech uplatnila podobnou politiku jako evropské země, totiž politiku státních institucí a legislativy, které ochraňují rozhlas, televizi a film a vytvářejí vedle soukromého ještě státní sektor.

První rozhlasová stanice s dvoutřetinovou převahou vysílání ve francouzštině s názvem CKAC zahájila vysílání roku 1922 z Montrealu. Regulační opatření státu vzešla ze závěrů Airdovy komise (1929), která doporučila státní kontrolu nad vysílací sítí a vytvoření státního rozhlasu. Zákonem (1936) je tak ustavena rozhlasová rada a státní stanice CBC-SRC (*Canadian Broadcasting Corporation – Société Radio-Canada*). Vedle toho se tvoří soukromý vysílací sektor. V Quebecu, kde ve 30. letech již 70% domácností vlastní přijímač, vzniklo šestnáct komerčních stanic, z toho čtrnáct frankofonních.

Televizní vysílání se ve Spojených státech rozvíjí od 30. let a na konci 40. let má na 150.000 kanadských rodin v příhraničí televizor. Proto Masseyova komise (1949) doporučuje ve svých závěrech (1951) zavést podobný systém jako v případě rozhlasu a televizní vysílání organizovat v rámci již vytvořené státní organizace CBC-SRC. Dle závěrů komise neměla v Kanadě vzniknout žádná soukromá stanice, dokud státní televize nebude disponovat dostatečnou vysílací sítí. Vysílání v Quebecu je zahájeno z Montrealu roku 1952, druhý kanál vzniká na základě zákona (1958) a jeho exploataci zajišťuje konsorcium soukromých stanic (1961). Další legislativní úpravy (1968, 1976) reagují na multiplikaci provinčních i soukromých televizních kanálů a na rozvoj kabelových sítí a satelitního vysílání. Novými zákony se přejmenovávají a transformují instituce, avšak na principu zachování státního (provinčního) sektoru a státní (provinční) kontroly nad distribuční sítí se nic nemění. Rozvoj televizního vysílání je ještě rychlejší než v případě rozhlasu: jestliže na počátku (1953) je televizor jen v 10% domácností, na konci desetiletí (1960) je to již 90%.

Ochranu kanadské kinematografie Kanada legislativně ošetřila založením Národního úřadu pro kinematografii (*National Film Board - Office National du Film*, 1939), jenž od roku 1952 spolupracuje v televizi. Úloha tohoto úřadu spočívá od počátku ve finanční pomoci při produkci a distribuci. V 60. letech se tento úřad stěhuje z Ottawy do Montrealu, kde vlivem Klidné revoluce vzniká i francouzská sekce. Roku 1967 konfederální vláda zakládá Společnost pro rozvoj kanadského kinematografického průmyslu (*Société de Développement de l'Industrie Cinématographique Canadienne - SDICC*). Vedle toho vzniká Quebecký filmový institut (*Institut québécois du cinéma*).⁷³

⁷² Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 99 a n. a 338 a n. Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 180.

⁷³ Paule-Marie Duhet, *Le Canada*, Nancy, Presse Universitaires de Nancy 1991, s. 142 a n a 167. Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 173 a n. a 387 a n..

Založení státních institucí opět nastolilo otázku jazykovou. Jelikož se v případě rozhlasu i televize jednalo o instituce konfederální, byla snaha zachovat dvojjazyčnost vysílání. To se ani v jednom případě nesetkalo s porozuměním. V anglofonní části nebyly pořady ve francouzštině sledovány a ve frankofonním Quebecu to vyvolávalo u kulturních elit obavu z poangličťování. Proto velice brzy vznikají oddělené redakce, oddělené stanice, oddělené kanály. V případě televize je to od roku 1954, kdy se v Quebecu odděluje vysílací kanál v angličtině. Institucionálně se CBC-SRC rozdělí roku 1964, kdy se anglická část stěhuje do Toronta a v Montrealu vzniká *Radio-Canada* (1968) – pro rozhlasové i televizní vysílání.

Rozhlas, televize a film mají několikerý dopad. Jsou mimo jiné nositeli nové lidové kultury – písní a příběhů. Jsou také novým prostředím pro řadu tvůrců. Odhaduje se, že v 50. letech je 40% dramatických textů psáno pro rozhlas a televizi.⁷⁴ Tento tvůrčí stimul je tím silnější, že francouzské vysílání nemůže v takové míře přebírat programy ze Spojených států a Británie a musí vystačit z vlastních zdrojů. Pro spisovatele – Yvese Thériaulta, Clauda-Henriho Grignona, Marcela Dubého, Anne Hébertovou aj. – je práce pro rozhlas, televizi či film součástí literární tvorby. Podstatně se tím mění postavení spisovatele. Staré propojení mezi novinářstvím a psaním, politikou a psaním, advokacií a psaním ustupuje do pozadí. Spisovatelé získávají nový profesní profil a s ním větší díl nezávislosti. Spisovatelské řemeslo se profesionalizuje, estetická sféra činnosti se výrazněji odděluje od jiných společenských aktivit.

Moderní média dávají psanému slovu novou dimenzi. Román Clauda-Henriho Grignona *Člověk a jeho hřích* (*Un homme et son péché*, 1933) je zdramatizován do dvou příběhů – *Člověk a jeho hřích* a *Séraphin*, které jsou uváděny v divadlech a později zfilmovány (1948, 1950). Román je opakovaně čten v rozhlase na pokračování (1939-1962). Zfilmován je i melodram *Aurore, umučené dítě* (*Aurore, l'enfant martyr*, film 1951) a hra Gratienu Gélinaise *Kohoutek* (*Tit-Coq*, hra 1948, film 1952). Posledně jmenovaný film zhlédlo za dva měsíce 300.000 diváků. Ve své lidové, méně náročné podobě proniká literatura k velké části populace. Tím média podporují vytváření autonomního referenčního kulturního kánonu – souboru klasických děl francouzsko-kanadské literatury.

⁷⁴ *Dictionnaire des oeuvres littéraires du Québec, III, 1940-1959*, díl III., Montréal, Fides 1982, s. LIX.

V. Od Klidné revoluce k referendu (1960-1980)

V.1. Situace v Kanadě a Quebecu

V dějinách francouzsko-kanadské literatury už je pravidlem, že za vymezující data slouží politické události – v tomto případě je to nástup liberální vlády premiéra Jeana Lesage v provincii Quebecu (1960) a konání prvního neúspěšného referenda o suverenitě a odtržení Quebecu od Kanady (1980). Je to důsledek provázanosti francouzsko-kanadské kultury a politiky a substituční identitární funkce jazyka a literatury ve francouzsko-kanadské společnosti. To, že se obě data zdánlivě týkají nikoli celé Kanady, nýbrž jen jedné z provincií, svědčí o důležitosti quebecké a francouzsko-kanadské otázky ve vnitřní politice Kanady od 60. let po dnešek. Otázka quebeckého separatismu není dosud vyřešena a možnost oddělení Quebecu od Kanadské konfederace zůstane ještě po nějaký čas kartou v politických hrách.

Pozornost patří Quebecu i proto, že se v období 1960-1980 zvýrazňuje jeho dominantní postavení v rámci kanadské a severoamerické frankofonie. To ovšem také znamená, že v doposud jednotném severoamerickém frankofonním prostoru dochází k diferenciaci na homogenní, autonomní jádro a periferii, která se však na novém quebeckém centru necítí závislá a zejména v otázce jazykové politiky se s ním bude rozcházet. Zesílení Quebecu tedy vede k politické a kulturní fragmentaci.

Ač z vnějšího pohledu - tak jak byly a jsou prostřednictvím vlivného anglo-kanadského a severoamerického tisku medializovány - se vnitropolitické problémy současné Kanady zplošťují na nebezpečí quebeckého separatismu, je quebecká otázka jen součástí celkové proměny Kanadské konfederace. Francouzsko-kanadské vlastenectví, národovectví a separatismus mají hodně podob. Už proto obě referenda o suverenitě nekladla otázku příkře jako souhlas či nesouhlas s odtržením, nýbrž jako souhlas či nesouhlas s mandátem vlády provincie o vyjednání nových, volnějších podmínek přidružení ke konfederaci (*souveraineté-association*).

Proměny kanadského prostoru souvisejí s proměnami v hospodářství, demografii a státním uspořádání. Quebec je jednou z deseti provincií na složité konfederální šachovnici. Byť nejsou pro kulturu bezprostředně určující, je vhodné se okrajově zmínit o faktorech hospodářských. Při velkém hospodářském rozvoji Kanady, jenž stále přitahuje přistěhovalce a mění tak desetiletí od desetiletí skladbu obyvatelstva, dochází ve druhé polovině 20. století k postupnému hospodářskému přesunu ekonomického těžiště k západu. Je to ostatně vývoj obdobný jako u jižního souseda ve Spojených státech. Jedna z nejdynamičtějších oblastí Kanady je dnes pacifické pobřeží, tedy Britská Kolumbie a oblast Vancouveru. Sousední Alberta zase profituje z bohatých nalezišť ropy, jejichž důležitost vzrostla od 70. let po první ropné krizi. Ta byla jednou z příčin „albertského separatismu“ v 70. a 80. letech. Zvyšuje se také váha investorů ze Spojených států, kteří od 30. let etablojí své pobočky více v Ontariu než v Quebecu. Při nutné modernizaci průmyslu se nové podniky otvírají západněji, v místech bližších novému těžišti hospodářství. Jestliže v 60. letech se finanční vláda ještě dělila mezi Montreal a Toronto, od přelomu 70. a 80. let je hospodářským srdcem Kanady již jen Toronto.⁷⁵ V Quebecu, ale i jinde v Kanadě se tak oslabuje vliv původní anglo-kanadské oligarchie, pilíře dosavadního establishmentu, a do popředí vystupují nové elity, včetně frankofonních.

Dalším činitelem je globalizace obchodu a hospodářství v severoamerickém měřítku, jež nakonec vyústila ve vytvoření jednotného trhu dohodou o volném obchodu mezi Spojenými státy, Kanadou a Mexikem (*North American Free Trade Agreement* – NAFTA; *Accord de libre-échange nord-américain* – ALENA, 1992). Tím se potvrdila dominance nových hospodářských vazeb Kanady ve směru severo-j jižním a oslabila se vnitrokanadská

⁷⁵ Viz Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 544-545.

provázanost ve směru východo-západním. Tento faktor má důsledky v různém hospodářském zájmu, a tedy i v odlišných politických cílech jednotlivých provincií. V mnoha ohledech má Quebec blíže k newyorské oblasti, Ontario k Chicagu, Manitoba k Minnesotě, Alberta k Montaně a Vancouver k San Francisku než kanadské provincie k sobě navzájem.

Fragmentace kanadského prostoru není tedy jen záležitostí quebeckého separatismu. Politickým výrazem je i rozpad tradiční podvojně konfigurace politických stran na konfederální úrovni, která dlouho zajišťovala střídání konzervativní a liberální strany u moci. Po volbách roku 1993 v Quebecu zcela mizí konzervativní strana a jedinou celokanadskou politickou silou zůstávají liberálové. Demokratická alternace politických reprezentací, která bez problému funguje na provinční úrovni, se přestala na konfederální úrovni uplatňovat. Do popředí proto vystupují reprezentace provincií.

Provincie také sehrály klíčovou roli při jednáních, jež předcházela a následovala předání ústavních pravomocí z Velké Británie do Kanady (*rapatriement de la Constitution*). Kanadskou ústavu z roku 1867 totiž odhlasoval britský parlament, a jemu tedy přináleželo provádět ústavní změny. Tento anachronismus chtěla britská koruna odstranit. V Kanadě probíhala diskuse od 60. let. za složitých podmínek, protože Quebec v obavě z minorizace v rámci většinově anglofonní Kanady vázal souhlas s předáním ústavních pravomocí na přiznání předběžných záruk (právo veta). Po komplikovaných jednáních nakonec královna Alžběta II. mohla přivést 17.4. 1982 text kanadské ústavy do Ottawy a předat ji do rukou premiéra Pierra Elliotta Trudeaua (1968-1979, 1980-1984). Pravda je, že konfederální vláda nových ústavních možností vzápětí využila k zásahu proti quebeckému jazykovému zákonu (1977) – a tím jen potvrdila quebecké obavy - na druhé straně vyvinula velké úsilí pro vytvoření nového kanadského politického prostoru. Konfederální konzervativní premiér Martin Brian Mulroney (1984-1993) dvakrát jednal s reprezentacemi provincií. První dohoda od jezera Meech (1987) omezující konfederální pravomoci nad provinciemi a potvrzující frankofonnímu Quebecu postavení „*odlišné společnosti*“ (*société distincte, distinct society*) s možností zabránit minorizaci při ústavních změnách měla být do tří let schválena konfederálním parlamentem a parlamenty provinčními. Nestalo se tak pro odpor některých provincií a bylo nutno jednat znovu. Dohoda z Charlottetownu (1992) byla předložena ke schválení v referendu a to ji hlasy 54,4% voličů odmítlo. Rozštěpení země se vyostřilo po vítězství Quebecké strany (*Parti québécois*) v quebeckých volbách (1994), když quebecký premiér Jacques Parizeau vyhlásil v pořadí druhé referendum o suverenitě provincie. Jestliže předchozí hlasování z roku 1980 skončilo poměrem 60% ku 40% ve prospěch setrvání v Kanadské konfederaci, při novém referendu se situace vyvinula jinak. Quebecká strana nahradila radikálního Parizeaua smířlivým a oblíbeným Lucienem Bouchardem, známým svými dobrými kontakty s Ottawou. To ovlivnilo výsledek. Zastánci suverenity téměř zvítězili – rozdíl mezi hlasy pro setrvání (50,6%) a pro suverenitu (49,4%) činil jen 42.000.

Napětí, jež quebecké referendum vyvolalo v celé Kanadě, svědčí o důležitosti dnes druhé nejvýznamnější kanadské provincie. Hlasování také vypovídá o proměnách francouzsko-kanadské společnosti ve druhé polovině 20. století – proměnách, které navodila Klidná revoluce v 60. letech.

V.1.1. Klidná revoluce

Tento oxymorický protimluv poprvé použil v podobě *quiet revolution* novinář Thomas Sloane v *The Toronto Telegram* (23.6. 1962) k označení společenských změn v quebecké provincii. V úzkém slova smyslu se Klidnou revolucí (*La Révolution tranquille*) míní reformy veřejné správy, školství, kultury a nová hospodářská politika liberální vlády premiéra Jeana Lesage v období 1960-1966. V širším pojetí toto označení zahrnuje celkovou proměnu quebecké společnosti, společenské atmosféry a kultury v 60. a 70. letech. Protimluv Klidná revoluce se ujal i pro trefnost: nejednalo se totiž o změnu ústavních, zákonných,

hospodářských a politických pořádků. Změnil se jen přístup quebecké vlády a quebecké společnosti. Místo obranné, do tradice zahledené národní politiky konzervativců Maurice Duplessise, který vůči reformátorským iniciativám konfederální vlády uplatňoval taktiku neúčasti a rezistence, nastupuje ofenzivní politika naplno využívající spoluúčasti na konfederálních subvencích a všech možnostech k zaplnění veškerého ústavního prostoru k aktivnímu budování moderního státu. Na konci 50. let nazrál čas, aby svou hospodářsky moderní zemi vybavila quebecká společnost moderními vládními a společenskými strukturami.

Radikálnost a rychlost proměny vyjadřuje právě slovo revoluce. Tak bylo a je vnímáno toto období v současném quebeckém povědomí. Jako by se nejednalo jen o výměnu politické reprezentace, ale jako by ona „doba temna“ (*la grande noirceur*) šestnácti let Duplessisova konzervatismu byla ztotožněna se stoletou převahou ultramontánního katolictví a dozorem katolické církve nad kulturou a společností a jako by nová vláda navazovala - po dlouhé přerývce - na revoluční liberální ideály Vlastenců z let 1837-1938. Ze sebezáchovné ideologie, jak ji označil sociolog Marcel Rioux,⁷⁶ se společnost přeorientovala k ofenzivnímu postoji, jenž na levici, zejména mezi intelektuály sdruženými kolem vlivné revue *Parti pris* (1963-1968), dostal ústy svého zakladatele a ředitele Pierra Maheua lakonické shrnutí – „*nezávislost, laicizace, socialismus, revoluce*“.⁷⁷ Nutno dodat, že v pozadí byla též myšlenka dekolonizace. Quebec se ztotožnil s osvobozeneckým hnutím v Africe a Asii a s emancipací černochů ve Spojených státech. Stylizace Quebecu do obrazu probouzející se mnohonásobně kolonizované země – Francouzi, poté Angličany, pak Anglo-Kanaďany a Američany – se objevuje například v populárním eseji Pierra Vallièreše (*1938) *Američtí bílí negři* (*Nègres blancs d'Amérique*, 1968), který sepsal v newyorském vězení poté, co před budovou OSN požadoval pro uvězněné spolubojovníky z Fronty za osvobození Quebecu (*Front de libération du Québec - FLQ*) statut politických vězňů.

Levicoví radikálové z Fronty za osvobození Quebecu proměnili Klidnou revoluci v násilnou. První pumové atentáty začaly roku 1963 a do roku 1970 jich přibylo 95, zpočátku bez obětí na životech. Činnost FLQ vyvrcholila únosem britského obchodního atašé Jamese Richarda Crosse a únosem a vraždou liberálního ministra práce a imigrace Pierra Laporta. Konfederální premiér Trudeau vyhláší v Montrealu stanné právo, je prohledáno na 30.000 bytů, zatčeno 502 osob, mezi nimi přední intelektuálové. „Říjnové události 1970“ (*Octobre 1970*) bude quebecká elita traumaticky vnímat jako pokus o omezení svobodomyšlnosti a společenské angažovanosti v otázce národního sebeurčení a také jako brutální zásah do myšlenkové a tvůrčí volnosti 60. let.

Jednotlivá politická hnutí za nezávislost však od poloviny 60. let sílí. Roku 1967 opouští charismatický René Lévesque liberální stranu a zakládá hnutí Suverenita-připojení (*Souveraineté-Association*), které se na podzim 1968 v Quebecu mění v Quebeckou stranu (*Parti québécois*). Sem vstupují další dvě formace: Sdružení za národní nezávislost (*Rassemblement pour l'indépendance nationale - RIN*; od 1961, Marcel Chaput, André d'Allemagne) a Národní shromáždění (*Ralliement national*, Gilles Grégoire). Vedle levicových intelektuálů dokáže nová strana přilákat i nespokojené konzervativce a hlavně svým intervenionistickým hospodářským programem podchytit novou společenskou sílu 60. a 70. let – odbory. V provinčních volbách 1970 a 1973, kdy vítězí liberálové Roberta Bourassy, získává Quebecká strana 23,1% a 30,2%, ale v následujících volbách 1976 již vítězí. Do konce 80. let tato moderní vlastenecká – neonacionalistická - strana zcela vytlačí

⁷⁶ Marcel Rioux, Yves Martin (ed.), *La société canadienne-française*, Montréal, Éditions Hurtubise 1971, s. 81.

⁷⁷ Viz úvod „Introduction à la littérature québécoise (1960-1969)“, *Dictionnaire des oeuvres littéraires du Québec, IV, 1960-1969*, díl IV., Montréal, Fides 1984, s. XVII: „*Nous exigeons pour tout de suite ce qui allait être le programme socio-politique de deux générations: l'indépendance, la laïcisation, le socialisme, la révolution.*“

starou konzervativní stranu z politiky v Quebecu a stane se alternativou k vládě liberálů na provinční úrovni. U moci je v letech 1976-1985, 1994-2003.

Bylo by mylné podsouvat Liberální a Quebecké straně antagonistický způsob vlády. I když má Liberální strana blíže k ottawskému pohledu na Kanadu a Quebecká strana zastává autonomistické postoje, je v quebecké politice obou patrná kontinuita. Obě strany provádějí politiku suverénního Quebecu v rámci Kanady a řada společenských projektů vypracovaných jednou vládou je s modifikacemi realizována stranou druhou. Z tohoto hlediska se jeví proslov francouzského prezidenta generála de Gaulla z balkónu montrealské radnice v červenci 1967 jen jako pamětihodný diplomatický incident. Zvolání „*At' žije svobodný Quebec!*“ („*Vive le Québec libre!*“) už nebyla v té době ani výzva, ale spíše konstatování skutečnosti. Quebecká společnost se vymanila z vlastní nemohoucnosti a „*Tibet katolictví*“ („*le Tibet du catholicisme*“), jak kdysi označil Quebec Paul Claudel, vykročil k budoucnosti. V optimistickém ladění ji utvrzovala atmosféra 60. let – doba ekonomické prosperity, mezinárodního uvolnění, intelektuálního vření na univerzitách, doba rock-and-rollu, hnutí hippies, osvobození od starých společenských schémat a tabu – v rodinném životě, sexu, ve škole, ve vztahu ke společenské autoritě, k přírodě. Montreal 60. let se připravuje na Světovou výstavu roku 1967 a brzy na Olympijské hry 1976. Je vybudováno nové městské centrum s celým komplexem podzemních ulic umožňujících rušný život i v zimě, staví se nové metro po pařížském vzoru a z vytěžené horniny se vrší uprostřed řeky svatého Vavřince rozměrné ostrovy s novým výstavištěm a automobilovým okruhem formule 1. Staví se nová univerzita, nové náměstí Umění (*Place des Arts*) s galerií a divadly. Montreal a provincie Quebec se na dvě desetiletí staly středem světa.

Představa historické diskontinuity a náhlého předělu mezi úmrtím Maurice Duplessise (1959) a vládou liberálů je ovšem zjednodušující. První reformní kroky učinila již konzervativní vláda Paula Sauvého před volbami roku 1960. A podrobné studie ukazují, že řada společenských procesů již započala v průběhu 50. let.⁷⁸ Přesto překvapí rychlost a razance liberálního Lesageova kabinetu, který vstupoval do svých již druhých voleb (1962) s heslem „*Ted', anebo nikdy. Pány ve vlastní zemi*“ („*Maintenant ou jamais. Maîtres chez nous*“) na plakátě zobrazujícím pěst třímající svazek blesků.

Ve své politice navázala Lesageova vláda, ale i pozdější – konzervativní, liberální či nacionalistické vlády Daniela Johnsona (1966-1968), Jeana-Jacquese Bertranda (1968-1970), Roberta Bourassy (1970-1976), Reného Lévesqua (1976-1985) na liberální myšlenkovou tradici Étienna Parenta, Jeana-Charlese Harveye, Esdrase Minvilla, kteří spojovali společenské bohatství a záchranu Franko-Kanadčanů se vzděláním. Úspěch vyplynul z provázanosti školské a univerzitní reformy s hospodářskou politikou zaměřenou na vytváření silného státního (provinčního) hospodářského sektoru: státní společnost *Hydro-Québec* (1944) tak skoupila soukromé výrobce elektrické energie (1963), byla vytvořena státní společnost pro financování hospodářství *Société générale de financement* (1962), metalurgická společnost *Sidérurgie du Québec* (1964), důlní společnost *Société québécoise d'exploitation minière* (1965), loteriijní společnost *Société d'exploitation des loteries et courses* (1969), lesní společnost *Société de récupération, d'exploitation et de développement forestiers* (1969), společnost pro rozvoj Jamesovy zátoky *Société de développement de la baie James* (1971), společnost pro těžbu azbestu *Société nationale de l'amiante* (1978) apod. Investice do středního a vysokého školství se odrazily v nástupu nových technických, hospodářských a humanitně vzdělaných elit, které našly uplatnění ve státních podnicích a ve státní administrativě. Koncentrace kapitálu umožnila realizaci velkých projektů – hydroelektráren, metra apod. Pro francouzsko-kanadskou kulturu je podstatné, že tato školská

⁷⁸ Viz Luc Turgeon, „La grande absente. La société civile au coeur des changements de la Révolution tranquille“ a Linda Cardinal, Claude Couture, Claude Denis, „La Révolution tranquille à l'épreuve de la „nouvelle“ historiographie et de l'approche post-coloniale“, *Globe*, r. II, č. 1, 1999, s. 35-56 a 75-95.

a hospodářská politika byla spojena s pofrancouzšťováním – s cílenou jazykovou politikou. Výrok ředitele kanadských železnic Donalda Gordona z roku 1962 o méněcennosti francouzsko-kanadských odborných kádrů je na konci 60. let nemyslitelný. Ve francouzštině se plánují a budují přehrady (komplex Manic-5, 1968) a konstruuji letadla.

V.2. Demografie a jazyková politika

Jeden z činitelů ovlivňujících jazykovou situaci a tím i jazykovou politiku jsou rychle se měnící demografické poměry. Během 50. let vzrostla kanadská populace o 30% na více než 18 milionů, a i když se v dalších desetiletích růst zpomaluje na 18,3% v 60. a 12,9% v 70. letech, přesto se v absolutních číslech nárůst pohybuje vždy kolem 3 milionů obyvatel za desetiletí – na 21,5 milionů (1971) a 24,3 milionů (1981). V Quebecu jsou přírůstky nižší - 14,6% v 60. letech a 6,8 % v 70. letech - a počet obyvatel se zvyšuje z 5,3 (1961) na 6,5 milionů (1981).

Při snižující se porodnosti se nejdůležitějším růstovým faktorem stává imigrace. Zvláště citelně se tyto změny dotýkají Quebecu, kde kdysi vysoká porodnost francouzsko-kanadské populace pomohla uchovat frankofonní ráz provincie. Natalita, která zde roku 1961 dosahovala 26,6 promile, se snižuje na 14,8 promile roku 1981, počet dětí připadajících na jednu ženu klesá z průměru 3,77 (1961) na 1,62 (1981), tedy pod hranici prosté populační reprodukce. Je to porodnost nižší než ve Francii, Spojených státech či v sousedním Ontariu.⁷⁹

Tím spíše imigrace ovlivňuje jazykové vztahy. Již během 60. let dosáhl v Kanadě poměr přistěhovalců z Asie a Afriky 40%, zatímco podíl anglofonního přírůstku ze Spojených států a Velké Británie se snížil na 25%. Od poloviny 70. let se poměr afrických, karibských a především asijských přistěhovalců zvýšil na 65% a anglofonní imigrace klesla na 15%. Během dvou desetiletí se jazyková mapa Kanady radikálně proměnila a také zcela zastarala původní zakladatelská představa o Kanadě jako smluvním svazku mezi Anglo-Kanaďany a Franko-Kanaďany. Zatímco potomci původních Franko-Kanaďanů od 80. let po dnešek stále ještě představují zhruba 27% obyvatel, u Anglo-Kanaďanů je to již jen 40%, zatímco obyvatelé jiného původu tvoří dnes více než třetinu a jejich podíl stoupá.⁸⁰

Quebecká provincie musela na novou situaci reagovat. Ač od 70. let se zde přistěhovalců usazuje méně než jinde v Kanadě, ba odlivem anglofonních obyvatel do jiných provincií je migrační saldo mírně záporné, vzniká naléhavá potřeba zajistit, aby noví Quebečané, jichž je 25-30.000 ročně, nevolili pro sebe a své děti angličtinu, nýbrž francouzštinu. Problém se vyostřuje zejména v souvislosti s další urbanizací, zejména v třímilionové (1981) montrealské aglomeraci, neboť sem a do aglomerace města Quebecu se soustřeďuje více než polovina veškerého obyvatelstva provincie.

Soupeření mezi angličtinou a francouzštinou, na němž závisí přežití francouzštiny, se proměnilo v souboj o imigraci. V takové situaci již nebylo možno uplatnit starou představu obrany jazykových práv spojených s kulturní a náboženskou identitou jednoduše, ale do sebe uzavřené komunity původních „čistokrevných“ (*pure laine*) Franko-Kanaďanů. Nepůsobila ani náboženská příbuznost či solidarita. Jasně to ukázala volba katolických italských přistěhovalců v Montrealu, kteří se poangličtvovali neméně než jejich krajané v Torontu a New Yorku. První silné jazykové střety vznikly právě o jazykovou podobu školy ve čtvrti Saint-Léonard (1968-1969), kde Italo-Montrealané tvořili 30% obyvatel a vyžadovali pro své děti zachování výuky v angličtině. To ostatně odpovídalo celkové situaci: ve školním roce 1961-1962 podíl dětí montrealských přistěhovalců vzdělávaných ve francouzštině klesl na 25,5% a v roce 1971 to bylo jen 10%. Jako překážka se plně ukázal liberální princip individuální svobodné volby jazyka, neboť konkurenci většinové angličtiny nemohla

⁷⁹ Viz Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 433 a n..

⁸⁰ Paule-Marie Duhet, *Le Canada*, Nancy, Presses Universitaires de Nancy 1991, s. 120 a n.

francouzština dlouho odolávat. Snahy o zachování francouzštiny nutně musely přerůst z čistě jazykové, kulturní a náboženské oblasti do soupeření o jazykovou podobu veřejného prostoru v tom nejširším slova smyslu - o veřejné prostranství, nápisy, reklamy, obchodní sféru, výrobní sféru – s cílem rozšířit užitnost francouzštiny tak, aby co nejvíce obyvatel ve francouzštině komunikovalo doma, ve škole, ale také ve francouzštině pracovalo, nakupovalo, bylo obslouženo. V asertivním společenském klimatu 60. a 70. let se aktivizuje obyvatelstvo k nátlakovým akcím. Příkladem poslouží opakovaná okupace montrealské restaurace Murray's nekonzumujícími zákazníky - pracovníky kanadského rozhlasu, kteří tak požadovali jídelní lístek ve francouzštině, anebo stávky a konflikt o zavedení francouzštiny jako pracovního jazyka v leteckém provozu státní letecké společnosti Air Canada (1975-1976).⁸¹

Od počátku 60. let bylo zřejmé, že péče o jazyk musí přejít do kompetence státu, vtělit se do nové legislativy a stát se vodítkem exekutivy.

V.2.1. Jazykové komise a jazykové zákony

Výbušnost quebecké situace a neudržitelnost dosavadních poměrů v celé Kanadě vnímala jak quebecká, tak konfederální ottawská vláda. Zatímco quebecká Parentova komise (1961) se zabývala především školstvím, komise ustavená kanadským premiérem Lesterem Bowlesem Pearsonem (1963-1967) již mířila přímo k jazyku a kultuře. Pearson měl ze svého předchozího působení v OSN (1952-1953) zkušenosti s národně osvobozeným hnutím a citlivě vnímal napětí mezi Quebecem a „zbytkem Kanady“ (*the rest of Canada – ROC*). Konfederální Vyšetřující komise pro bilingvismus a bikulturalismus (*Commission d'enquête sur le bilinguisme et le biculturalisme*, ustavena 1963) - zvaná Komise B-B nebo Komise Laurendeau-Dunton, dle spolupředsedů novináře Andrého Laurendeaua a rozhlasového ředitele A. Davidsona Duntona - konstatuje, že francouzsko-kanadská kultura navzdory dlouhodobému očekávání Anglo-Kanadčanů odolala kulturnímu tlaku a přešla ze stadia „přežívání“ („*survivance*“) k plnému rozvoji. Komise dává za pravdu nespokojenosti Franko-Kanadčanů s tím, jak je naplňována zakladatelská idea rovnoprávnosti dvou zakladatelských národů („*equal partnership between the two founding races*“), neboť zákonná rovnoprávnost neznamena efektivní rovnoprávnost v praxi. Kritické závěry komise zohlední konfederální zákon z roku 1969 o oficiálních jazycích.

Gendronova komise byla ustavena quebeckou vládou v prosinci 1968 pod dojmem manifestací týkajících se školského problému v montrealské čtvrti Saint-Léonard. Závěry komise poprvé hovoří o problematice užitnosti jazyka. Aby byla francouzština přijatelná a přitažlivá pro přistěhovalce, musí se v Quebecu stát „*obecným jazykem Quebečanů*“ („*langue commune des Québécois*“). Vedle moderní definice Quebečana – definice občanské, a tedy neetnické, nenáboženské – zaujme ze závěrů komise požadavek ustavení francouzštiny jako úředního jazyka Quebecu (*langue officielle*) a zároveň francouzštiny a angličtiny jako jazyků národních (*langues nationales*).⁸²

Ze závěrů výše jmenovaných komisí vyplývá, že v jazykové politice se budou střetávat dvě koncepce a dvě legislativy – konfederální ottawská a provinční quebecká. První bude dvojjazyčná a bikulturální, druhá postaví francouzštinu na první místo a angličtinu změní v jazyk chráněné menšiny. Současná jazyková a kulturní situace vyplývá z tohoto střetu, který zaujímá plná tři desetiletí moderní kanadské historie. Střet ovšem znamená i interakci. Bez radikálního postoje quebeckých vlád a quebecké legislativy by možná ochabla péče, jakou konfederální vláda věnuje od 70. let frankofonním menšinám mimo Quebec.

Prvním opatřením quebecké vlády bylo ustavení Úřadu pro francouzský jazyk (*Office de la langue française*, 1961) s úkolem pečovat o jazyk. Výsledkem práce bylo definování

⁸¹ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 244-246, 366.

⁸² Citováno dle Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 248-250.

kanadské *Normy psané a mluvené francouzštiny v Quebecu (Norme du français écrit et parlé au Québec, 1965)*. K odbornému posláni Úřadu další zákony přidaly politickou úlohu.

Quebecký zákon č. 63 (1969) si stanovil za cíl podpořit francouzštinu v pracovním prostředí a prosadit ji jako první jazyk na veřejném prostranství (plakáty, reklamy, nápisy). Do škol se zavedla povinná výuka francouzštiny, tak aby i v anglofonní síti škol se stala užívaným jazykem.

Liberální vláda Roberta Bourassy pak prosazuje quebecký zákon č. 22 (1974) , o 123 člancích, ustanovující francouzštinu úředním jazykem provincie Quebec. Francouzština se stává jazykem vlády a administrativy, je povinně přítomna ve všech veřejných nápisech. Podniky, které pracují pro provinční administrativu a dostávají provinční zakázky, musejí přijmout programy francizace, tak aby jejich pracovní prostředí bylo převážně francouzské. Na to má dohlížet Správa francouzského jazyka, jiné jméno Úřadu pro francouzský jazyk. Ve školách je přístup do anglického školství umožněn jen těm žákům, kteří angličtinu ovládají. Toto opatření má donutit děti přistěhovalců k návštěvě francouzských škol. Zákon 22 představuje první ucelený projekt pofrancouzštění quebecké společnosti. Na jedné straně zneklidnil anglofonní obyvatelstvo, ale francouzskou stranu plně neuspokojil.

Nejradikálnější formulaci národního jazykového programu přinesl zákon č. 101 Charta francouzského jazyka (*Charte de la langue française, 1977*). Zákon následoval nedlouho po volebním vítězství Quebecké strany a představuje vyvrcholení v prosazování quebeckého unilingvismu. Symbolické důležitosti zákonné normy odpovídá její název, s konotací ústavního zákona. Zákon také doprovází tzv. Bílá kniha – *Quebecká politika v oblasti francouzského jazyka (La politique québécoise de la langue française, 1977)* a textu zákona předchází deklarativní Preambule. Nově se zde definuje vztah jazyka, teritoria, občana, občanské a jazykové identity: „*Jako distinktivní jazyk většinově frankofonního lidu dovoluje francouzský jazyk quebeckému lidu, aby vyjádřil svou identitu.*“ Ve třetím odstavci Preambule se zaručují jazyková a institucionální práva „*quebecké komunitě anglického jazyka*“ a „*všem etnickým menšinám*“ a „*uznávají se jejich cenné zásluhy o rozvoj Quebecu*“, ve čtvrtém odstavci se pak táž práva přiznávají původním národům – Indiánům a Inuitům.⁸³

Za Quebečany budou tedy napříště považováni nikoli jen frankofonní obyvatelé, nýbrž všichni občané bez rozdílu jazyka a původu. Jejich společným jazykem má být francouzština. Práva jazykových menšin budou respektována, jak náleží. Taková je dikce nového zákona. Jeho psychologické důsledky byly neméně závažné než praktická opatření. Sebevědomí Franko-Quebečanů tu kontrastuje s pobouřením Anglo-Quebečanů: ač málo početná, jejich montrealská komunita – bohatá, mocná, vlivná – se mohla považovat za dominantní skupinu v provincii i ve městě, jehož ulice měly až do konce 60. let zcela anglický jazykový vzhled. Napříště představuje jen chráněnou jazykovou menšinu, s právy menšiny.

Charta zesílila a rozšířila opatření předchozího zákona č. 22. Francouzština je prohlášena nejen za státní jazyk, ale nově za jazyk úřední verze zákonů, teprve následně překládaných do angličtiny. Je jediným vyučovacím jazykem ve školách, vyjma pro děti, jejichž jeden rodič absolvoval školní docházku v některé anglické quebecké škole. Stává se jediným jazykem veřejného prostoru (plakáty, reklama, obchody). Všechny výrobky v prodeji musejí být opatřeny francouzským nápisem, návodem k použití a dokumentací, a to tak, aby francouzský text nezanikal mezi ostatními jazykovými verzemi. Podniky s více než 50 zaměstnanci jsou povinny získat tzv. osvědčení o francizaci (*certificat de francisation*)

⁸³ Citace z Preambule jsou převzaty z Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 279: „*Langue distinctive d'un peuple majoritairement francophone, la langue française permet au peuple québécois d'exprimer son identité.*“ „*[...] le respect des institutions de la communauté québécoise d'expression anglaise et celui des minorités ethniques, dont elle [= Assemblée Nationale] reconnaît l'apport précieux au développement du Québec.*“

vydávané obnoveným Úřadem pro francouzský jazyk (*Office de la langue française*). Programy francizace stanovují užívání pracovních dokumentů, manuálů, katalogů pro komunikaci uvnitř podniku i s veřejností, jsou určeny lhůty i sankce za nedodržení. Každý podnik nad 100 zaměstnanců musí mít svůj „výbor pro francizaci“. Taxativnost zákona může udivit. Na druhé straně však výtečně indikuje, v jak hlubokém stínu francouzština dosud přežívala. Mezi základními jazykovými právy Charta určuje právo být na veřejnosti obsloužen a informován francouzsky, právo komunikovat v práci francouzsky, pracovat francouzsky.

K realizaci ustanovení vytváří Charta výkonné orgány. Na prvním místě je to Úřad pro francouzský jazyk: je pověřen dohledem nad programy francizace veřejného prostoru a podniků, je také odpovědný za vytváření nové technické terminologie a za kvalitu technického, reklamního a obchodního jazyka. Dohled nad celou jazykovou situací patří Dozorčí jazykové komisi (*Commission de surveillance de la langue française*), přejmenované později na Ochrannou komisi (*Commission de protection*). Poradním orgánem vlády se stává Rada pro francouzský jazyk (*Conseil de la langue française*). O novou tvář geografického prostoru pečuje Toponymická komise (*Commission de toponymie*).

Charta francouzského jazyka vzbudila odpor nejen quebeckých anglofonů seskupených ve sdružení *Alliance Québec*, ale především konfederálních orgánů. Byla napadena z neústavnosti, ačkoli ji její duchovní otec Camille Laurin formuloval právně tak, aby se neprotivila ústavním zvyklostem. Tím více z peripetií právního souboje mezi Ottawou a Quebecem vysvítá dlouhá minulost dosud nerovně aplikovaných ustanovení v právní a administrativní praxi. Již to samo jako by ospravedlňovalo radikálnost quebeckého kroku.

Jako první napadl Ústavní soud (1979) ustanovení Charty o úředním postavení francouzštiny jako jazyka zákonů a soudů (a postavení angličtiny jako druhého, překladového jazyka) s poukazem na článek 133 Ústavy, která stanoví rovnost francouzštiny a angličtiny. Zastánci Charty argumentovali, že tato platnost článku byla na provinční (nikoli konfederální) úrovni již anulována precedentem manitobského zákona z roku 1890, který zrušil užívání francouzštiny, aniž to tehdy Ústavní soud shledal za protiústavní. Ústavní soud tedy mohl zrušit quebecký článek Charty jen zároveň s manitobským zákonem (po 89 letech). Quebeckou odpovědí byl zákon č. 57 (1983), který zaručuje fungování veřejné správy a soudů i v jiném jazyce tam, kde podíl jinojazyčné skupiny přesahuje 50%.

Ustanovení týkající se školství vždy dle Ústavy náležela do pravomoci provincií. Proto mohly v této oblasti ottawské orgány zasáhnout až po předání ústavních pravomocí z Velké Británie do Kanady (1982). Proti vůli Quebecu, jehož obavy z minorizace se tak potvrdily, přijalo všech devět zbylých provincií jako ústavní dokument Kanadskou chartu práv a svobod (*Charte canadienne des droits et libertés*, 1982) s článkem 23 zaručujícím menšině právo na vyučování v jazyce menšiny na celém území Kanady. Na základě toho napadl Nejvyšší soud (1984) článek quebecké Charty o vyučovacím jazyce. Právo chodit do anglických škol tak dostaly i děti anglofonních rodičů nequebeckého původu.

Roku 1988 Nejvyšší soud potvrzuje právo vyžadovat přítomnost francouzštiny ve veřejném prostoru, ale prohlašuje za neústavní vylučovat jiné jazyky. Zákonem č. 178 (1988) quebecký parlament stanovuje exkluzivitu francouzštiny pro vnější prostor podniků a povoluje užívání jiných jazyků ve vnitřním prostoru, pokud francouzský text dominuje. Tím si Quebec vytvořil pětiletou zákonnou lhůtu před další úpravou (1993) povolující užívání jiných jazyků i ve vnějším prostoru.

V řadě bodů musel quebecký parlament od zásad Charty francouzského jazyka ustoupit. Přesto se quebecká jazyková politika neminula účinkem. Souboje kolem jazykových zákonů aktivizovaly veřejnost a ta svou podporou umožnila vládě získat čas k provedení účinných opatření.

Na druhé straně nelze vytýkat konfederální vládě a konfederálním orgánům jejich kroky, neboť v sázce byla myšlenka jednotné Kanady. Tu obnovuje konfederální zákon o úředních jazycích (*Loi sur les langues officielles du Canada, The Official Languages Act, 1969*). Ve 39 článcích se tu ustanovuje rovnost angličtiny a francouzštiny a vůle vytvořit dvojjazyčnou Kanadu „od oceánu k oceánu“ (*a mari usque ad mare*). Symbolicky se tak potvrzuje pakt dvou zakladatelských národů z roku 1840 a 1867. Opatření se týkají všech konfederálních orgánů a institucí. K doзору je ustanovena funkce komisaře pro úřední jazyky.

Tento zákon vzniká v době, kdy do Ottawy z Quebecu přichází garnitura mladých liberálních politiků v čele s Pierrem Elliottem Trudeauem. Byla by proto chyba vidět ve střetu mezi Quebecem a Ottawou v jazykové otázce souboje mezi Anglo-Kanaďany a Franko-Kanaďany. Je to totiž také střet mezi dvěma vizemi jazykové politiky uvnitř francouzsko-kanadského společenství. Na jedné straně quebekocentrismus s důrazem na kolektivní jazyková práva, na druhé straně liberální individualismus chtějící zaručit rovné šance po celém území Kanady.

Konfederální zákon sice nevyhovoval Quebecu, zato podpořil frankofonní živel v ostatních částech Kanady. Napomohla tomu účinná politika ottawské vlády opírající se od roku 1982 o Kanadskou chartu práv a svobod, na jejímž základě pak byly i anglofonní provincie donucovány k opatřením ve prospěch frankofonních menšin na provinční a místní úrovni. Týká se to zejména Nového Brunšviku, Nového Skotska, Manitoby. Podporu také získal program nové jazykové výuky na školách, takzvané *écoles d'immersion*, s výukou začínající v jazyce menšiny, tedy francouzštině, a pokračující ve vyšších ročnících v angličtině. Významně se tak v nových generacích rozšířila znalost francouzštiny i mezi nefrankofony.

V.2.2. Důsledky jazykových zákonů v Quebecu

Quebecké a konfederální jazykové zákony zvýšily společenskou užitnost francouzštiny v celé Kanadě, nejvíce však v Quebecu, kde se z méněcenného jazyka stala jazykem zajišťujícím dobré společenské postavení. Patrně nejdůležitější byla francizace quebeckého hospodářství, silně podporovaná uvnitř podniků odbory. Pofrancouzšťování pracovního prostředí bylo dobře organizováno. Úřad pro francouzský jazyk nejen kontroloval a vydával osvědčení – certifikáty o francizaci, ale také koordinoval spolupráci v odborné terminologii. Kooperační smlouvy mezi quebeckou vládou a Francií zajistily odborné stáže ve francouzských podnicích a na technických odborných školách. V období 1976-1985 navštívilo Francii 650 quebeckých expertů a 1.700 středoškolských profesorů. Podíl certifikovaných podniků činil 37,3% v roce 1984, 61,1% v roce 1986 a téměř 90% počátkem 90. let.

Sociální dopad je zřejmý. Poměr Franko-Kanaďanů v řídicích funkcích podniků se v Quebecu zvýšil z 38% na 58% (1977-1988) a především se snížily rozdíly v příjmech obou jazykových skupin: zatímco roku 1970 vydělával anglofonní Quebečan o 30,5% více než frankofonní spoluobčan, v roce 1985 je tento rozdíl již jen 9,9%. Franko-Kanaďané jsou tedy lépe placeni než dříve, ale nejlépe jsou placeni ti, kteří ovládají oba jazyky. V roce 1995 už bilingvní Franko-Quebečané mají platy o 12% vyšší než Anglo-Quebečané. Je to zásadní obrát oproti situaci převládající do 70. let. Nové frankofonní elity – technici, obchodníci, řídicí kádry, ale také státní zaměstnanci a intelektuálové - jsou elity bohaté, na špici společnosti.

Sociální prestiž jazyka se promítá do školství a podporuje účinnost školských paragrafů Charty. Přistěhovalci znovu posílají děti do francouzských škol: v Montrealu se poměr dětí imigrantů vzdělávaných ve francouzštině zvyšuje z 10% (1971) na 20,3% (1976-1977), 64,2% (1986-1987) a 79% (1996). Proměna se také dotkla anglofonní populace, pro

kteřou byla francouzština kdysi neužitečným jazykem. Počet bilingvních anglofonů v montrealské oblasti vzrostl z 34,9% (1971) na 54,2% (1986).

Důsledkem je nejen větší znalost francouzštiny u nefrankofonů, ale celkově mnohem vyšší jazyková vybavenost populace. Na sklonku 20. století hovoří 93% Montrealanů francouzsky, 69,5% anglicky, 63,2% oběma jazyky, 4% oběma jazyky a španělsky. V Torontu a Vancouveru se dvojjazyčnost pohybuje pod 10%.⁸⁴

Dalším důležitým výsledkem bylo pofrancouzštění vzhledu quebeckých měst. Problém se týkal především hlavního neuralgického bodu – Montrealu, jehož ulice ještě v 60. letech hovořily anglicky. Quebecké zákony město jazykově zcela proměnily v nadvládu francouzštiny.

S veřejným prostorem sociálním souvisí širší prostor geografický, o který se starala Chartou zřizovaná Toponymická komise (*Commission de toponymie*) s úkolem vnést jednoznačnost a řád do toponymického názvosloví. I když si komise nepočínala diskriminačně, přesto se snížil podíl anglických názvů z 19,6% na 11,7%, zatímco podíl indiánských stoupl z 5% na 10% a francouzských z 69% na 74%. I v zeměpisném názvosloví se tedy Quebec odangličtil. Pro novou toponymii komise vydala *Toponymický rejstřík Quebecu (Répertoire toponymique du Québec, 1988)* a slovník *Názvy a místa v Quebecu (Noms et lieux du Québec, 1994)*. Zasloužila se také o to, aby v jazycích používajících jinou abecedu než latinku byla respektována náležitá francouzská, nikoli poangličtřená transliterace a transkripce typu *Monriol*.

V.2.3. Mezi francouzštinou a quebečtinou

Právní quebekocentrické úpravy vyřešily jeden z faktorů periferizace kanadské francouzštiny, totiž méněcennost jejího společenského postavení a její podceňování a přehlížení ze strany anglofonních elit. Nemohly však řešit to zásadní – definici jazykové normy. 60. a 70. léta přetřásají otázku *joualu* (vyslov *žual*), montrealského argotu, jemuž vymyslel jméno spisovatel Claude-Henri Grignon dle výslovnosti slova *cheval* (kůň, vyslov *šəval*). Jazyk montrealské periferie povyšují do literatury levicovní intelektuálové kolem revue *Parti pris* jako autentický výraz shody mezi společenským postavením jazyka a postavením Franko-Kanaďanů. Argumentují, že zcizení lidskému a společenskému odpovídá alienace a kolonizace jazyka – poangličtřená francouzština. V *joualu* sepíše román *Švorc (Le Cassé, 1964)* Jacques Renaud (*1943), *joualem* píše i Victor-Lévy Beaulieu, zpívá Robert Charlebois, *joualem* budou promlouvát dramatické a románové postavy Michela Tremblaye. Nejedná se o realistický kolorit, ale o pokus ztvárnit životní pocity jazykem specifickým pro francouzsko-kanadské prostředí.

Generace 60. let a 70. let tak přechází na pozici opačnou k sebestmračským postojům puristů z konce let 50. Ztotožňuje se s pokleslým jazykem a přetváří jej v cenný nástroj uměleckého výrazu. Kulturní elita tak nachází v řeči městské periferie nové zdůvodnění kanadské jazykové odlišnosti oproti evropské normě, tak jako je našly generace předchozí v mluvě kanadského venkova. Mezi intelektuály *Parti pris* se objevuje náznak tento kanadský argot posunout k normativnímu hodnotovému středu, proměnit jej v nástroj obecné komunikace.

Podobné pokusy netroskotají ani tak na odporu puristů jako na nízké jazykové užítosti *joualu*, a to v okamžiku, kdy kanadská francouzština potřebuje neutrální normu přijatelnou pro imigranty a anglofony. Pierre Elliott Trudeau se odvrací od takové „*všivé francouzštiny*“ („*lousy French*“), užívání *joualu* mezi mládeží kritizuje – krom jiného - Jean-Paul Desbrien (*1927) ve svých pamfletech *Drzosti frátera N (Les Insolences du frère Untel, 1960)* a na jeho omezenou užítost poukazuje Jean Marcel (vl. jm. Jean-Marcel Paquette,

⁸⁴ Údaje převzaty z Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 292-295, 343-373, 439, 438.

*1941) v eseji *Trójský joul* (*Le Joul de Troie*, 1973, s narážkou na trójského koně - *joul*). Jeho analýza je přesná – každý jazyk potřebuje co nejširší stylový rejstřík, proto povýšit *joul* do normativního středu znamená zploštit jazyk jako celek, zbavit se bohatosti celku.

Kanadská – vlastně již quebecká francouzština si tento normativní střed hledá mezi normou evropskou a vlastní specifičností. Potvrzuje to soubor esejů Michèle Lalondové *Obrana a oslava quebeckého jazyka* (*Deffence et illustration de la langue quebecquoise*, 1979). Titul parafrázuje, a to i pravopisnou archaizací titulu, francouzský renesanční manifest *Obranu a oslavu francouzského jazyka* (1549) Joachima Du Bellay. V této afirmaci a oslavě quebecké specifičnosti Lalondová vychází z nutnosti respektovat obecnou francouzskou normu, kterou Quebec obohacuje svou americkostí a oralitou, lexikálním bohatstvím.

Onu obecnou normu Quebec přestal už od konce 60. let označovat za evropskou či francouzskou a přešel k termínu „mezinárodní francouzština“ (*français international*).⁸⁵ Tento termín totiž dovolil definovat quebeckou francouzštinu jako jednu z legitimních podob oné širší, mezinárodní, a zařadit ji na roveň k francouzštině francouzské, belgické či švýcarské. Nový koncept lze považovat za důkaz jazykové emancipace. Kanadská francouzština se vymanila z periferního postavení, našla svou legitimitu a opřela ji o nový obraz francouzské jazykové normy, v němž monocentrický francouzský (pařížský) model je nahrazen polycentrismem. Viděna z Quebecu je mezinárodní francouzština vícestředná a jedním ze středů je Quebec.

Termín posloužil v praktické rovině jako nástroj péče o jazykovou normu a nástroj jazykového rozvoje, pro který v Quebecu zavedli od 70. let termín *aménagement linguistique*, odpovídající americkému *language planning*. O tuto sociolingvistickou koncepci se opírala jazyková politika Úřadu pro francouzský jazyk a Rady pro francouzský jazyk. Vykonavateli byli většinou odborné týmy lingvistů z Lavalovy a Montrealské univerzity. Hlavní pozornost patřila v souvislosti s francizací ekonomie odborné terminologii – od společenských věd a administrativy po aeronautiku a kybernetiku. Mezi roky 1970-1990 bylo uveřejněno na 700 publikací. Péči Úřadu pak vyšel internetový *Velký terminologický slovník Quebecu* (*Grand Dictionnaire terminologique du Québec*, www.olf.gouv.qc.ca). Svou činnost pojmají Quebečané v rámci mezinárodní frankofonie jako přínos do společného fondu. Některá quebecká slova se již úplně nebo částečně ujala v jiných frankofonních zemích: *logiciel* (počítačový program), *traversier* (trajekt, místo anglického *ferry-boat*), *stationnement* (parkování), *magasinage* (shopping). Progresivní, oproti francouzské, je kanadská francouzština při feminizaci termínů označujících povolání: *(une) journaliste*, *(une) architecte* (novinářka, architektka), *(une) députée*, *(une) avocate* (poslankyně, advokátka).

Úřad pro francouzský jazyk normativně posvětil řadu lexikálních specifičností odrážejících kanadskou a americkou realitu: *pension de vieillesse* (penze, ve Francii *retraite*), *finissant* (absolvent, zde není v evropské francouzštině jednoznačný ekvivalent), *dépanneur* (malý obchod otevřený po 24 hodin), *vente-débarras* (výprodej). Dal zelenou řadě kanadianismů: *douance* (nadání), *donner l'heure juste* (udat přesný čas, ve Francii *heure exacte*), *ne pas dérougir* (nepřestat, *ne pas cesser*).

Kromě lexikálních odchylek, jež představují jen malou část slovního fondu, není v písemné normě žádný podstatný rozdíl mezi kanadskou a „mezinárodní francouzštinou“. Rozdíly jsou v hovorové kanadské francouzštině, kde se vedle lexikálních a syntaktických specifik projevuje odlišná výslovnost. Významným činitelem při sblížení evropské a kanadské výslovnosti se staly rozhlas a televize, zejména v 60. a v 70. letech. Tato média představují referenci výslovnostního standardu, posvěceného Úřadem pro francouzský jazyk (*Norma psané a mluvené francouzštiny v Quebecu; Norme du français écrit et parlé au Québec*, 1965). Od evropské se kanadská výslovnost liší „cikáním“ a „dzikáním“ *t* a *d* před *i* a *u* – *petit* (vyslov *pəci*), *étude* (*edzyd*) – a otevřenou realizací samohlásek *i* a *u* a diftongů. Tyto rozdíly postupně

⁸⁵ Viz Office de la langue française, „Les canadianismes de bon aloi“, *Cahiers de l'Office de la langue française*, č. 4, Québec 1969.

ustupují stejně jako výslovnost koncového *t* (*nuit*, v Evropě se *t* nevyslovuje) a otevřenost diftongu *oi* (vyslov *ue*, v Evropě *ua*). Ustupuje také diftongovaná výslovnost dlouhých vokálů – *faire* (v Kanadě *faér*, v Evropě *fěr*). Výslovnostní odchylky nejsou již vnímány jako stigma méněcennosti, ale jako prostředek stylového odlišení hovorového od pečlivého ústního projevu.

Výslovnostní tolerance je nejen projevem nalezené normotvorné sebestřednosti, ale také důsledkem postavení ústního projevu – orality – v kanadské kultuře. Veřejnému slovu, ústní inscenaci slova je v Kanadě připisována vyšší hodnota než v Evropě. 60. a 70. léta v tom mocně oživují tradici. Při Noci poezie (27.3. 1970) se v montrealském divadle Gesù tísnilo na tisíc diváků a další čekali venku až do rána. A tento svátek přednášené poezie a zpěvu se opakoval na jiných místech v dalších letech, opět před tisícovými zástupy. Někteří básníci – Gaston Miron, Michèle Lalondová – zprvu ani neuveřejňují některé básně tiskem. Vedle slova recitovaného je to slovo zpívané na koncertech básníků-zpěváků Félix Leclerc, Roberta Charleboise, Gilles Vigneault. Ti v srpnu 1974 shromáždí na Abrahamových pláních u hradeb Quebecu 150.000 diváků. Oralita a kultura mluveného slova se promítají do divadelních her Michela Tremblaye a do jednoho z divadelních podžánrů 70. let – divadelních monologů. Méně nápadná, avšak nepopíratelná je přítomnost mluveného slova v próze, zejména u autorů jako Jacques Ferron, jejichž narace stírá podíl autorské řeči a zdůrazňuje dlouhé dialogizované pasáže (*Quebecké nebe; Le Ciel de Québec*, 1969).

V.2.4. Rozštěpení francouzsko-kanadské sféry

Quebecká jazyková a kulturní sebestřednost vyvolala rozpor mezi Quebecem a ostatními frankofonními částmi Kanady a Severní Ameriky. Lze Quebecu možná vyčítat radikálnost jeho kroků, avšak nelze nepochopit důvody vyplývající z jazykového a kulturního vývoje.

Postavení jazyka prošlo trojím procesem, označovaným jako autonomizace jazyka, teritorializace a politizace.⁸⁶ O posledním bodu – totiž povýšení jazyka do postavení objektu politické a společenské péče – již bylo pojednáno. Autonomizací je míněno postupné odloučení jazykové identity od identity právní, kulturní a náboženské. Jednota právní a jazykové identity dominovala do roku 1840, jak ukazuje podtitulek v záhlaví vlasteneckého časopisu *Le Canadien* – „*Naše instituce, náš jazyk, naše zákony*“ („*Nos institutions, notre langue, nos lois*“). Druhá polovina 19. století vytvořila model jazykové, náboženské a kulturní jednoty, který se ukázal jako účinný koncept spojující veškerou severoamerickou francouzskost přes hranice provincií a států. Tato mimostátní, transteritoriální identita přestává být v Quebecu 60. let 20. století nosná. Nemůže totiž být přitažlivá pro přistěhovalce, naopak je vylučuje – kulturně a konfesijně. Navíc katolická církev je citelně oslabena laicizací společnosti a není již schopna být účinným všeamerickým tmelem. Další důvod ke změně je demografický: ještě ve 30. letech 20. století představovali mimoquebečtí Franko-Kanaďané a Franko-Američané zhruba 1/3 severoamerických frankofonů. Do 60. let jazyková asimilace tuto situaci zcela zvrátila. Vzniká představa, že nový model jazykové identity nemusí zohledňovat mimoquebeckou situaci, zato musí být konfesijně neutrální, laický, a tedy ukotvený ve státě. Proto je důležitý třetí moment – přesun jazykové identity k vymezenému konkrétnímu teritoriu, tedy k hranicím quebecké provincie.

Tento jev je možno pozorovat nejen v jazykové politice a zákonech quebecké vlády, nýbrž i v literární tvorbě 60. let u Jacquese Ferrona, Jacquese Godbouta, Gastona Mirona, Huberta Aquina aj., kde se objevuje téma či motiv „nejisté“, „neurčité“, „neurčené“ země (*pays incertain*). Mnohoznačnost francouzského výrazu odpovídá staré kulturní koncepci – je to výraz pro zemi-nezemi, zemi (zatím) neukotvenou, pohyblivou, proměnlivou, zemi, kterou

⁸⁶ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 254-259.

je třeba vytvořit, a proto i zemi poezie a tvorby. Ale zároveň je v tomto výrazu tíseň, nevolnost a nevole ze stavu věcí, touha po přesném vymezení. Je symptomatické, že téma mizí z quebecké literatury po jazykových zákonech v 80. letech,⁸⁷ kdy je proces teritorializace završen. Jazyková identita je tím v Quebecu ukotvena v území provincie, francouzština je definována jako jazyk Quebečanů bez rozdílu původu a menšinového jazyka a jako státní jazyk požívá ochrany a péče státních institucí.

Tato nová definice jazykové a také kulturní sebestřednosti se nutně musela střetnout s postojem ostatních Franko-Kanaďanů a Franko-Američanů, kterým předchází koncepce vyhovovala už proto, že se v ní necítili jako periferie vůči dominantnímu quebeckému středu. Konflikt se vyhrotil na shromáždění Generálních stavů francouzské Kanady (*États généraux du Canada français*) 23.-26.11. 1967 v Montrealu, kde byl Quebec reprezentován drtivou většinou a kde se tisícovka quebeckých delegátů rozhodla prosazovat novou teritoriální koncepci. Mimoquebečtí delegáti se pak přiklání nikoli ke quebecké jazykové politice, ale ke konfederální politice prosazované zákonem o úředních jazycích z roku 1969. Zakládají vlastní organizaci - Federaci mimoquebeckých frankofonů (*Fédération des francophones hors Québec*, 1975). Quebecké vlády postupně mírní svůj silně paternalistický postoj, po roce 1977 navazují s Federací kontakty a uzavírají smlouvy o kooperaci, koordinované Stálým výborem pro frankofonní národy (*Secrétariat permanent des peuples francophones*, 1981). Ať tak či onak, nová konfigurace jazykového a kulturního prostoru je zřejmá – střed dění je v Quebecu a kolem něho gravituje kanadská a severoamerická periferie.

Podobně je tomu v literatuře. Roku 1965 vychází tematické číslo časopisu *Parti Pris* - „Za quebeckou literaturu“ („Pour une littérature québécoise“ r. II, č. 5, 1965). Označení - „quebecká literatura“ (*littérature québécoise*) se ujímá na úkor staršího termínu francouzsko-kanadská (*canadienne française*). V konotaci zaznívá separatistický tón, neboť mizí slovo „kanadská“ (a také „francouzská“), ale je to především výraz nové sebestřednosti a teritoriálního ukotvení. Od tohoto okamžiku se také rodí pojmy „literatura manitobská“ (*littérature manitobaine*), „francouzsko-ontarijská“ (*littérature franco-ontarienne*), „acadská“ (*littérature acadienne*). Toto rozštěpení je třeba interpretovat podobně jako v jazyce. Navzdory odlišnostem se jedná o periferní kultury přimknuté k dominantnímu quebeckému středu. Jeden podstatný rozdíl tu ovšem je. Zatímco quebecká literatura se vyvíjí v převážně unilingvním prostředí jazykové většiny, osudem periferních literatur je bilingvní prostředí, a to v menšinovém postavení francouzštiny. Tento rozdíl je nicméně relativizován postavením ostrova Quebecu uprostřed anglofonního oceánu.

V.3. Nová quebecká společnost

Jazyková, školská a kulturní politika je součástí quebecké diplomacie. Hlavním partnerem je Francie, s níž Quebec uzavírá smlouvu o výměně studentů, pedagogů, vědců a techniků (1964), a tento program je obnovován a rozšiřován při pravidelných setkáních mezi quebeckými ministerskými předsedy a francouzskými premiéry. Roku 1961 otevírá Quebec své Generální zastupitelství (*Délégation générale*) v Paříži a poté v Londýně (1963) a Miláně (1965). Quebec se také zapojil do jednotlivých organizací frankofonních zemí. Univerzitní agentura frankofonních zemí (*Agence universitaire de la Francophonie* – AUPELF-UREF) sídlí při Montrealské univerzitě. Zahraniční kulturní a vědecké pracovníky zajímající se

⁸⁷ Viz Petr Kyloušek, „Une modernité québécoise. Le cas de Jacques Ferron“, *Études Romanes de Brno*, 24, Brno 2003, s. 109-125; „Figures et images identitaires dans *Les Grands Soleils* et *La Tête du Roi* de Jacques Ferron“, *Codifications et symboles des cultures nationales*, Actes du colloque, Brno 2003, s. 141-154; „Discours politique et discours esthétique de la littérature québécoise des années 1960“, *Canadiensia I, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2004, s 9-16. „Le littéraire et le politique – positionnement „discriminatoire“ et/ou „intégrateur“ de l’axiologie“, *Rencontres françaises – Brno 2003*. Actes du 6e séminaire international d’études doctorales, Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 141-148.

o Quebec sdružuje a podporuje Mezinárodní asociace quebeckých studií (*Association internationale des études québécoises*, od roku 1997).

Vůči zahraničí se tedy Quebec chová stejně suverénně jako uvnitř Kanady. Tato asertivní politika se opírá o moderní společnost, kterou pomohly vytvořit společenské procesy a reformy z počátku 60. let.

Nejnápadnější ze společenských procesů byla rychlá laicizace, jejímž vnějším znakem se stala změna názvu organizací a spolků. Jednotlivá katolická sdružení a odbory se mění na Konfederaci národních odborů (*Confédération des syndicats nationaux*, 1967), Korporaci quebeckých učitelů (*Corporation des enseignants du Québec*, 1967), Sdružení žen za výchovu a sociální pomoc (*Association des femmes pour l'éducation et l'action sociale*, 1966), Federaci quebeckých žen (*Fédération des femmes du Québec*, 1966), Všeobecnou jednotu quebeckých studentů (*Union générale des étudiants du Québec*, 1964). Je rozšířeno právo ženy v případě potratu, je uzákoněn občanský sňatek. Duch 60. a 70. let prosycuje novou občanskou společnost, rodí se hnutí podporující rovnoprávnost žen, homosexuálů. Kanada a Quebec žijí na téže vlnové délce jako revoltující mládež na univerzitách ve Spojených státech. Kanada je nejbližším útočištěm mladých Američanů odmítajících nastoupit vojenskou službu za války ve Vietnamu. Americká protestní kultura inspiruje protestní proudy v Kanadě.

Reformní duch, který do katolické církve vnesli papež Jan XXIII. (1958-1963) a Druhý vatikánský koncil (1962-1964), v Kanadě šíří vlivní představitelé jako montrealský arcibiskup kardinál Paul-Émile Léger (1904-1991), abbé Louis O'Neill (*1925) a kanovník a profesor sociologie na Montrealské univerzitě Jacques Grand'Maison (*1931). Přesto neustává odliv věřících a kněží. V období 1960-1980 se počet kněží zmenšil z 8.400 na 4.285, stavy v církevních řádech se snížily ze 45.000 na 29.000. Ve velkých městských farnostech se během 60. let účast na bohoslužbách propadla o 70 až 90%, kostely se vyprázdnily.⁸⁸ Stát nahrazuje úlohu církve v sociální a zdravotní péči, v péči o jazyk a kulturu a také ve školství, kde katolická hierarchie kladla jistý odpor.

Neudržitelnost dosavadního školského systému a nutnost reform ukázala vyšetřovací komise vedená Alphonsem-Mariem Parentem (1961-1966). První opatření k nápravě učinila Lesageova vláda již roku 1961, když kompetence rozptýlené mezi Odbor veřejného školství (*Département de l'instruction publique*) a různá ministerstva svěřila jedinému ministrovi – Paulu Gérinu-Lajoieovi, potomkovi spisovatele Antoina Gérina-Lajoie. Povinná bezplatná školní docházka byla prodloužena na 11 let, byl stanoven pětiletý plán rozvoje univerzit. První analýza Parentovy komise (1963) ukázala nutnost vytvoření samostatného ministerstva školství. To se za cenu kompromisu s katolickou církví (funkce náměstka) podařilo (1964). Ministerstvo školství pak reformovalo nejprve systém školských komisí: zredukovalo jejich počet z 1.500 na 55, tak aby v rámci učebních programů, jež komise stanovují, došlo k propojení základní a střední školy. Klíčem k novému školství pak bylo vytvoření nových víceletých gymnázií (1967), tzv. *Cégep* (*Collège d'enseignement général et professionnel*), která spojovala společný základ v prvním cyklu s možnou specializací, včetně technické a pracovní-technické, ve druhém cyklu. Do školství jsou investovány značné částky: mezi 25%-30% provinčního rozpočtu - do zařízení, do moderních učebních programů, do vzdělání učitelů – tak aby byla podchycena silná populační vlna.⁸⁹

Stejně je tomu na univerzitách. Rozšiřují se Montrealská, Lavalova a Sherbrookská univerzita, je založena nová celoprovinční Quebecká univerzita (*Université du Québec*, 1968) s působností v Montrealu, Chicoutimi, Hullu, Rouyn-Norandě, Rimouski. V Montrealu vzniká sloučením Univerzity Sira George Williamse a jezuitského Loyolova gymnázia dvojjazyčná univerzita Concordia (1974). Za pětileté období 1966-1970 počet absolventů

⁸⁸ Viz Paul-André Linteau, René Durocher, Jean-Claude Robert, François Richard, *Histoire du Québec contemporain*, díl II., Montréal, Boréal 1989, s. 653.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 659 a n.

(47.500) převyšuje počet za celou předcházející dekádu 1956-1965 (42.500) a absolventi jen za rok 1983 převyšují číslo 26.000, z toho absolventů z frankofonních univerzit je v absolutních počtech dvakrát více než z anglofonních. Ve vztahu k poměru mezi frankofony a anglofony (4 ku 1) to sice potvrzuje náskok Anglo-Quebečanů, ale rozdíl se zmenšuje.⁹⁰

Rozvoj středních škol a univerzit vytvořil pro kulturu a literaturu nové prostředí. Nutnost zaměstnat početný učitelský kádr vedla k vytvoření silné a vlivné vrstvy intelektuálů, kteří se připojili k technickým, hospodářským a administrativním elitám. Rozvoj humanitních studií přispěl ke zvýšení obecné vzdělanosti a kultura našla v univerzitních studentech moderní náročné publikum. Na středních a vysokých školách jsou francouzsko-kanadští a quebečtí autoři uvedeni do nových antologií a do učebních a studijních programů, znalost domácí literatury konkuruje francouzskému písemnictví. Tato situace napomáhá rozvoji domácího knižního trhu. O kanadsko-francouzské literatuře se pořádají první vědecké konference: na Lavalově univerzitě, kde folklorista Luc Lacourcière založil katedru kanadských studií, se první konference konala roku 1964 a na Ottawské univerzitě, kde díky Paulu Wyczynskému existuje od roku 1958 Výzkumné centrum francouzsko-kanadské literatury, se podobné setkání uskutečnilo roku 1968. Centrum francouzsko-kanadských studií je založeno v Montrealu rovněž na anglofonní McGillově univerzitě. Na Torontské univerzitě se studium francouzsko-kanadské literatury rozvíjí díky bibliografovi Davidu Macknessi Haynovi.

Za symbol nových časů je možno považovat umístění hlavní haly Quebecké univerzity v Montrealu do lodě odsvěceného kostela.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 666.

VI. K postmoderní otevřenosti (po roce 1980)

VI.1. Quebec versus Kanada?

Z vnějšího pohledu se zdá, že ty nejdramatičtější události uplynulého čtvrtstoletí kanadského politického života vzešly z konfliktní situace mezi quebeckou provincií a „zbytkem Kanady“ (*the rest of Canada – ROC*): obě quebecká referenda o suverenitě Quebecu (1980, 1995), tahanice kolem předání ústavních pravomocí z Velké Británie do Kanady (1982), vyjednávání u jezera Meech a v Charlottetownu (1987, 1992) a neúspěšné referendum (1994), jímž anglofonní část Kanady odmítla přiznat Quebecu postavení „odlišné společnosti“ (*société distincte, distinct society*). Zdá se, že právě v letech 1994 a 1995 – při celokanadském a quebeckém referendu – napětí vyvrcholilo.

Navzdory vypjatosti dějinných střetů nelze nevidět pozitivní důsledky. Tím prvním je samo trvání Kanadské konfederace, natolik silné ve svých demokratických principech a vyspělé ve své politické kultuře, že odolala. Za druhý pozitivní důsledek je možno považovat fakt, že jak mezi Quebecem a ostatními provinciemi, tak mezi Quebecem a konfederální vládou se v průběhu desetiletí vytvořil *modus vivendi* a *operandi* umožňující sice nikoli bezkonfliktní, přece jen bezproblémové fungování celé země. Tak jako Quebec ovlivnil „zbytek Kanady“, tak také sami Quebečané byli ovlivněni celokanadskou situací: kupříkladu výsledky voleb ukazují jemné vyvažování volebních hlasů mezi konfederálními a provinčními volbami, tak aby ani liberálové, ani Quebecká strana (*Parti québécois*) neměli převahu na obou úrovních současně. Vládou-li v Quebecu liberálové, je v ottawském parlamentu více poslanců Quebecké strany, a naopak. S odvoláním na sociologa Marcela Riouxeho hovoří Ingo Kolboom o „dvoji otevřenosti“.⁹¹ Quebečané se totiž cítí zároveň Quebečany a Kanadány. V tomto světle náleží interpretovat i obě referenda o suverenitě. Nehlasovalo se totiž o rázném odtržení, ale o mandátu provinční vládě vyjednat nové podmínky soužití se „zbytkem Kanady“. Quebec je po Ontariu druhá nejlidnatější a ekonomicky nejdůležitější provincie, obě dohromady představují více než polovinu veškerého potenciálu země. V politické praxi Kanady se vlivem aktivní quebecké politiky ustálilo vyjednávání na meziprovinční úrovni – hlavně mezi Quebecem a Ontariem – a na konfederální úrovni mezi ottawskou vládou a provinciemi. Není pochyb o tom, že quebecké elity – ať kterékoli politické příslušnosti - přispívají svou politickou kultivovaností k rozvoji celé Kanady.

VI.2. Demografické a jazykové poměry

Dle sčítání lidu měla Kanada roku 1996 necelých 30 milionů obyvatel, z toho Quebec čítal přes 7 a Ontario téměř 11 milionů obyvatel. Mimo Quebec představují frankofoni necelý 1 milion. I když to oproti roku 1951 znamená nárůst o 250.000, v procentuálním poměru k mimoquebecké anglofonní populaci nastal pokles ze 7,3% na současných 4,5%. Kromě Nového Brunšviku, kde frankofonní Acad'ané tvoří jednu třetinu obyvatelstva, se podíl frankofonů mimo Quebec pohybuje buď kolem celokanadského průměru nebo pod ním – v Ontariu 4,7%, v Manitobě 4,5%, v Novém Skotsku 4%, v oblasti Yukonu 3,8%, v Albertě 2,1% atd. Nevýhodu nízkého počtu částečně kompenzuje koncentrace do homogenních aglomerací uvnitř provincií, především v Ontariu a Novém Brunšviku. Celá třetina mimoquebeckých frankofonů žije v oblastech, kde představují 50% a více obyvatel, druhá třetina pak tam, kde se jejich podíl pohybuje od 11% do 50%.

Jazyková politika konfederální vlády, ale i tlak Quebecu, který přece jen přispívá k celokanadské podpoře francouzštiny, umožňují zmírňovat asimilační přitažlivost angličtiny. I

⁹¹ Ingo Kolboom, „Révolution tranquille ou tranquille résignation? Réflexions sur la „double ouverture“ de l'identité québécoise“, in Ingo Kolboom, Maria Lieber, Edward Reichel (ed.), *Le Québec: Société et Cultures*, Dresden-München, Dresden University Press 1998, s. 69-89.

když se podíl mimoquebeckých Franko-Kanaďanů snižuje, znalost francouzštiny v anglofonních provinciích vzrostla. Francouzštinu tak mimo Quebec ovládá celkově téměř 11%, tedy přes 2,3 milionu mimoquebeckých Kanaďanů. Znamená to, že stoupá podíl dvojjazyčnosti, z níž francouzština profituje. Významně se na tom podílejí dvojjazyčná manželství. Například v Novém Brunšviku se znalost francouzštiny u obyvatelstva pohybuje nad 40%.⁹²

Ze 7,2 milionu obyvatel Quebecu je frankofonních necelých 6 milionů (oproti 1971 nárůst o 1 milion, z 80,8% na 82,8%), anglofonních 760 tisíc (pokles o 120 tisíc, ze 14,7% na 10,8%), alofonních 450 tisíc (nárůst o 180 tisíc, ze 4,5% na 6,4%). Počet původních obyvatel - Indiánů a Inuitů - se dlouhodobě ustálil na 1%.⁹³

Uvedená čísla ze sčítání roku 1996 je nutno dnes již považovat za orientační, protože především vlivem migrace se situace každým rokem mění. Odhady z roku 2004 udávají, že v Kanadě již žije téměř 32 milionů obyvatel, tedy o 2 miliony více než při posledním sčítání.⁹⁴ Na růstu se při nízké porodnosti podílí imigrace. To se týká i Quebecu, kde se porodnost od roku 1981 udržuje na 14 promile a počet dětí připadajících na jednu ženu se pohybuje pod 1,6. Tím více stoupá podíl přistěhovalců, jichž každoročně do Quebecu přibývá mezi 25 a 30 tisíci. Ze statistik vyplývá, že 79,6 % imigrantů z let 1991-1996 nemělo jako mateřský jazyk ani angličtinu, ani francouzštinu.⁹⁵ Důležité je proto rozhodnutí, pro který jazyk se tyto lidé a jejich rodiny rozhodnou. V Quebecu si z nich francouzštinu jako nástroj rodinné komunikaci zvolilo jen 13%.⁹⁶

Problém jinojazyčnosti se v Quebecu nedotýká ani venkova, ani menších městských, zhruba stopadesátitisícových aglomerací Chicoutimi, Sherbrooke a Trois-Rivières, ba ani dnes již téměř homogenní sedmisettisícové aglomerace Quebecu. To proto, že většina přistěhovalců míří do Montrealu, který dnes čítá již 3,5 milionu obyvatel, z toho 120.000 deklaruje za svůj běžně užívaný jazyk jeden z románských jazyků (mimo francouzštinu), 30.000 čínštinu, 30.000 arabštinu, 27.000 řečtinu, 23.000 některý ze slovanských či indo-iránských jazyků, 21.000 některý z asijských jazyků.⁹⁷ V montrealské aglomeraci tak postupně klesá podíl původem frankofonního obyvatelstva. V jejím jádru se jejich poměr mezi roky 1991 a 1996 snížil z 57,3% na 55,6% a dle demografických prognóz zde po roce 2016 budou původní frankofoni tvořit menšinu.

V této souvislosti se ukazuje důležitost jazykových opatření a zákonů ze 70. let, jimiž se francouzština zavedla jako dominantní jazyk do škol, na pracoviště a do veřejného prostoru. Zásadní je především scholarizace. Zatímco ve školním roce 1976-1977, tedy před uzákoněním Charty francouzského jazyka (*Charte de la langue française*, 1977) činil podíl jinojazyčných dětí ve francouzských školách 20,3%, v roce 1996 je to již 79%.⁹⁸ Průzkum mezi alofonními středoškoláky, který Montrealská univerzita uskutečnila v 90. letech, ukázal, že dvě třetiny z nich jsou trojjazyční, 56% prohlásilo, že lépe ovládá francouzštinu než angličtinu (naopak tomu bylo v 21%), tři čtvrtiny z nich užívaly mateřský jazyk v rodině, avšak 40% hovořilo francouzsky se sourozenci a 57% preferovalo francouzštinu na

⁹² Michael O'Keefe, *Nouvelles perspectives canadiennes. Minorités francophones: assimilation et vitalité des communautés*, Ministère du Patrimoine canadien 2001, s. 47 a n.

⁹³ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 349.

⁹⁴ Viz www.statcan.gc.ca.

⁹⁵ Viz Michael O'Keefe, *Nouvelles perspectives canadiennes. Minorités francophones: assimilation et vitalité des communautés*, Ministère du Patrimoine canadien 2001, s. 69.

⁹⁶ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 349.

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 350.

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 293 a 374.

veřejnosti.⁹⁹ Podobný vývoj charakterizuje anglofonní populaci, v níž počet dvojjazyčných mluvčích vzrostl z 34,9% (1971) na 54,2% (1986).¹⁰⁰

Povýšení francouzštiny na oficiální jazyk quebecké provincie a nová definice quebeckého občana v Chartě francouzského jazyka vyvolaly nutnost vstřícného postoje k jazykovým menšinám obecně. Týká se to nejen anglofonní menšiny a alofonů, ale také původních národů: zvláště od 60. let se tato otázka ukázala jako zvláště citlivá - už proto, že mnozí příslušníci indiánských a inuitských kmenů, například Mohawkové, se postavili na anglofonní stranu. Během posledního čtvrtstoletí uzavřela provinční quebecká vláda řadu smluv s představiteli všech jedenácti původních národů na území Quebecu, tak aby si zajistily vedle samosprávy i hospodářskou základnu pro svůj rozvoj. Neobešlo se to bez problémů na quebecké straně, neboť například při jednání s kmenem Innu (Montaňézové) byl vznesen požadavek, aby území hlavního města Quebecu bylo zahrnuto do širšího území „kmenové vlasti“. I když to neznamenal změnu výkonu práva ani vlastnictví, pouze přiznání symbolického nároku na toto území, přesto vznikl identitární konflikt, s nímž se frankofonní Quebečané obtížně vyrovnávali.

Nové politické a demografické podmínky ovlivnily jak vztah k jazyku, tak také pohled na vlastní kulturu. Společným jmenovatelem je vyšší jazyková a kulturní otevřenost quebecké společnosti. Občanská definice quebecťví sice nebyla všemi frankofonními, tj. původními obyvateli beze zbytku přijata, přesto se prosazuje. V odborné literatuře se užívá rozlišování na Quebečany a Novoquebečany (*Néoquébécois*) a v literatuře se hovoří o „přistěhovalecké literatuře“ (*littérature migrante*) – ani jedno označení nemá zápornou konotaci. Naopak quebecké elity si dobře uvědomují, že právě na těchto Novoquebečanech závisí jejich budoucnost. A co se týče kultury, patří právě mnozí z Novoquebečanů k těm nejpozoruhodnějším současným tvůrcům.

Jazyk a kultura se zde podmiňují, otevřenost a konstituované sebestředné kulturní prostředí vytvářejí asimilační přitažlivost. Jestliže situace před rokem 1977, tj. před přijetím Charty francouzského jazyka, je charakterizována jako „výlučný, etnický nacionalismus“, po tomto datu zesilují tendence k „inkluzivnímu občanskému nacionalismu“.¹⁰¹ Vztah exkluze je nahrazován inkluzí a tato společenská změna se promítá do jazyka a kultury. Vyplývá z toho nutnost změny ve vztahu k jazyku. Jestliže starší etnocentrická koncepce kladla důraz na odlišnosti a partikularismy, v nové situaci je nutno přenést důraz na normu a obecný úzus. Neznamená to nový příklon k normě evropské, francouzské. Quebec a Kanada zůstávají u koncepce „mezinárodní francouzštiny“ (*français international*),¹⁰² jehož jednou podobou je francouzština quebecká. V písemnictví je přesto patrný odklon od *joualu* jako identitárního literárního jazyka a návrat k výrazu bližšímu psané normě. S tím také souvisí stírání či upozadění orality. Ze sebestředného pojetí ostatně vycházejí některé referenční slovníky, například *Slovník quebecké francouzštiny* (*Dictionnaire du français québécois*, 1998) Clauda Poiriera nebo vtipně uspořádaný *Quebecko-francouzský slovník* (*Dictionnaire québécois français*, 1999) Lionela Meneye, který do podtitulu slovníku vložil doušku „k lepšímu porozumění mezi frankofony“ („pour mieux se comprendre entre francophones“).

O pevnosti sebestředného jazykového povědomí, které se od 60. let vytvořilo, svědčí některá fakta. Jedním z nich je absence sebemrškačských puristických projevů v médiích, jak

⁹⁹ Luc Giroux a kol., *Les adolescents et la télévision de langue française*, Montréal, Département de communication, Université de Montréal 1992, s. 57. Viz Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 374.

¹⁰⁰ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 292.

¹⁰¹ Neil Bissoondath, *Le marché aux illusions. La méprise du multiculturalisme*, Montréal, Boréal, 1995. Viz též Pierre L'Hérault, „Figures de l'immigrant et de l'Amérindien dans le théâtre québécois moderne“, *International Journal of Canadian Studies / Revue internationale d'études canadiennes*, č. 14, podzim 1996, s. 273-288.

¹⁰² Viz Office de la langue française, „Les canadianismes de bon aloi“, *Cahiers de l'Office de la langue française*, č. 4, Québec 1969.

tomu bylo pravidlem ještě do konce 50. let. Franko-Kanaďané užívají quebecismy s plným vědomím své odlišnosti, jejich vztah k jazyku je tvůrčí, nikoli úzkostlivý. Ve srovnávacích jazykových testech, kterým se v roce 1995 podrobilo dva tisíce quebeckých středoškoláků a pět tisíc dalších středoškoláků z Francie, Belgie a Nového Brunšviku, se Quebečané umístili lépe než studenti francouzští, těsně za Belgičany. Svě reformované školství považují Quebečané za kvalitní.¹⁰³

Otevřenost v kulturní oblasti je o to složitější, že kromě jazykové otázky a kulturní asimilace zahrnuje citlivou otázku integrace cizí jinakosti do vlastního hodnotového systému. Tento kulturní jev, který prochází vícero stadii, bude více osvětlen v příslušné kapitole. Na tomto místě je možno se omezit na jazykové souvislosti a na symbolické identitární významy. K ilustraci zlomu let 1977-1980 lze uvést několik příkladů. Situaci jazykové výlučnosti před rokem 1977 předvádí v komediálním sebeironickém ladění jednak již zmíněná hra Jeana Barbeua *Joualujzte mi o lásce* (*Joualez-moi d'amour*, 1972), jednak ji do dramatického konfliktu inscenuje *Krvácející médium* (*Médium saignant*, 1970) Françoise Lorangerové. V prvním případě plní *joual* – jazyk intimity a quebeckosti – funkci mateřské ochrany a izolace. Dokud francouzská prostitutka nezahrne Julese nadávkami v *joualu*, je impotentní. Jazyk zde ohraničuje symbolický prostor, mimo nějž není život. Ve společenském psychodramatu Françoise Lorangerové zas frankofonní mluvčí vstupují do konfliktu s anglofony a alofony, kteří se přiklání k angličtině. Jazyk zde opět ohraničuje, avšak s výraznou konotací výlučnosti a odmítání jinakosti. Jeden jazyk je postaven proti jazyku druhých.

Jazyková a kulturní integrace po roce 1977 neprobíhá bezkonfliktně ani ze strany etnických Quebečanů, ani Novoquebečanů, jak ukazuje vystoupení Italo-Quebečana Marka Micony. Jeho báseň *Speak What* (1989) je pastiš známé poémy *Speak White* (1974) Michèle Lalondové:

„[...] jak že to hovoříte
ve svých zazobaných salonech
vzpomínáte si ještě na hřmot továren
and of the voice dílovedoucích
you sound like them more and more
speak what now
protože nikdo vám už nerozumí
ani v Saint-Henri ani v severním Montrealu
my tam mluvíme jazykem ticha
a bezmoci [...]“¹⁰⁴

Narážka na dělnickou čtvrť Saint-Henri, která se objevuje i u Lalondové, odkazuje nejen k realitám, ale i k románu Gabrielle Royové *Štěstí z výprodeje*. Je to čtvrť montrealského proletariátu, kde frankofonní Quebečany vystřídali Novoquebečané. Micone vyčítá frankofonním elitám, že vlastně jen nahradily anglofonní elity, obsadily si vedoucí místa ve společnosti a k přistěhovalcům se chovají stejně přezíravě jako kdysi Anglo-Kanaďané k Franko-Kanaďanům. Oproti Lalondové Micone využívá kontrastu mezi francouzštinou, jazykem porobených, a angličtinou, jazykem pánů, v posunutém a vlastně obráceném významu: právě proto, aby naznačil dominantní pozici Franko-Kanaďanů. Tento posun je

¹⁰³ Michel Plourde a kol., *Le Français au Québec*, Québec, Fides 2003, s. 399.

¹⁰⁴ Marco Micone, *Speak What*: „[...] comment parlez-vous/ dans vos salons huppés/ vous souvenez-vous du vacarme des usines/ and of the voice des contremaitres/ you sound like them more and more/ speak what now/ que personne ne vous comprend/ ni à Saint-Henri ni à Montréal-Nord/ nous y parlons la langue du silence/ et de l'impuissance [...]“. Citováno dle François Dumont, *La Poésie québécoise*, Montréal, Boréal 1999, s. 104. *Speak What* – volně přeloženo „mluvte o tom“ je nářážka na *Speak White* – „mluvte bělošsky“, jež figuruje v básni Michèle Lalondové.

ovšem signifikantní, neboť francouzština si zde uchovává kladnou konotaci a Micono tím subtilně ukazuje, kam by se chtěl vřadit – totiž do onoho francouzsky mluvícího společenství prodchnutého levicovými ideály 60. let. Francouzština tu tedy představuje prostor integrace – právě na rozdíl od Lalondové, u níž se oba světy – frankofonní a „bílý“ - navzájem vylučují.

Miconovo mísení jazyků tedy již patří do integrační, inkluzivní situace po roce 1977, byť zároveň naznačuje složitou identitární situaci Novoquebečanů. K vyjádření tohoto pocitu použil jiný Italo-Quebečan Antonio D'Alfonso (*1953) ve *Druhém břehu* (*L'Autre rivage*, 1987) makarónskou směsicí angličtiny, francouzštiny, italštiny a španělštiny:

„Nativo di Montréal
vychovaný jako Quebečan
forced to learn the tongue of power
viví en Mexico como alternativa
figlio del sole et della campagna
milován těmi, kdo si neberou servítky
finding thousands like me suffering [...]“¹⁰⁵

Mísení a prolínání kultur, jež symbolizuje d'Alfonsova syntaktická integrace rozdílných jazykových kódů, se netýká jen Novoquebečanů. Užívají ji – každý s vlastním záměrem - i „čistokrevní“ Quebečané a Franko-Kanaďané, aby vyjádřili složitost světa a otevřenost kulturního obzoru quebecké a francouzsko-kanadské kultury. Příkladem může být Jacques Poulin a jeho *Volkswagen blues* (1984), ale na podobnou jazykovou hybridnost narazíme u Nicole Brossardové, Patricka Imberta, Nancy Hustonové atd. Uvedené příklady makarónské poezie Marka Micony a Antonia d'Alfonsa představují případy krajní hybridnosti, která není v literární praxi běžná. Dominantním jazykem je jistě francouzština, která sice není nová ve své gramatice, ale je rozdílná schopností a záměrem uživatelů integrovat jazyk a kulturu „toho druhého“. Literární jazyk se otevírá alteritě.

Do jazykové propletenosti uměleckého jazyka v období po roce 1980 se promítá hned několik činitelů. Vedle jazykové a kulturní otevřenosti je to snaha o zachycení složitosti a propojenosti soudobého světa. Je to také součást hledání nové identity či hledání sebe sama v globalizujícím se světě. Může to být i výraz úsilí o přijetí a vstřebání multikulturní jinakosti, která charakterizuje právě toto období. Z hlediska estetického je to projev postmoderní hybridnosti a mísení kódů. Je to na jedné straně v literatuře jev nový, diskontinuitní. Nelze však ani nevidět tvůrčí kontinuitu s *průzkumným jazykem* Clauda Gauvreaux, *živopsaním* Jacques Godbouta či jazykovou hravostí Réjeana Ducharma.

Z pohledu jazykového je to ovšem nutno považovat za projev sebejistoty jazykového povědomí frankofonních Quebečanů a Franko-Kanaďanů.

¹⁰⁵ Antonio d'Alfonso, *L'Autre Rivage*: „Nativo di Montréal/ élevé comme Québécois// forced to learn the tongue of power/ viví en Mexico como alternativa/ figlio del sole et della campagna/ par les francs-parleurs aimé/ finding thousands like me suffering [...]“. Překlad do češtiny všech částí složených z jednotlivých jazyků je tento: „Narozen v Montrealu/ vychován jako Quebečan/ nucen se naučit jazyk moci/ žil jsem pro změnu v Mexiku/ syn slunce a venkova/ milovám těmi, kdo si neberou servítky/ potkává tisíce trpících jako já [...]“. Citováno dle François Dumont, *La Poésie québécoise*, Montréal, Boréal 1999, s. 102.